

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SORULARLA
İRAN
Mitolojisi

Prof. Dr. NİMET YILDIRIM
Arş. Gör. ŞEYDA ARISOY

Bilge
Kültür • Sanat

YAYIN NO: 1044

KURUMLARLA İRAN MİTOLOJİSİ

Prof. Dr. Nîmet Yıldırım

Arş. Gör. Şeyda Arısoy

© Bilge Kùltür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Ağustos 2021

ISBN: 978-625-7201-44-5

Editör: *Recep Kayalı*

Kapak: *Kenan Özcan*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*

Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

SORULARLA İRAN MİTOLOJİSİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM

ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY

ÖN SÖZ

İndo-Europeenne/Hint-Avrupa kavimlerinden biri olan İranlılar, aşamalı olarak Asya'nın orta kesimlerinden Atlas Okyanusu kıyılarına kadar yayılmış ve Yeni Dünya'nın keşfiyle birlikte Dünya'nın birçok farklı bölgesinde yerleşim kurmuşlardır. Hint-Avrupa kolu, tarihin çok eski dönemlerinden beri diğerlerine oranla daha fazla önem kazanmış, oluşturduğu medeniyet, edebiyat ve kültür, Hint-Avrupa ırkının diğer kollarından daha etkili olmuştur. Araştırmalara göre bu kavim MÖ 3000 yıllarında Hint-Avrupa grubundan ayrılıp "Hint" ve "İran" ırkları olarak iki ayrı kola bölünmeden önce Orta Asya bölgesinde yaşamakta; ortak din, dil, inanç ve mitolojilere sahip olup kendilerine "Arya: şerefli" adını vermektedirler. Daha sonraki dönemlerde birbirlerinden ayrılan bu kavim Hindistan ve İran adını verdikleri ülkeleri kurmuş ve her biri bu ismi kendisi için kullanmıştır. Yaklaşık 3.500 yıllık bir geçmişe sahip olan İran'ın, ulusal tarihi ve mitolojisi konusundaki en eski işaretler, Hint kutsal metinleri *Rig Veda* ve eski dünyanın büyük peygamberlerinden Zerdüş'tün dinsel metni *Avesta*'da görülmektedir. Bazı araştırmacılar bu kutsal kitabın MÖ VI. yüzyılda yazılmış olduğu kanısındadır. *Avesta*'nın önemli bölümlerinden olan "Yaştlar", Zerdüş'ten çok daha eski dönemlere ait birçok efsane ve hikâyenin yok olmaktan kurtarılması ve daha sonraki dönemlere aktarılması bakımından oldukça önemli metinlerdir. Ayrıca yapılan arkeolojik kazılar yardımıyla *Avesta* öncesi döneme ait İran mitolojisiyle ilgili pek çok veri bulunmuştur.

Bir süre sonra Hint-Avrupa kavminden ayrılan İranlılar, gittikleri bölgelere birtakım destanlar ve efsanevi rivayetleri de götürmüşlerdir. Bu destanlar ve rivayetler geçen zamanla birlikte onların yeni yurtlarına ve sosyal yapılarına da uyum sağlamıştır. Zamanla gelişen ve olgunlaşan İran rivayetleri, İran tarihinde yeni bir dönem, yeni bir sayfa olarak kabul edilen "Eşkanîler Dönemi"nde (MÖ 250-MS 226) farklı bir boyut kazanmıştır. İran'ın ilk uygarlığı kabul edilen Eşkanî yönetimiyle ortaklıkları

bulunan birtakım hanedanlar ortaya çıkmış, bu dönemin söz konusu hanedanlarının kahramanları, emirleri ve savaşçıları'nın kahramanlık anlatıları efsanevi hikâyelere konu olmuştur. Bu dönemden sonra İranlıların mitolojik destanları, efsaneleri, hikâyeleri ve rivayetleri olgunluğa erişmiştir. Samaniler Devleti'nin kuruluşuyla bir taraftan Zerdüşt diniyle bağlantılı konulara yoğun ilgi; diğer taraftan da doğulu ve batılı düşmanları karşısında ulusal duygularının etkisi klasik rivayetler dinsel, ulusal ve tarihsel gerçekler şeklinde yavaş yavaş toplanarak yazıya aktarılmaya başlanmıştır. Bu ilk yazılar, sonraki dönemlerde ulusal rivayetler konusunda önemli kitapların yazılmasına da uygun bir ortam hazırlamıştır. İran rivayetlerini sözlü olarak aktaran “nakkâllar”ın gayretlerinin bu derlemelerde büyük payları vardır. Daha sonraki dönemlerde bu anlatımcılara “kissehân”, “defterhân” ve eğer *Şâhnâme* ve kahramanlık destanları okuyorlarsa “şahnâmehân” adları da verilmiştir.

İçeriği ve etki alanı açısından oldukça zengin ve çok eski çağlardan beri geniş coğrafyalarda egemen bir edebiyatın temel dayanaklarından biri olan mitolojik unsurlar İran tarihinin temel taşını oluşturmıştır. İranlı yazarların ve şairlerin edebî eserlerinde yer alan maddi dünya ve fizikötesi âlemlere özgü, ilginç ve esrarengiz varlıkların şahıs, hayvan, yer, zaman, bitki, nesne, tanrılar, kutsallar, melekler, isimler ve kavramların arka planlarında İran mitolojisi vardır. Edebiyatı iyi kavrayabilmek, şiiri hakkıyla çözümleyerek bazı sonuçlara varabilmek için bu kavram ve öğeleri derinlikleriyle anlamak gerekir. Dolayısıyla mitolojik dünyaya girerek o atmosferin unsurlarını tanımak, Fars şiirini daha iyi kavramayı sağlayacaktır.

Bu tür çalışmalar, edebiyatın yanı sıra başta tarih, dinler tarihi, eski dünya dinleri ve milletleriyle ilgili farklı alanlarda bilgiye ulaşmayı sağlamaktadır. Bugünkü İranlıların ataları olan Aryan kavminin, İran topraklarına gelirken Hint Aryanları olan atalarından miras aldıkları hikâye, destan ve efsanevi rivayetleri de beraberinde getirmiş olmaları, İran mitolojisine ilişkin çalışmalarda İran ve Hint mitolojilerinin ortak yönlerine eğilmeyi gerektirmektedir. Öte yandan İran rivayetleri ile Mezopotamya,

Yunan ve Mısır mitolojileri arasındaki benzerlikler ve karşılıklı etkileşimler üzerine çalışmalar sürmektedir.

Ahameniş hükümdarlarının kitabelerinden tutun da Pehlevî dilinde kaleme alınmış “*enderznâmeler*” ve “*kârnâmeler*”, dinî nitelik taşıyan Avesta, Zend, Zerdüş’ün bizzat kendi söylemleri olan *Gatalar*, *Direht-i Asurik* ve *Yâdgâr-i Zerîran*, *Hudâyname* gibi eserler Fars mitolojisinin dinî ve kahramanlık rivayetlerinin temellerini oluşturmuştur. Ayrıca bu eserlerin kaynaklık ettiği bir ansiklopedi niteliği taşıyan *Şahnâme*, İran mitolojisinin kahramanlarını günümüze kadar aktarmış bir başyapıttır. Fars mitolojisinin önemli bir kısmını içeren *Şahnâme*’deki birçok mitolojik kişilik, aslında İran mitolojisinin önde gelen kahramanlarıdır. *Şahnâme* dışında başka şairler tarafından da kaleme alınmış çok sayıda *Şahnâme*’de birçok şairin divanının yanı sıra klasik ve çağdaş edebiyatta var olan eserlerde de mitolojik değerlere işaretler bulunmaktadır.

Ulusal rivayetler, dinsel efsaneler, tarihsel gerçekler, İran kahramanlarının hikâyeleri, Orta Asya’da yaşadıkları dönemlere ait hatıralar, savaşlar ve savunma amaçlı mücadeleler, sanatsal gösterimler ve kahramanlık gösterileri, İranlıların yeni inanışlarına, tanrılarına, ülkenin ve halkının destekçileri ve hamileri olduklarına inandıkları *imşâspendler*, kutsal ölümsüzlere bağlılıkları, İran’ın doğusundan çıkıp bağımsızlıkları uğrunda çabalayan sultanların ve emirlerin tarihlerinin yanı sıra başka konuların da dâhil olmasıyla düzenli bir bütünlük içinde derlenen efsaneler, hikâyeler ortaya çıktı. Söz konusu hatıra ve efsaneler İran ulusal kahramanlık destanlarının temelini oluşturmaktadır. Bu anlatımlar, ulusal destanlar olarak her geçen gün gelişmiş, yüzyıllar geçince de doğaüstü özellikler bu hikâyelere egemen olmuş ve yetenekli şairlerin dizelerinde kahramanlık efsaneleri olarak işlenmiştir.

Fars Edebiyatı’nda mitolojinin şair ve yazarlar üzerindeki bu ilhamı -sosyal faktörlerin de etkisiyle- ulusal tarihi önemli ölçüde yansıtan rivayetlere farklı yaklaşımlar gösterilmesine sebep olmuştur. Klasik Fars edebiyatında, Samanîler ve Çaganîler dönemlerinde Fars mitolojisine saygıyla yaklaşılrken Araplar ve Moğolların İran topraklarına yönelik saldırılarından sonra, İranlı olmayan yöneticilerin İran değerlerine karşı ilgisiz

tutumlarından ulusal rivayetler de payını almış, şair ve yazarlar Arap ve Türk mitolojilerine yönelmişlerdir. Bu yüzden İran mitolojik rivayetleri Sâmî ve İran mitolojileri diye ikiye ayrılmış, Sâmî efsaneleri de İslam öncesi ve İslam sonrası diye iki ayrı dönemde incelenmiştir. Klasik dönemlerde daha çok İran mitolojisine ilgi duyan İranlı şairler, Gazneliler ve Selçuklulardan itibaren bir yandan Sâmî ve İslam mitolojisini, öte yandan Hint ve Yunan mitolojisini dizelerine aktarmıştır.

IV./X. yüzyıllardan itibaren İranlıların İslamiyet'i kabul etmesiyle Fars şairlerin İslami değerlere yaptığı telmihler veya göndermeler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle önceki devirlerde yaşamış, başta Rûdekî-i Semerkandî (ö. 329/940), Şehîd-i Belhî (ö. 325/937), Dakîkî-i Tûsî (ö. 367-370/977-980), Firdevsî (ö. 411-416/1020-1025) olmak üzere bazı şairler şiirlerinde İran kültürü ve mitolojisinin en önemli unsurları olan Zerdüş, Nûşirrevân, Bozorgmîhr, *Avesta*, *Zend* gibi mitolojik değer ve rivayetlerinden *Kur'ân* ve *Kur'ân* kültürüne kıyasla daha fazla yararlanmışlardır. Daha çok bu dönemde adı geçen şairlerin dizelerinde İran rivayetlerine, özellikle de Zerdüş ve *Avesta*'ya telmihlerin yoğunluğu dikkat çeker. IV./X. yüzyılın son dönemleriyle V./XI. yüzyılın ilk devrelerinde yaşamış Ferruhî-i Sistânî (ö. 429/1037), Unsurî-i Belhî (ö. 431/1039), Menûçehrî-i Dâmgânî (ö. 432/1040), Fahrüddîn Es'âd-i Gurgânî (ö. 446'dan sonra/1054) ve başka şairler dizelerinde İran mitolojisine ve efsanevi hikâyelerin kahramanlarına daha fazla yönelmiş ve çeşitli mitolojik unsurlara yoğun göndermeler yapmışlardır.

Selçuklu Dönemi'nde *Kur'ân* kökenli rivayetler, dinsel telmihler Fars rivayetleri karşısında güçlü bir alternatif olarak gelişip yaygınlaşmıştır. VI./XII. yüzyıldan itibaren İslam kültürü Fars şiirini tamamen egemenliği altına almış, hemen hemen bütün şairler, dinsel değerlere telmihlerde bulunmaya başlamışlardır. Özellikle Fars edebiyatının Horasan tarzında dinsel temalar oldukça yoğun olarak yer almıştır. Senâî-yi Gâznevî (ö. 535/1140), Feridüddin Attâr (ö. 618/1221), Mevlânâ Celâleddin (ö. 672/1273), Fahreddîn-i Irakî (ö. 688/1289), Sa'dî-i Şirazî (691-694/1292-1295), Hâfız-ı Şirazî (ö. 791/1388), Abdurrahmân-ı Camî (ö. 898/1492) gibi en ünlü

şairler dizelerini *Kur'ân*, rivayetler ve hadislerin yoğun etkisinde kaleme almışlardır. Özellikle Mevlânâ'nın dinsel unsurlara telmih-te bulunmayan beytine çok az rastlanır. Hint üslubunda ise İslam öncesi dönemlerin dinsel ve mitolojik motiflerinin yanı sıra, İslam sonrası devrede dinsel renk ve özellikler de başta Sâîb-i Tebrîzî (ö. 1080/1669), Kelîm-i Kâşanî (ö. 1061/ 1650), Muhteşem-i Kâşanî (ö. 996/1588) ve Feyz-i Kâşanî (ö. 1091/1680) gibi ünlü şairlerin divanlarında bolca görülmektedir. *Bâzgeşt-i Edebî*: Edebî Geriye Dönüş döneminde de Horasan ve Irak tarzlarındaki kadar olmasa da telmihlere rastlanırken meşrutiyet dönemi Fars şiirinde özgürlük, bağımsızlık hareketleri vb. konuların yoğun olarak yer alması ve şiirin daha sade bir dilde yazılmasının da etkisiyle bu tür telmihlere sık rastlanmaz. Melikuşşuarâ Bahâr (ö. Hş 1330/1951), Alî Ekber-i Dihhudâ (ö. Hş 1334/1955), Edîb-i Nişâbûrî (ö. Hk 1344 / 1925), Edîb-i Pîşâverî (ö. Hk 1349/1930) ve başka şairlerin divanlarında söz konusu unsurlara gönderme yapılır.

Çağdaş Fars edebiyatının önde gelen şairlerinin dizelerinde de yoğun mitolojik telmihler göze çarpar. Özellikle Pervîn-i İ'tisâmî, Furûğ-i Ferruhzâd, Sohrâb-ı Sipehrî, Emîrî Fîrûzkûhî, Muhammed Huseyn-i Şehriyâr, Mehdî-i Ehevân-i Sâlis, Muhammed Rızâ Şeffî-yi Kedkenî, Hûşeng-i İbtihâc, Alî Mûsevî-i Germârûdî, Sîmîn-i Behbehânî, Alî-yi Muallim, Mahmud-ı Şâhruhî ve daha birçok şairin dizelerinde, tarihsel ve dinsel konularda telmihler daha ağırlıklı olarak yer alır.

Dünyanın en büyük, eski ve köklü uygarlıklarından biri olan İran'ın binlerce yıllık geçmişe sahip mitolojisi bu kitapta yüz soruyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Yaratılıştan dünyanın sonuna kadar geniş bir içeriğe sahip olan bu eser sorular üzerinden İran mitolojisini özetler nitelikte hazırlanmıştır. Eski İran dinî rivayetlerindeki tanrılar ve kahramanlar ile çeşitli mitolojik tanımların günümüzdeki kullanımları, bu kavramların İslam kültürü ve Fars mitolojisiindeki karşılıkları gibi merak uyandıran soruların cevapları mitolojiye alaka duyan Türk okurunun beğenisine sunulmuştur.

KISALTMALAR

çev. : çeviren

ed. : editör

hk. : hicri-kameri

hş. : hicri-şemsi

yay. : yayınlayan

1- İran mitolojisinde yer alan tanrılar kimlerdir?

Ahura Mazda. Zerdüşt'ün *Avesta*'daki "her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten" en büyük tanrısı. Mazdeist inanışta ve İranö-Aryanlarda Ahura Mazda tek iyilik tanrısıdır. Diğer Aryan tanrılarının tamamını batıl ve gerçek dışı tanrılar olarak niteleyen Zerdüşt'ün *Avesta*'daki tanrısı iyilik ve güzelliklerin yaratıcısıdır, düşmanı ise tümüyle kötü güçlerdir.

Ahâmeniş hükümdarları büyük tanrıya A(h)ura Mazda adını vermişlerdir. Eski Fars yazıtları da bu gerçeği onaylar. Zamanla Ahura Mazda, Zerdüşt tarafından bütün İranlıların tek tanrısı yapılmıştır. Onun ortaya çıkışıyla birlikte tek tanrıya tapanlara "Mezdiyesnâ", birden fazla tanrıya inananlara da "Dîvyesnâ" adı verilmiştir. Mezdiyesnâ inanışında yüce tanrı Ahura Mazda'dır; o doğruların ve iyilerin, baştan başa doğruluk, iyilik ve temizlikler dünyasının yaratıcısıdır. *İmşâspendler*: kutsal ölümsüzler ve diğer tanrılar onun tarafından yaratılmıştır. Mazdeist inanışta mutlak ve en yüce yaratıcı olan Ahura Mazda'nın egemenliğinde kendisine altı *imşâspend*: kutsal ölümsüz yardım eder.

Ahura sözcüğü *Avesta*'da "büyük ve önder" anlamlarıyla kullanılan bir nitelemedir. *Yeni Avesta*'da insanların sıfatı olarak büyük, komutan ve önder anlamlarıyla Pehlevîce *hutây* ve *hudây* şekillerine dönüşmüştür. İranlıların Ahura'ya ekledikleri *mazda* ise "akıllı", "bilge" ve "zeki" anlamlarındadır. Sanskritçedeki *miz* İranlıların *mazda* sözcüğüne yakın olup "bilgi" ve "akıl" anlamlarında kullanılır. Bu ad *Şahnâme*'de *hudâvend-i cân u hired*: can ve aklın sahibi olarak geçer. Ahura tanrıların lideri, önderi, büyüğü anlamındadır.

Ahura Mazda şekliyle bu sözcük *server-i dâna*: bilge önder, bilge efendi, *hudâvendigâr-i âgâh*: bilgililerin sahibi anlamlarında Zerdüşt öncesi devirlerde, özellikle de Zerdüşt'ün peygamberliğinden sonra iyilikler ve doğruluklar evreninin en büyük yaratıcısı olarak inanılmış ve tanınmıştır. *Avesta*'da zaman zaman birlikte, bazen de adının yerine kullanılan *spent mînû*: Ahura Mazda ile kulları arasında bir araç, Ahura Mazda'nın cíveleri ve *mînû-yi vercâvend*: kutsal ruh sözcükleriyle anılır.

KAYNAKÇA: Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 9; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 936; F. B. J. Kuiper, "Ahura", *Elr*, I, s. 683-684; İsfahânî, *Îrân Ez Zerdüşť Tâ Kiyâmhâ-yi Îrânî*, s. 57; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 80; M. Boyce, "AhuraMazdâ", *Elr*, I, s. 684-685; M. Mokri, "İran", *EF*, IV, s. 12; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 231-235; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 111.

Apamnapat. Su tanrısının adı olan "suların torunu, göbek" ya da "doğurulmuş" anlamlarında kullanılan Apāmnapāt, Pehlevîce *Âbân*, *Bereznet*, *Borz Îzed* ve *Borc Îzed*: yüce tanrı adlarıyla anılırken *Avesta*'da *Napātapām* olarak da geçer ve *red-i bozorgvâr*. ulu önder, *şehriyâr-i şîd*: aydınlıklar hükümdarı, *tîz esb*: hızlı koşan at sahibi ve server: önder sıfatlarıyla nitelenir. *Vedalar*'da suların tanrısı olan Apāmnapāt'ın geçmişi *Avesta*'daki bilgilere göre Aryanlara dayanır.

İran ve Hint mitolojilerinde benzer özellikleriyle bilinışinden hareket edilerek bu iki halkın birlikte yaşadıkları dönemlerdeki eski tanrılardan biri olduğu kanısı yaygındır. *Avesta*'da suların çocuğu anlamında geçen Apāmnapāt'ın *Rig Veda*'da özel bir ilahisi de bulunur. Hem İran hem de Hint kültürlerinde Apāmnapāt'ın suyla yakın ilgisi dikkat çeker; sulardan doğmuş olarak nitelenir ve suların içerisinde parıldayarak etrafını aydınlatır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 427; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîri-yi Îrân*, s. 22; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 903; Muhammed Takî-yi Râşid Mohessil, "Surûdî Der Sıtâyîş-i Apāmnapāt", *Nâme-yi Pârsî*, VII/1, s. 9-11; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 160.

Asumân (Gökyüzü). Eski Farsçada *esmene*: ağır şeklinde geçen ve Farsça "gökyüzü" demek olan asumân sözcüğünün Sanskritçe ve *Avesta*'daki kökeni *esmen* ve *esen* şekillerinde "taş" anlamında kullanılır. Felekler taş şeklinde düşünöldüğünden gökyüzü de bu isimle anılmıştır. Asumân aynı zamanda feleği koruyan tanrının da adıdır.

Mezdiyesnâ inanışında tanrılardan birinin adı olarak anılan Asumân, yer yer geçtiği *Avesta*'da *âsmana*, Pehlevîce ve Farsçada *asumân* şeklindedir. Zerdüşť dinindeki bu gök tanrısı aynı zamanda güneş takviminin her 27. gününün sorumlusu olarak geçer ve *Îzed Mihr* olarak da bilinir. Mezdiyesnâ'da kutsanan bu tanrının adı *zemîn*: yeryüzü sözcüğüyle birlikte geçer, defalarca

ondan gök ve yerden sorumlu tanrı olarak söz edilir. *Bundehişt*'e göreyse rengi beyaz olup yumurta şeklindedir. *Sipehr* ve *felek* sözcükleriyle de anılan gökyüzünün *asumân* diye adlandırılmasına dair Farsların çeşitli rivayetleri vardır.

Çok eski dönemlere ait Fars rivayetlerindeyse gökyüzünün dört kat olduğu inancı vardır: yıldızlar katı, ay katı, güneş katı ve son olarak da sonsuz aydınlık (cennet) katı. Gökyüzünün yedi kattan oluştuğu düşüncesi ise Sasanîler Dönemi'nden itibaren yaygınlaşmıştır. Bu yedi ya da dokuz felekten dördüncüsü, güneşin katı olması ve İsa Peygamber'in göğe yükseltilirken ötesine geçememesi gerekçesiyle Fars edebiyatında birtakım mazmunlara temel oluşturur. İslam öncesi rivayetlerde ise göklerin kırmızı yakuttan yaratıldığı aktarılırken *Kur'ân*'da gökyüzünün dumandan yaratıldığı söylenir:

Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: "İsteyerek veya istemeyerek, gelin!" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik." dediler. [FUSSİLET 41:11]

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 419-420; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 900; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, II, s. 105; Oşîderî, *Dânišnâme*, s. 109; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 46-47; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 5-6, 11-16, 26.

Bâd. "Rüzgâr" anlamındaki *bâd* aynı zamanda rüzgâr tanrısıdır. Esmek anlamındaki *vâ* ya da *vâyû* sözcüğünden türeyen *bâd* ile adakları kabul eden ilk tanrı olarak bilinen *Îzed Bâd* da rüzgâr tanrısına özgü isimlerdendir.

Fars edebiyatında rüzgâr daha çok mitolojik özellikleriyle anılır. *Bundehişt*'de rüzgâr Ahura Mazda'nın yarattığı yedinci önemli şey olarak kabul edilirken Mitraist ve Mazdeist inanışlarda rüzgâr tanrısından söz edilir. Maniheist inanışta ise rüzgâr beş karanlık (zararlı) yaratık arasında sayılır. Nefes alıp vermek de rüzgârla ilişkilidir. Hayat verme ve ölüleri diriltme özelliği olan *bâd-ı Mesih*: Mesih nefesi ifadesi de bununla ilişkilidir.

Rüzgârın mesaj taşıyan bir araç olarak kabul edilmesi de ona yüklenen kutsal niteliklerden kaynaklanır. Süleyman Peygamber'in rüzgârla hareket eden bir halının üzerinde seyahat etmesi, Fars edebiyatında çok kullanılan mazmunlardandır.

Bâd mecazi olarak “sürat, hız, çok hızlı gitme, at” anlamlarında da kullanılır. Süleyman Peygamber’in emrinde bulunarak onu ve tahtını istediği yere havadan ulaştıran rüzgâra da *bâd-ı Süleyman*: Süleyman rüzgârı denilirken; İsa Peygamber’in ölüleri diriltten nefesi *bâd-ı İsa*, *bâd-ı Mesih* veya *bâd-ı Mesiha*: İsa’nın nefesi olarak anılmaktadır.

Kimi Pehlevîce kitaplarda Ahura Mazda’nın kıyamet anında ölüleri yeniden diriltmek için kemikleri yerden, kanı sudan, saçları bitkilerden ve canı da rüzgârdan isteyeceği, sonra bunların karışımına kendi istediği şekli vereceği belirtilir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 454; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 36; Dihhudâ, “Bâd”, *Luğatnâme*, IX, s. 194-195, 197; Dûsthâh, *Avesta*, II, 941-942; Muhammed Pâdişâh, “Bâd”, *Ânendrâc*, I, s. 541; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 152; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 118; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 125-128.

Behrâm. Bu isim aslında *Vritrahan* sözcüğünün değişmiş şekli ve iki büyük tanrının lakabıdır; bunlardan biri kuraklık devi Vritra’nın düşmanı İndra, diğeri de Behrâm’dır. Mezdiyesnâ edebiyatında Behrâm “zafer meleği, fetih ve yardım muhafızı” olarak bilinir; savaş anında zafer kazanmak için yardıma çağrılmalıdır. *Behrâm Yeşt*’te en güçlü silahlarla kuşanmış tanrı olarak anlatılan Behrâm, Farsçada fetih ve zafer anlamlarında kullanılır.

İran tanrısı Behrâm, Hindistan’daki dengi olan İndra ya da Ermenilerin Vahagn’ı gibi olağanüstü doğa güçlerini yenilgiye uğratmış bir tanrı olarak bilinmez. O, insanların ve devlerin zararlarını ortadan kaldırmak için mücadele eden, kötülerin ve hatta yapanların cezalandırılmasını sağlayan bir güçtür. En başarılı ve güçlü tanrılardandır; usulüne uygun kurbanlar sunulursa savaşlarda mutlaka zafer kazandırır. Karşısında kimsenin duramayacağı güce sahip bir savaş tanrısıdır. Onu simgeleyen resimler arasında büyük bir kuş ve iri bir ayı özellikle dikkat çeker. Behrâm resimleri Hint-Saka sikkeleri ve Mitraistlere ait yapılar üzerinde de bulunur.

Behrâm’ın tanrılar arasında da Surûş gibi bir konumu vardır. Bazen yedinci imşâspend, bazen de Ordîbehişt’in yardımcılardan biri olarak bilinir. Her ayın 20. günü *behrâmrûz*: Behrâm günü olarak adlandırılır.

Eski dünyanın dinsel inanışlarının yoğun etkisinde olan eski astronomide İranlı gökbilimcilerin Behrâm dediği gezegen Arapçada Merih (Mars) olarak bilinir. Yedi gezegenden biridir. Yıldız tanrılı eski dinler yıldızların insan hayatı üzerindeki önemli rollerinden dolayı bu yedi gezegenin kutsanmasına çok önem verirdi. Fars edebiyatında Behrâm temelli kavram ve mazmunların dayanak noktası da yine bu mitolojik atmosferdir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 461; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 28; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 42-43; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 156; Oşîderî, *Dânišnâme*, s. 175-176; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 132-133.

Çîstâ. Bilgi ve öğrenmeden sorumlu olan bu tanrıça, Zerdüş'te ve dinine özgü bir şahsiyettir. Pehlevîce *Ferzânek*: bilge diye de bilinen, bilgi, bilgelik ve her şeyden haberdar olmanın simgesi olan bu tanrıçadan *Avesta*'nın 16. yeştinde söz edilir. *Avesta*'da *çîstî*: bilgi ya da *çîstâ*: marifet anlamlarında kullanılır. Pehlevîce yazılmış tefsirlerde adı bilgelik anlamına gelir. Gatalar ve *Avesta*'nın diğer bölümlerinde hem bilgi tanrıçasının adı hem de sıfatı olarak geçer.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 494; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 31; Dusthâh, *Avesta*, II, 970.

Ehrimen. *Avesta*'da ve Mezdiyesnâ dinsel edebiyatında Ehrimen bütün devler, cadılar ve perilerin önderi olarak Ahura Mazda'nın en büyük düşmanıdır. Tüm kötülükler, pislikler, olumsuzluklar, anlaşmazlıklar, kavgalar, karanlıklar, bilgisizlikler ve zulmün kaynağı odur. *Avesta*'da *Angra Meinyeva* şeklinde geçen bu ismin birinci parçası “yok eden, eksilten” ikinci parçası da “ruh ve akıl” anlamlarına gelir. “Yok eden ruh, kötü akıl” karşılığındaki bu isim *Âhrîmen* ve *Ehrimen* şeklini alıp “kötü akıl, şeytan” anlamlarında kullanılmıştır.

Avesta'da iyilik tanrısı Ahura Mazda'dır ve buradan hareketle bu inanışta düalizm ya da iki tanrılılık söz konusudur. Gatalar'da açık bir şekilde Mezdiyesnâ inanışının iki tanrılı bir din olduğu söylenir. Ahura Mazda'nın karşısında Ehrimen vardır. Ancak çok sayıda değerlendirme, Ahura Mazda'nın bu iki gücün arkasında tek bir kaynak olarak bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Mezdiyesnâ inancına göre Ahura Mazda ile Ehrimen on iki bin yıl boyunca savaş hâlinde bulunacaklardır. Bu mücadelenin sonunda Ehrimen'in yenileceği, ardından da kıyametin kopacağı kabul edilir. Yerde ve gökte bulunan her şeyin iyiler ve kötüler olarak ikiye ayrılacağı inancı ve inananlarının Ahura Mazda'yı destekleyip onun Ehrimen'e galip gelmesi için çalışması da yine bu inanışın özelliklerindendir. Bütün rivayetlerde Ehrimen iyilikler dünyasını yakıp yıkmaya çalışır. Bu mücadelede Ahura Mazda'nın imşâspendân, izedân denilen yardımcıları ve destekçileri olduğu gibi Ehrimen'in de genel olarak *dîv* (*dev*) diye bilinen ve ona destek veren güçleri vardır. Bu yüzden onun takipçilerine Mezdiyesnâ'nın karşılığı olarak *Dîvyesnân*: şeytana tapanlar adı verilir.

Ehrimen Fars edebiyatında kötülük simgesi olarak "tanrıların karşısında" bazen de Sâmi rivayetlerden etkilenilerek "İblis" olarak "meleklerin karşısında" bir güç olarak yer alır. Çok sayıda şairin dizelerinde yer alan ifadelerden de anlaşıldığı gibi İslam kültüründe Ehrimen "Şeytan" ve "İblis" sözcüklerinin karşılığı olarak kabul edilmiştir. Ehrimen sözcüğünün yer aldığı bazı mazmunları şöyle yazabiliriz: *Ehrimen çehr*: çirkin, kötü, *Ehrimen çehre*: kötü, *Ehrimen hûy*: kötü huylu, *Ehrimen zulf*: siyah zülüflü, *Ehrimen siyer*: doğru olmayan, *Ehrimen kirdâr*: kötü davranışlı, *Ehrimen kiş*: kötü, *Ehrimen manzar*: kötü görünümlü...

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 934; Hacıoğlu, *Zerdüşt*, s. 70; Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 80; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, s. 622; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 236-237; Oşîderî, *Dânišnâme*, s. s. 134; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 110.

Epûş. Fars mitolojisinde kuraklık tanrısı (devi) olarak bilinen Epûş, yağmur meleği Teşter'in rakibidir. Sözcük olarak *epûş*: "kurutucu" anlamındadır.

Teşter Yeşt'te yağmur meleği ve kuraklık devinin mücadelesi şairane bir tarzda anlatılmaktadır. Bu dev korkunç bir at görünümünde, kulakları, yelesi, kılsız kuyruğuyla yuvarlak tırnaklı bir karartı olarak tasvir edilir. Rakibi olan Teşter'in bu tasviri İran'ın kuraklıktan kavrulduğu ve bitkilerinin kuruduğu yaz mevsimleriyle tamamen örtüşür. Epûş ve Teşter'in mücadelesi okyanus yakınlarında meydana gelir, üç gün üç gece sürer.

KAYNAKÇA: Mu'in, "Enîrân", *Ferheng*, I, s. 396; V, s. 192; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 108.

İndra. *Avesta*'da *İndra* ya da *Andra* şekillerinde geçer. Hintlilerin *Vedalar*'ında en büyük tanrılardan biri olarak söz edilir. Hint ve İran halklarının tapındıkları tanrılardan biridir. Yağmur tanrısı olarak da bilinen ve Hindistan halkının taptığı bu tanrı, Aryan ırkının koruyucusu kabul edilir. Hintliler onu devlerin (tanrıların) padişahı ve savaş tanrısı, İran halkının savaşlardaki yardımcısı olarak bilirlerdi. Ayrıca kuraklık tanrısı Vrtra'yı yenilgiye uğratan, bu gerekçeyle de Behrâm'la ilgisi bulunan Vrtrahen (Vrtrakoş) sıfatıyla nitelenmektedir. Yer ile gök arasında Ehrimen ile yani kötülüklerle savaşır ve Rüstem'e benzer.

Buna rağmen Pehlevîce metinlerde, özellikle de *Dînkert* ve *Bundehîşn*'de İndra halkı kötülüklerden sakınma düşüncesinden alıkoyan bir devdir. İnsanların dinsel görevlerini yerine getirmekte gösterdikleri tembellik ve umursamazlıklar onu mutlu eder; bu yüzden insanları saptırıp aldatan, yoldan çıkaran bir ruh olarak kabul edilir. İran mitolojisinde savaş ve mücadele tanrısı olan bu dev, *kamârîkân* olarak bilinen imşâspend karşısındaki grubun üyelerinden biridir. Ordîbehişt'in rakibi olarak bilinir ancak onun karşısındaki son savaşında mağlup olacaktır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 443; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 151; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 114.

Mihr (Mitra). Aryan kavminin büyük tanrılarından biri olarak kabul edilmektedir. Aryanlar ikiye ayrılıp Hindistan ve İran'a yerleşmeden önce Mihr'e tapmaktaydılar. *Avesta* dili ve eski Farsçada *Mithra*, Sanskritçe *Mitra*, Pehlevîcedeyse "ahd, yemin, sevgi ve güneş" anlamlarıyla *Mitr* olarak bilinir. Eski Mezdiyesnâ inanırları da Mihr'i ışık tanrısı olarak kabul edip öyle inanırlardı. Mihr, Ahura Mazda ile diğer yaratıklar arasında bir aracı olarak kabul edilirdi. Mihr'e çok önem veren İran'ın önde gelenleri isimlerinde onun adını kullanırlardı.

Eski İran'da Mihr büyük tanrılardan biri olmasının yanı sıra "aydınlık meleği"nin adı, kutsallığın ve takvanın, sevgi ve şefkatin, dostluğun ve sözünde durmanın, aydınlık ve mutluluğun,

cesaretin, hakkı ve doğruları desteklemenin, savaşlarda zafer başışlayan iyilikler ve güzelliklerin simgesi olarak bilinirdi. Eski İran inanışlarına göre Mihr, ezelden beri var olan aydınlık ile şimdiki aydınlık arasında bir araçtır. Bir başka ifadeyle bazen yaratıcı, bazen yaratılan, çoğu zaman da yaratıcı ile yaratılan varlıklar arasında bir habercidir. Ayrıca geniş ve büyük tarlaların korunması, halkın kötülükler karşısında güvenli yaşaması, İran topraklarında yaşayan insanların ve diğer varlıkların huzur ve asayişinin sağlanması görevi ona verilmiştir.

Mitra (güneş tanrısı) İranlılar ile Hintliler arasında ortak bir dinsel inanış sayılır. Doğruluk ve kurtuluşa ümit temelinden hareketle bir tür mistik anlayış olarak da bilinen bu inanışın öğretileri dünyada mutluluğun kaynağını, ölümden sonra başlayacak yeni hayatta da sonsuz huzuru sağlayacaktır.

Mitra, eski İran'da aydınlık, doğruluk, adalet ve iyilik tanrısı olarak ruhları kurtarıcı güç, yaratan kuvvettir. Karşısında hiçbir şeyin direnişini kabul etmeyen ışığı bütün evreni kaplayıp evrenin tamamına egemen olan bir ateş şeklinde karanlıkları silip yok eder ve kötülöklere son verir. Işığı simgeleyip aydınlığın temsilcisi olduğu için güneş anlamında kullanılmaya başlanmış; bu yüzden *Avesta*'nın Mihr Yeşt adlı bölümünde onun adına çok güzel şarkılar yazılmıştır.

Mihr'in makamı ve tahtı Elburz Dağı'ndadır. Orada gece gündüz, karanlık aydınlık, soğuk sıcak, mutsuzluk, olumsuzluk, kirlilik, soğuk rüzgârlar vb. kavramlar yoktur; orası yeryüzü genişliğinde bir yerdir.

Mihr her zaman Surûş gibi uyanık ve hazır olarak bekler. Uyku devinin düşmanıdır. Dört atlı bir arabada sürekli olarak doğudan batıya doğru hızla gitmektedir. *Ferr-i keyânî*: hükümdarlık gücü Mihr'in yoldaşlarından biridir. Klasik çağlardan beri Hordâdmihir Ateşkedesi onun olarak bilinir.

Bazı bölgelerde insanüstü nitelikler verilmesinden hareketle Hz. Ali de kutsal bir kimliğe büründürölmüş ve Allah ile insanlar arasında bir aracı olarak kabul edilmiştir; yani bir bakıma eski İran inanışlarındaki Mihr'in rolü ona yüklenmiştir. Burada her grup kendi zevki ve inanışlarıyla orantılı olarak Hz. Ali'ye

kutsanan bir makam öngörür. Mihr eski İran mistisizminin ru-muzlarının anahtarı, Hz. Ali ise yeni İran'da İslam tasavvufu ve İran kültürünün gerçek simgesi, insan-ı kâmil örneğidir. Bu iki sözcüğün yan yana duruşu yalnızca Hz. Ali'ye olan dostluk ve aşk gibi kavramları çağrıştırmaz, daha da ileri boyutlarda eski İran kültürünün göstergesi olarak ortaya çıkar. Bu iki sözcüğün *Mihr Ali* şeklindeki bileşiğiye eski İran ile Müslüman (Şîî) İran arasın-daki bağların ne denli sıkı olduğunu gösterir.

Fars edebiyatında *mihr* sözcüğü bazen ahd ve yemin tanrısı olarak “sevgi, dostluk, güneş, aydınlık” anlamlarında da geçer.

KAYNAKÇA: Afifi, *Esâtîr*, s. 625-626; Âştîyânî, *Zertušt, Mezdiyesnâ ve Hükûmet*, 40; Dusthâh, *Mihr Yešt, Avesta*, I, 388, (kerde 35); Hacaloğlu, *Zerdüšt*, s. 60-61; Mu'in, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, s. 39-40; Oşîderî, *Dânišnâme-yi Mezdiyesnâ*, s. 49; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 62-63; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 305; 404-405; Yâsemî, *Makâlehâ ve Risâlehâ*, s. 124-125.

Reşn. *Avesta* dilinde *Rašnu*, Pehlevîcede *Rashn* “sakınan, parlaklık, adil ve hakhukuk gözeten” anlamına gelmekte, terim olarak da “mizan ve tartı işlerinden sorumlu melek” olarak bilinmektedir. Reşn, eski İran'ın adalet tanrısı olarak kabul edilir, adalet tanrısı ya da adalet meleği olduğuna inanılır. Bu melek Mihr ve Surûş'la çok yakın ve özel bir ilişki içerisindedir. Son *Mezdiyesnâ* metinlerine göre Reşn, kıyamet günü kurulacak mahkemenin Mihr ve Surûş'tan sonra üçüncü hâkimi olarak görev yapacaktır. Adı her zaman *rastter*: daha doğru; *râstterîn*: en doğru ve *Avesta*'da *razis-tak*, Pehlevîcede *razišta* nitelemeleriyle birlikte anılır.

Ardavirâf da cennet ile cehenneme yaptığı seyahatinde, Çîn-vâd köprüsünden geçtikten sonra onu, elinde bir teraziyile insanların amellerini tartarken görmüştür.

Ben Ardavirâf, doğruluk simgesi Reşn'i elinde sarı renkli altın bir teraziyile sakınanlar ve günahkârların yaptıklarını tartarken gördüm. [ARDAVİRÂFNÂME, 5:3]

Avesta'nın 12. yeşti ve nesrin çiçeği ona özgüdür. Terazisi asla yanılmaz ve kimseye zerre kadar haksızlık etmez.

Yeşte onun övgüsüne ayrılan bilgilerden de anlaşıldığı üzere Reşn özellikle hırsızlar ve yol kesicileri korkutur. O her yerde

bulunur, yerkürenin yedi bölgesinde, dağların başında, denizlerde, güneşte, ayda, her yerde her zaman vardır ve adaleti her tarafa huzur saçar.

Sen ey doğru Rešn! En yüce, en aydınlık cennette de olsan, seni yine yardıma çağıracağız. [AVESTA: REŞN YEŞT 12:38]

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 530; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 29; Dihhudâ, "Rešn", "Reşnu", *Luğatnâme*, XXV, s. 462-463; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 992; Komisyon, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 76; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 295; *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 434; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 215.

Nâhîd. *Aredvisur Anāhitā*, *Aredvisur âb*, *Anāhitā*, *Anahita*, *Zühre* (Venüs), Çoban Yıldızı gibi isimlerle de bilinen Nâhîd, Eski İran'da sülardan sorumlu büyük tanrıçalardan biri olarak kabul edilir. Dinsel ayinlerde çok özel bir yere sahip olan Nâhîd'e olağanüstü bir saygı gösterilir. İran tarihindeki geçmişi çok eskilere, Zerdüş öncesi dönemlere kadar gider. Yunan tarihçileri, Anahita'yı iffet ve günahsızlık tanrıçası Artemis, Roma tarihçileriye Diana diye adlandırırlar. Arapların Cahiliyye Dönemi'nde tapındıkları putlardan biri olan Uzzâ da onunla aynı özellikleri taşır. *Veda* kaynaklarında tanrıça Sarasvatî'yle eş değer kabul edilir. İnanişâ göre *Aredvî* nitelemesi önceleri Sarasvatî'ye aitti ve Hindistan'ın Pencap bölgesinde bulunan küçük bir kutsal ırmağın adıydı. Daha sonraları Sarasvatî'nin yerini iki nitelemesi olan *Aredvi* ve *Sure* aldı. Eski İran kültüründe âdîne (cuma) günü Nâhîd'e özgüdür.

Aredvisur Anāhitā üç sözcüğün birleşiminden oluşur. *Aredvi*: çevresindeki topraklara bereket sunan mitolojik bir nehir adı; *sûr*: güç; *Anahita*: temiz, kusursuz ve saf (*ân*: olumsuzluk edatı, *âhitâ*: pislik, ayıp kusur) anlamlarında kullanılır.

Avesta'da *Anāhitā*, Pehlevîcede *Anāhîd*, *Anāhit*, Farsçada *Nâhîd*, Ermenicede *Anahit* ve Yunancada *Anaitis* adlarıyla bilinen Anahita, dört temel öğeden suyun koruyucusu ve sorumlusu olan melektir; "suyu bol ve temiz nehir; gür ve duru su" anlamlarında kullanılır. *Avesta*'da nitelendiği gibi bu su cennet sularından olup Dünya'nın tüm sularının toplamı kadardır ve yedi ülkeyi suladıktan sonra Ferâhkert Denizi'ne dökülür. Birçok inanişta hayatın başlangıcı ve doğuşun temeli hep dişi yaratıklarla

ilişkilendirilir. İran'da Anahita, suyu bol ve duru ırmakların, yer-yüzünün bütün sularının ve üretkenliklerin kaynağı, annelerin memelerindeki sütlerin temizleyicisi, güç, parlaklık, duruluk ve arılığın simgesidir; başında yıldızlarla donanmış altın taç, teninde altın elbiseler ve altından çok daha değerli gerdanlıklarla süslenmiş bir tanrıça olarak nitelenir. *Avesta*'da bu tanrıça çok güzel, uzun boylu, alabildiğine alımlı ve özgür bir genç kız olarak anılır.

Ey Spitama Zerdüşt! Aredvisur adındaki çeşme erkeklerin tenlerindeki tohumlarını, kadınların rahimlerindeki çocuklarını, annelerin göğsündeki sütü temizler. [AVESTA: VENDÎDÂD, FERGERD 7:16]

Aredvisur hanım yardıma yetişsin! [AVESTA: HORDE AVESTA 4]

Bütün kadınların doğumunu kolaylaştıran, gerekli olduğunda bütün kadınların memelerine süt indiren odur. [AVESTA: ÂBÂN YEŞT, KERDE I:2]

Aredvisur Anahita her zaman genç, güzel, alımlı, boylu boslu, mutlu, özgür, saygın ve soylu bir kız görünümünde, üzerinde çok değerli ve göz alan süslü elbiselerle görünür. Doğrusu ulu Aredvisur Anahita, her zaman âdeti olduğu üzere elinde bersem, kulaklarındaki dört köşeli altın küpeleriyle, nazik gerdanındaki güzel gerdanlıqla görülür. [AVESTA: ÂBÂN YEŞT, KERDE 30:126-127]

Fars yazıtları ve tarihçilerin verdikleri bilgilere göre çok eski devirlerden beri yaygın olarak övgülere konu olan Anahita'ya özel tapınaklar yapılmakta, bu tapınaklar da İranlı rahibeler için birer sakınma ve tanrıya yaklaşma yerleri olarak kabul edilmektedir. Anahita tapınaklarının en önemli ve görkemlileri Hemedân, Şuş ve Kengâver'dekilerdir (kalıntıları günümüze kadar gelmiştir). Bu yapılar Husrev-i Pervîz dönemine ait olup Şirin'in yaşadığı binalar olarak bilinir. İran ve çevre ülkelerde bulunan Anahita tapınakları, genellikle yörenin büyük ve suyu bol ırmaklarının kıyılarına inşa edilmiştir. Ermenistan ve başka Asya ülkelerinde de Anahita adına tapınaklarına rastlanması, bu tanrıçanın inananlarının yaşadığı bölgelerin dışında da ün kazandığını gösterir; IV. yüzyıldan itibaren Zerdüşt ateşkedeleri ve Anahita tapınakları yerlerini Hristiyanların kiliselerine bırakmıştır.

Halk arasında çok sevilen bir tanrıça olan Anahita, pek çok açıdan Mezopotamya'daki İhtar'a benzeyen bir tanrıçadır. Bazen el değmemiş bir bakire, bazen de büyük bir fahişe olan Anahita sayın, döllemenin ve bereketin tanrıçasıydı.

Anahita'nın dört beyaz atın çektiği bir arabası vardır. Atları bulut, yağmur, kar ve doludur. Göklerin en yüce katında yaşar. Her gölün, ırmağın, denizin kıyısında yüz pencere, bin sütunlu, dayalı döşeli ve çok süslü bir evi vardır. Ahura Mazda'nın emriyle göklerden aşağıya yağmur, kar ve dolu gönderir.

Fars edebiyatı ve Farsça sözlüklerde *Nâhîd*, *Nâhîde* ve *Nâhî*: erginlik çağına gelmiş kız anlamıyla da geçer.

Öte yandan *Nâhîd*, Fars edebiyatında güneş sisteminin en parlak yıldızlarından biri olarak kabul edilen (üçüncü felekte bulunup bazen sabah bazen de akşamları doğan) Zühre ile eş anlamlı olarak feleğin şarkıcısı, güzellikler sergileyen, süslenip bezenme simgesi şeklinde yansıtmakta, bazen de eski anlamlarını çağrıştıracak sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır.

Bir rivayete göre *Nâhîd*, yıldıza dönüşmeden önce Babil'de yaşayan çok güzel ve alımlı bir kadındı. Hârût ve Mârût sınanmak için yeryüzüne gönderildiklerinde onun evine gidip güzelliğinin büyümesine kapıldılar ve aldanarak günahlara daldılar. *Nâhîd* onlardan ism-i âzâmı öğrenip bu sayede göklere yükselmiş ve Allah tarafından yıldıza dönüştürülmüştür.

Mazdeist inanışta dört temel öğeden biri olan su, ateşten sonraki ikinci kutsal nesnedir. Bu öğelerden her birinin *Avesta*'da özel bir yeşti vardır; *Nâhîd*'e özgü olanı *Âbân Yeşt* adını taşıyıp 30 kerde ve 133 bentten oluşur. İki kısımdan oluşan *Âbân Yeşt*'in ilk kısmı *Nâhîd*'in özellikleri ve övgüsüne ayrılmıştır. *Nâhîd*, Fars edebiyatında özellikle Zühre adıyla bilinip birçok mazmunda yer alır: *Zühre perverden*: güzelin yüzünü süslemek; *Zühre cebîn*: güzel yüz; *Zühre ruh*: sevgili; *Zühre-yi çengî*: şarkıcı Zühre; *Zühre had*: güzel yüz; *Zühre rûy*: güzel (parlak) yüzlü; *Zühre sîmâ*: güzel yüz; *Zühre tâlî*: talihli; *Zühre tarab*: mutlu; *Zühre likâ*: parlak yüzlü; *Zühre nevâ*: güzel sesli, iyi okuyan; *Nâhîd-i çengî*: feleğin çalgıcısı Zühre; *Nâhîd-i işretzây*: feleğin çalgıcısı *Nâhîd*...

KAYNAKÇA: Affi, *Esâtîr*, s. 430-431 ve *Ferhengnâme*, II, s. 1292-1294, 2476; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 22-24; Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 9; Dih-hudâ, "Zühre", *Luğatnâme*, XVII, s. 571-573; Dusthâh, *Avesta*, II, s. 907; Enverî, "Zühre", *Sohen*, V, 3916 ve "Nâhîd", VIII, 7728; Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, s. 187; Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 12; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 38-39; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 172; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 71-72; Mâzen-derânî, *Ferheng*, s. 714-715; Nuveyrî, *Nihayetu'l-ereb*, s. 1567; Oşîderî, *Dâniş-nâme*, s. 128-129, 450; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 317; Şeyh Faraşî, *Anahita*, s. 18, 20; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 416-417; <http://www.Avesta.org>.

Vâyû. Eski İran kültüründe hava veya rüzgâr tanrısıdır. Tamamen bu tanrı hakkında ayrıntılara ve övgülere yer veren *Râm Yeşt*'e göre Vâyû'nun egemenlik sınırları yukarıda bütün cennet ve görünmeyen âlemleri, aşağıda da karanlıklar ülkesine kadar olan yerleri içerisine alır. Yine bahsettiğimiz yeşte çok sayıda kralın ve ünlü şahsiyetin hava tanrısına dualarda bulunduğu, bekâr kızların iyi bir eşle evlenip mutlu bir hayat kurabilmek için Vâyû'ya yakardıkları anlatılır. Bu övgü dolu ifadeler Eşkanîler ve Sasanîler dönemlerine kadar süregelmiştir. Vâyû kutsal aklı, kötü yaratılışlılar ve kötülerden ayırıp uzak tutmaktadır. Vâyû aynı zamanda askerlerin, ölülerin ve bereketin de tanrısı olarak bilinir.

Pehlevî edebiyatında Vâyû'nun yarısı iyilik yanlısı yarısı da kötülük yanlısıdır. *Avesta*'da devlerin ve şeytanların düşmanı olan yarısı övülmektedir. Başka bir ifadeyle Vâyû, iki anlamlı olarak kullanılır: biri havayı koruyup onun sorumlusu olan tanrı, diğeri de kötü, zararlı ve kirli havayı ortaya çıkarandır.

Vâyû Pehlevîcede *Vây* ve *Ender Vây* olarak bilinir. Brahmanların kutsal kitaplarında da rüzgârdan sorumlu tanrı olarak genellikle İndra'yla birlikte anılır. *Avesta*'da Vâta şeklinde "rüzgâr ve rüzgâr tanrısı" anlamında geçer. Her ayın 22. günü *bâdrûz*: rüzgâr günü olarak bilinir. Bâdrengbûy olarak bilinen bitki ona özgüdür.

Eskilerin inanışına göre Vâyû evrendeki bütün varlıkları ortaya çıkaran temel etkenler olan dört unsuru su, ateş ve toprak tanrılarıyla birlikte tamamlar.

Sâmî rivayetlerde de Süleyman'ın rüzgârı emri altına alarak istediği şekilde kullandığı ve koskoca tahtını istediği yere onunla taşıttığı aktarılır.

Süleyman'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik; onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserdi. Biz her şeyi biliriz. [ENBİYÂ 21:81]

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 435.

2- İran mitolojisinde efsanevi kuşlar nelerdir?

Morğ-i Şebâvîz. Farsçada *morğ-i şebâvîz*: geceleyin bir ağaç dalından asılan kuş, *morğ-i şebâheng*: gece öten kuş, *morğ-i zî-rek*: kıvrak zekâlî kuş, *morğ-i hakgû*: hak kuşu, *deşt mâle*: hak kuşu ve baykuş, Türkçede *alacabaykuş* ve *Işhak kuşu* isimleriyle bilinen, tüyleri maviye çalan gri, karnının alt kısmı sarı renkli olan bir kuştur. Her gece kendisini ayaklarından bir ağacın dalına asıp boğazından kan damlayıncaya kadar “hak hak” diye ses çıkarak öttüğü için *morğ-i hak*: hak kuşu ismiyle anılmaktadır.

Rivayete göre bir erkek ile kız kardeşi arasında miras konusunda çıkan anlaşmazlıktan sonra erkekkardeş mirasın iki payını istediğinde kız kardeş küsüp gitmiş, bunun üzerine erkek kardeşi *morğ-i hak* olmuş, o zamandan beri “İki sana bir bana!” diyerek kız kardeşini bekler ve hep bu cümleyi tekrarlar dururmuş.

Bir başka rivayete göre bu kuş bir çocuğun malından yemiş ve bu boğazına takılmış, bunun üzerine boğazından üç damla kan gelinceye kadar “hak hak” demiştir. Fars şiirinde hem *morğ-i şebâvîz* hem de *morğ-i hak* adlarıyla geçer. Özellikle sûfî şairlerin eserlerinde “insan-ı kâmil” ve “mürşit” anlamlarında kullanılır.

KAYNAKÇA: Mustavfî vd, “Cânverşinâsî-yi Fârsî”, *Dânişnâme*, II, 456; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 390.

Morğ-i Âmin. “Âmin kuşu.” Sürekli uçan ve “âmin” diyerek dolaşan (halk inanışlarında bir melek olduğuna inanılan) bir kuştur. Onun bu âminine yetişenin bütün dualarının kabul edildiği inancı yaygındır.

Âmin kuşunun açık kanatları her zaman muhtaçlar, yoksullar, darda kalanlar, sıkıntılı yaratıkların üzerine gerilmekte ve herkesi kapsamaktadır. Fars edebiyatında bu özellikleriyle dikkat çekmiş ve bu doğrultudaki anlamlarıyla şiirlerde yer almıştır. Çağdaş Fars şiirinin öncüsü Nîmâ Yûşîc (ö. 1338/1959) âmin kuşunun

acıklı hikâyesini “Morğ-i Âmin” adlı şiirinde çok güzel ifadelerle aktarmıştır.

*Dertli, vatansız kalmış âmin kuşu,
Gitmiş ta ötelere bu adaletsiz evin,
Ters çevrilmiş istekleri sıkıntıdan artık,
Ne suya var hevesi, ne yeme. (NÎMÂ YÛŞÎC)*

*Duacı âşîğın gül bahçesinde,
Âmin kuşundan iyi bülbül bulunmaz. (HUSEYN-İ REFÎ)*

Aynı zamanda bir yıldız ismi olarak kabul edilen “Âmin” yıldızının doğduğu ana rastlayan bütün duaların kabul edildiğine inanılır.

Ayrıca Âmin Allah’ın isimlerinden biri olarak da bilinir.

KAYNAKÇA: Mustavfî vd, “Cânverşinâsî-yi Fârsî”, *Dânişnâme*, II, 459; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 390.

Bûtîmâr. “Balıkçıl.” *Morğ-i ğamhorek:* gamlı kuş, *morğ-i ğusehorek:* üzüntülü kuş, *mâliku’l-hezîn:* hazinelerin sahibi, *mâliku’l-bahreyn:* iki deniz sahibi ve *mâhîhorek:* balıkçıl adlarıyla da bilinen bûtîmâr, yaklaşık otuz türü bulunan, beyaz renkli, tüsüz, uzun boylu, uzun gagalı, uzun ayaklı ve iri yapılı bir kuştur. Balıkçıl da denilen bu kuş su kenarlarında bulunur, balık ve çeşitli hayvanları avlar. Kenarında bulunduğu su kaynağının suyu azalır korkusuyla asla su içmez. Arapçada *mâliku’l-huzn:* hüzn sahibi ve *yemâm* adlarıyla bilinir. Eti yenildiğinde uyku isteğini bastırdığı ve belleği güçlendirdiği söylenir.

Bûtîmâr, Fars tasavvuf edebiyatında sûflikte çok aşırıya kaçarak kendilerine hayatı çekilmez hâle getiren ve bu yüzden çeşitli sıkıntılara düşen müritleri simgeler. İlk dönemlerde yaşamış sûfilerin hayatlarını anlatan kaynaklarda çok sayıda müridin ismi bu şekilde anılır. Feridüddîn Attâr’a göre bûtîmâr, hayatını üzüntülerle dolu geçirenleri betimler. Gönül denizine bakıp duran ve bıkip usanmadan gönül dünyasını seyreden; bu denizden bir damla eksilmesinden bile rahatsız olan, başka bir deyişle bu dünyada bir adım yol alamadıklarında, arzuladıkları makamlara erişemediklerinde gönülleri yanıp tutuşan müritleri, sâlikleri simgeler.

Bûtîmârın bahsedilen bu tavırları bazı metinlerdeyse cimrilik ve hırs göstergesi olarak aktarılır. Birtakım Fars şairleri bûtîmarın su kenarında uzun süre şaşkınlıkla kalışını onun suya olan gerçek aşkına bağlamaktadır.

KAYNAKÇA: Attâr, “Hikâyet-i Bûtîmar”, *Mantiku't-tayr*; Cebeli, “Perendegân-i Efsâneî Der Mutûn-i Pârsî”, s. 5844; Cemşîd Alizâde, “Bûtîmâr”, *Dânişnâme*, I, s. 199-200; Enverî, “Bûtîmar”, *Sohen*, II, s. 1054; Kedkenî, *Mantiku't-tayr-i 'Attâr*, s. 179; Muhammed Pâdişâh, “Bûtîmâr”, *Ânendrâc*, I, s. 788; Mustavfî vd, “Cân-verşînâsî-yi Fârsî”, *Dânişnâme*, II, s. 456-457; Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, 75; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, 131.

Kamak. Çok iri, dev ya da gulyabaniyi andıran bir kuştur. *Bundehişt*'deki rivayete göre yeryüzüne ayak basar basmaz evrendeki bütün ışığı kurutup yağmurları öyle bir engellemiş ki nehirler hatta çaylar bile kurumuştur. Tüm dünya kuraklık ve kıtlıktan canından bezmiş, hiç kimse karşısına çıkarak söz söyleyememiş ve zararlarına engel olamamıştır. Sonunda Gerşâsp yedi gün yedi gece boyunca ok yağmuruna tutarak Kamak'ı ortadan kaldırıp insanları da sıkıntılardan kurtarmıştır. Bazıları bu olayı tahrif edilmiş eski yağmur ya da tufan efsanesi olarak kabul ederler.

Benzeri bir efsane Çin mitolojisinde de yer alır. Tanrının okçu-su olarak bilinen Shin Yi, şiddetli kıtlık ve kuraklık nedeni olan dokuz yalancı güneşle savaşır, onların tamamını ortadan kaldırdıktan sonra yeryüzüne ve insanlara yeniden huzur ve bolluğu sunar.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 353.

Bülbül. Aklını başından alan aşkından dolayı sarhoş olması ile bilinen bülbül, güzelliğe taparcasına tutkun olanları ve aşkı meslek edinenleri simgeler. Onun işi gece gündüz aşktır. Öyle ki bu aşkın sarhoşluğundan kendi varlığını hissedemez. Ötüşünün, her nağmesinin farklı farklı anlamları vardır. Bu anlamların altında dünya kadar sır gizlidir. Onu gece gündüz inleyen gizlilikler dünyasında neler olup bittiğini hiç kimse anlamaz. Bülbülün sırlarını yalnızca gül anlar. Her an, özellikle geceleri aşk, aşk der durur. Gül bahçeleri nağmeleriyle inler. Âşıkların gönülleri onun nağmeleriyle coşar. *Hezâr âvâ:* bin sesli, *hezâr âvâz:* bin ötüşlü, *hezâr destân:* binlerce hikâye okuyan, *şebaheng:* gece öten,

Zendbâf: Zend okuyan, *Zendlâf*: Zend okuyan, *andelîb*: bülbül, *morğ-i çemen*: çimen kuşu, *morğ-i seher*: seher kuşu, *morğ-i şebhân*: gece öten kuş adlarıyla da bilinen bülbül Fars edebiyatında daha çok güzel sesiyle öne çıkar ve bu yüzden *hoşhân*: güzel öten; *ateşzebân*: ateş dilli, keskin sözlü; *Davud lahn*: Davud sesli; *nevâ sâz*: şarkıcı; *şûhzeban*: tatlı dilli; *şûrîde*: perişan; *zâr*: inleyen; *bîderd*: dertsiz ve *bîtâlî*: talihsiz adlarıyla anılır.

Fars edebiyatında baharın gelişini müjdeleyen bir kuş olan bülbül birçok mazmunda yer alır: *bülbülâsâ*: bülbül ötüşlü; *bülbül-i bulend safîr*: heyecanlı öten bülbül; *bülbül-i Davud lahn*: Davud sesli (güzel öten) bülbül; *bülbül şoden*: heyecanlanmak, şarkı söylemek; *bülbül kerden*: konuşturmak; *bülbül mizâcî*: kararsızlık, perişanlık; *bülbül-i mest bûden*: tutkun, âşık ve kararsız olma; *bülbül nefes*: şair...

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, I, s. 287-290, III, 2618; Attâr, "Hikâyet-i Bulbul", *Mantıkû't-tayr* (Dorc 2); Mustavfî vd, "Cânverşînâsî-yî Fârsî", *Dânişnâme*, II, s. 451-452.

Coğd. "Baykuş." *Bûf, kûf, bûm, behmenmorğ, bâygûş, nem-mâm, morğ-i şeb, bülbül-i genc, kûş, kûç* vb. isimlerle de bilinen *coğd*: baykuş, eski İran rivayetlerinde daha çok dinsel adı olan *as-hû zûshta*: sevilen ve Zerdüşt edebiyatında da *beahmenmorğ* şeklinde geçer. Hakkındaki genel inanışın tersine son derece uğurlu ve sevilen bir yaratık olarak bilinir.

İnanişâ göre baykuş *Avesta*'yı ezbere bilir. O *Avesta*'yı okuduğunda tüm şeytanlar korkup dehşete kapılırlar. Zerdüşt inanırları kestikleri tırnakları baykuşa hediye olarak sunup karşılığında düşmanlarından korunup Mâzenderân devlerine karşı mücadele etmeleri için sundukları hediyeler kadar kendilerine ok, kalkan ve sapan vermesini isterler.

Çin mitolojisinde baykuş gece uçuşu nedeniyle karanlığın simgesi, Fars edebiyatında da "viraneler ve harabeler ahalisinden" diye tasvir edilir.

Tasavvufta baykuş sûfilerin uzleti (yalnızlığı) seçmesini simgeler. Feridüddîn Attâr'ın soyundan gelen iki ünlü sûfi Nişâbûr'da *kûf* (baykuş) olarak ün kazanmıştır. Biri Attâr döneminde yaşamış

Ahmed-i Kûf, diğeri de yine Attâr dönemi ariflerinden Nâsirud-dîn Muhammed-i Kûf'tur. Bu isimle ün kazanmaları büyük bir ihtimalle yalnızlığı seçmeleri nedeniyle olmuştur.

Baykuşun uğursuz bir yaratık olarak kabul edilmesinin hikâyesi İran rivayetlerinde anlatılır. Bel'âmî'ye göre, devlerin, oğlu Peşeng'i Demâvend Dağı'nda öldürdüklerinden Keyûmers'in haberi yoktur. İçinde bir sıkıntı hisseder. Oğlunun durumunu öğrenmek için giderken yolda karşısına bir baykuş çıkar. Birkaç kez öter ve uçar. Keyûmers bu kuşun yoluna çıkması ve ötmesinin anlamsız olmadığını düşünür. Dağa vardığında oğlunu ölmüş bulunca baykuşa beddua eder. Bu yüzden insanlar onu uğursuz bir yaratık olarak kabul ederler. Günümüzde de baykuşun yoluna çıktığı kişiye uğursuzluk getireceğine inanılır.

Baykuşun harabelerde yaşaması, hazinelerin bulunduğu yerleri sevmesi, derin mitolojik değerlendirmeler ve efsanelerle zenginleştirilerek, Attâr'ın Fars edebiyatının şaheserlerinden *Mantıku't-tayr* ile Sâdık Hidayet'in *Bûf-i Kûr*'unda en güzel yansımalarını bulmuştur.

Klasik dönemlerde yazılmış bazı tıp eserlerinde baykuşun her organının tıp açısından önemli özellikleri olduğu, bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı belirtilir.

KAYNAKÇA: Attâr, "Hikâyet-i Kûf", *Mantıku't-tayr* (Dorc 2); Âzergûn, "Nemâd Der Mantıku't-tayr-i Attârî Nişâbüri", s. 135; Dihhudâ, "Coğd", *Luğatnâme*, XVI, s. 35, "Bûl" XI, s. 377-378; Kedkenî, *Mantıku't-tayr-i Attâr*, s. 179; Mustavfî vd, "Cânverşinâsî-yi Fârsî", *Dânişnâme*, II, s. 453; Nesîm Vehhâbî, "Coğd", *Dânişnâme*, I, s. 325; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 310; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 164; Zumurru-dî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 224.

Humâ. Simurg gibi efsanevi bir kuş olan humâ, Fars edebiyatında varlığına kesinlikle inanılan yaratıklardandır ve mutluluğun, devletin, hükümdarlığın simgesidir. Eskiler humâ kuşunun gölgesi altına girenlerin kutlu ve talihli insanlar olduklarına inanırlardı. Humâ kuşunun ferri ve kanatları kimi gölgelerse onun hükümdar olacağına inanılır; başına devlet kuşu konmuş sayılırdı. Humâ kuşunun öldürülmesi eski İran dinsel kaynaklarında günah sayılıp yasaklanmıştır.

Uğur getirdiğine inanılıp mutluluğun habercisi olarak da kabul edilen humâ, eskilerin inanişına göre kemik yerdî. Yerlerden aldığı kemikleri çok yükseklerden kayalara fırlatarak parçalayıp yiyen bu yırtıcı kuşun kimseye hiçbir zararı dokunmaz; başına konduğu kişi geleneklere göre hükümdar yapılırdı.

İran geleneklerinde bu kuşun özgün bir yeri vardır. Humâ efsanelerine göre birinin hükümdar olabilmesi için başına humâ gölgesinin düşmesi yeterlidir. Öyle anlaşıyor ki *humâyûn*: kutlu, talihli sözcüğünün bu kuşla yakın ilgisi vardır.

Bazılarına göre humâ sözcüğü yine eski İran inanişlarında özgün bir yeri bulunan hûm adlı kutsal içecek de yakından ilgilidir. Özellikle *Rig Veda*'da *soma* (*haoma*) bir kuşa benzetilir ya da bir kuş olarak anılır.

Nevrûznâme'ye göre Cemşîd'e bağlı emirlerden Şemîrân, hükümdarlık günlerinde bu kuşu bir yılanın elinden kurtarmış, ertesi yıl onun bu iyiliğine karşılık olarak kuş ona bir tohum getirip hediye etmiştir. Onlar bu tohumu ettiklerinde yeşil bir üzüm yetişmiş ve bu üzümden de şarap elde etmişlerdir.

Mantiku't-tayr'da yer alan simgesel bir hikâyeye göre, dünyada dikkatleri çekme amacıyla zühd ve ibadetten dem vuran, makam ve mevki isteyenleri simgeleyen humâ, Fars edebiyatında ise daha çok tanrısal güç kaynağı, ferr sahibi, görkemli ve mutluluk simgesi olarak işlenir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, III, 2644-2645; Berzger Hâlikî, *Şâh-ı Nebât-i Hâfiz*, s. 274; Cebelî, "Perendegân-i Efsâneî Der Mutûn-i Pârsî", s. 5844; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 493-494; Kedkenî, *Mantiku't-tayr-i Attâr*, s. 178; Mu'in, "Humây", *Ferheng*, IV, 5169; Mustavfî vd, "Cânverşînâsî-yi Fârsî", *Dânişnâme*, II, s. 455; Şemîsâ, *İşârât*, II, 1140; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 451-452; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 223-224.

Hüdhüd. Coraciiformes takımının upupidae familyasının tek üyesi olup taç şeklindeki taraklı tepeliğiyle tanınan hüdhüd görünümü hoş ancak kokusu pek de güzel olmayan bir kuştur. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, diğer bölümleri pembe ye çalan açık kahverengi, tepeliğinin uçları siyahtır. Yuvasını genellikle ağaç kovukları, duvar delikleri ve kaya oyuklarına yapar. Genellikle Filistin ve Mısır'da bulunan hüdhüd kışın Afrika'ya göç

eder. Eski Mısırlılar hüdhüde saygı gösterirlerdi. Süleyman Peygamber'in mektubunu Belkîs'a götürmesiyle de bilinir. Hüdhüd Talmud'da yaban horozu olarak adlandırılırken Tevrat'ta eti yenilmeyecek kuşlar arasında sayılır.

Hemen bütün dillerde çıkardığı sese (Türkçe *ibibik*, *büdbödek*; Arapça *hüdhüd*; Farsça *pûpek*, *pûpe*, *pûpû*, *bûbû*; Latince *upupa*, *epops*; İngilizce *hoop poo*; Fransızca *huppe*; İbranice *dûki-fat*) ve ya kafasının üzerinde bulunan, bazen açılıp bazen kapanan tarağa (taca) benzetilen şeklindeki renkli tüylere (Türkçe *çavuşkuşu*, *taraklı*, *turakçın*, *ibik*, *ibikli*; Farsça *şâne be ser*, *şâneser*: tarak başlı) göre adlandırılıp *taçlı kuş* diye de anılan hüdhüd Farsçada *perende-yi peyâm*: mesaj kuşu, *ebu'r-rebî*: ilkbaharın müjdecisi ve *ebu'l-ahbâr*: haber babası gibi isimlerle de bilinir.

Süleyman Peygamber'in mektubunu Sabâ şehrine, Belkîs'a götürdüğü için *Morğ-i Süleyman*: Süleyman kuşu, *Hüdhüd-i Süleyman*, *Hüdhüd-i Sabâ* ve “mesaj kuşu, postacı, ulak” diye de bilinip anılır.

Rivayetlere göre hüdhüdün belli başlı özellikleri şunlardır: Toprağın altındaki suyu görür. Eşine çok bağlıdır; eşi ölünce yeni bir eş aramaz. Anne babasına karşı çok saygılıdır; yaşlandıklarında yiyeceklerini temin eder. Annesi öldüğünde uygun bir yer buluncaya dek onu başında taşıdığı için ödül olarak güzel bir tepelikle donatılmıştır. Hüdhüdle ilgili benzer imajlara Yunan ve Romalılarda da rastlanmaktadır.

Gagasında “besmele” bulunması ifadesiyle anlatılmak istenen de onun Süleyman Peygamber'in içeriği besmeleyle özetlenen mektubunu Belkîs'a götürmesidir. Başında bulunan ve eski İran hükümdarlarında krallığın ve gücün simgesi olarak kabul edilen *ferr-i îzedî*: tanrısal güç simgesi saltanat tacını çağrıştıran taç özellikle önemlidir. Bu tanrısal güç İslam sonrası dönemlerde veliler için ilahî yardım olarak nitelenen destekle önemli ölçüde örtüşmektedir.

Tasavvufi anlamı dışında hüdhüd, İran edebiyatında daha çok sevgiliden haber getiren bir kuş olarak yer alır.

Yer altında bulunan suları toprak üzerinden keşfetme yeteneğinden dolayı “suları bilen kuş” diye de nitelenen hüdhüdün

yer altındaki suyu görebilmesi, ancak kendisine kurulan tuzağı görememesi atasözü olmuştur.

KAYNAKÇA: Âzergûn, "Nemâd Der Mantiku't-tayr-i Attâr-i Nişâbü'ri", s. 132; Berzî, *Şerh-i Kâmil-i Mantiku't-tayr*, s. 126; Cebeli, "Perendegân-i Efsâneî Der Mutûn-i Pârsî", s. 5844; Enis Batur, "Doğu Kültürlerinde Düşsel Yaratıklar", <http://turkoloji.cu.edu.tr>; Feridüddin Attâr, "Mecma-i Morğân", *Mantiku't-tayr* (Dorc 2); Kedkenî, *Mantiku't-tayr-i 'Attâr*, s. 170-171, 520; Mehbîz İsmâilpûr, "Giyâhân Der Edeb-i Farsî", *Dânişnâme*, II, 450; Ömer Faruk Harman - Cemâl Kurnaz, "Hüdhüd", *DİA*, XVIII, 461-462; Şemîsâ, *İşârât*, II, 1123; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 445-446.

Koknus. Güzel renkli, hoş sesli bir kuş olup *morğ-i hezâr sâle*: bin yıllık kuş ve *morğ-i ateş*: ateş kuşu gibi isimlerle de bilinen koknus, daha çok Hindistan'da bulunur. İngilizcede *phoenix*, Yunancada *kúknos* ve Farsçada *koknus* diye adlandırılan malum kuşun gagasında üç yüz altmış delik vardır ve yüce dağların yamaçlarında rüzgâra karşı bir yere konup ilginç sesler çıkartır. Bu sayede çevresine toplanan kuşlardan birkaçını yakalayarak kendisine yem yapar. Koknusun yavrulama şekli de çok ilginçtir. Bin yıl yaşadıktan sonra ömrünün son günlerinde odun parçaları toplayarak üzerinde oturup ötmeye başlar ve kendinden geçinceye kadar sesini kesmez. Kanatlarını çırpar, gagasını dışısının gagasına sürerek kıvılcım çıkartır ve çıkan ateşle yanıp kül olur. Bu küllerinden oluşan yumurtadan yeni bir koknus meydana gelir. Müziğin onun sesinden esinlenilerek ortaya çıkarıldığı da söylenir. Çin efsanelerinde bu kuşun tanrısal özellikler taşıdığına inanılır.

Ayaklarını yere koymaz. Yere yakın bir yükseklikten uçar ve yuvasını da hükümdar saraylarının çatılarında kurar.

Bazılarına göre varlığı belirlenmemiş hayalî bir kuş olan koknus, bir kısım araştırmacıya göre Apollon için okuduğu mersiyeyle üne kavuşan *ku* kuşunun kendisidir. Sokrates ölümüne aldırmadığını göstermek için "*Ben, ölümünü önceden sezip ölmeden önce kendi kendine şarkılar söyleyerek ölen kudan daha mı bilinçsizim?*" demiştir. Mehdî Hamîdî-i Şirazî: "*Duydum ki güzel ku ölünce...*" diye başlayan ünlü şiirinde ondan ilham almıştır.

Koknusun mitolojik özellikleri Fars edebiyatında hem klasik hem de çağdaş şairlerin dikkatlerini çekmiş, bu konuda en güzel

tasvirlerse Attâr'ın *Mantiku't-tayr*'ında yer almıştır. Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker*'inde söz ettiği kuş da bir dereceye kadar Attâr'ın niteliklerini sıraladığı kuşla aynı özellikleri taşır.

KAYNAKÇA: Cebelî, "Perendegân-i Efsâneî Der Mutûn-i Pârsî", s. 5845; Dihhudâ, "Kaknus", *Luğatnâme*, XXXVIII, s. 385; Kedkenî, *Mantiku't-tayr-i Attâr*, s. 649-650; Mustavfî vd, "Cânverşînâsî-yi Fârsî", *Dânişnâme*, II, s. 458; Şemîsâ, *İşârât*, II, s. 902-903; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 341; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 222.

Simurg. *Morğ-i morğân:* kuşların şahı; *morğ-i fermanrevâ:* egemen kuş; *morğ-i çâreger:* çare bulan kuş; *morğ-i dermânger:* tedavi eden kuş; *sîreng:* otuz renk adlarıyla da bilinen simurg Farsça sözlüklerde "büyük bir avcı kuş, Zâl'ın yanında öğrenip olgunluğa eriştiği kişi" olarak geçer. Simurg sözcüğü sînmorğ'un hafifletilmiş şeklidir. Bileşik bir sözcük olan simurgun "sî" kısmı *Avesta*'da *saena*, Pehlevîce *sênmurû*, Sanskritçede *syena*, Azerice'de *sain* sözcüklerinden gelmedir. Sanskritçe ve *Avesta* dilindeki anlamı avcı kuş ve şahindir. Şahin sözcüğünün Farsçada bu eski kökten geldiği sanılır. Fars edebiyatında simurgla ilgili birçok efsane vardır.

Fars mitolojisindeki özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla eski devirlerden beri İran toplumunca kutsanan bir yaratık olan simurg, mitolojik ve efsanevi özelliklerinin yanı sıra metafizik özellikler de taşımış, bu nitelikleri sayesinde de millî kahramanların kaderlerinde ve mitolojik olaylarda etkin rol oynamıştır.

Simurg *Şahnâme*, *Avesta* ve Pehlevî rivayetlerinde doğaüstü, harika ve ilginç özellikler taşıyan bir yaratıktır. Her tarafında renk cümbüşüyle bezenmiş dörder kanadı vardır. İri yapılı ve alabildiğine güçlüdür. Bu yüzden *şah-ı morğân:* kuşların şahı olarak bilinir. 1700 yıl yaşar, üç yılda bir yumurtlar ve yavruları 25 yıl sonra yumurtadan çıkar. Ahura Mazda, Zerdüşt'e onun tüylerinden birini tenine sürmesini ve üzerinde taşımasını salık vermiştir.

Eski İranlıların, *Avesta*'dan da kaynaklanan inanışlarına göre simurgun tüylerinden veya kemiklerinden bir parçayı yanlarında bulunduranlar kimseden zarar görmezler. Sıkıntıyla yüz yüze gelip de o tüyü ateşte yaktıklarında, simurg hemen gelir ve onları sıkıntıdan kurtarır. Simurgun dalına konduğu ağaç ilaç etkisi gösterir.

Simurgun ruhani yönü ve metafizik boyutu Farsça diğer metinlerde farklı renklerde ortaya çıkar. Esedî-yi Tûsî'nin Gerşâspnâme'sinde ruhani ve kutsal özellikleriyle değil, birtakım üstün özellikleriyle kendini gösterir. Gerşâsp onu bir adada, üzerine bir saray yapılmış büyük bir ağaçta görür. Orası simurgun ülkesi ve o da kuşların sultanıdır; dağlarda ve denizlerde yaşayan ejderhaları, timsahları ve korkunç yaratıkları parçalayarak etkisiz hâle getirir.

Simurg ile Zâl hikâyesinin özeti: Bir oğlu doğan, ama oğlunun ak saçlı olduğunu görenlerin kendisini alaya alacaklarından korkan Sâm çocuğun çok uzaklarda bir dağa bırakılmasını emreder. Simurg yavrularına yem bulmak için dolaşırken onu acınacak hâlde bulur ve alarak yuvasına götürür. Ancak yücelerden ilahî bir ses ona bu çocuğu korumasını, besleyip büyütmesini, çünkü önemli biri olacağını söyler. Simurgun besleyip büyüttüğü çocuk, delikanlı olduğunda adı sanı her tarafa yayılır. Sâm bir gece rüyasında bütün heybetiyle oğlunu görür: Zâl babasına sitem etmektedir. Bunun üzerine babası yola koyulur ve Elburz Dağı'na gider. Orada simurgu bulup oğlunu teslim alır. Zâl ayrılırken simurg ona bir tüyünü verir ve ihtiyacı olduğunda ateşe attığı zaman hemen yardımına yetişeceğini söyler. Rivayetlere göre Zâl simurgdan iki kez yardım ister; sıkıntıda kaldığı anlarda simurg kendisine görünerek olağanüstü gücü ve gizli yetenekleriyle sorunlarını çözer. Rüstem'in doğumu yaklaşıp da Rûdâbe büyük sıkıntılarla yüz yüze geldiğinde Zâl simurgu çağırılmış ve onun yardımlarıyla Rûdâbe'nin karnını yararak Rüstem'i dünyaya getirmişlerdir. Simurg yalnızca Zâl'a değil Rüstem'e de yardımcı olmuş, İsfendiyâr ile savaşında ağır yaralanan Rüstem yine ondan yardım istemiş, o da Rüstem'i ve atı Rahş'ı iyileştirmiştir.

Simurg ile Ankâ ilişkisi: Arapça karşılığı *ankâ*: "uzun boyunlu" olan simurg hiç kimse tarafından görülmemiş bir kuştur. Ankâ ise Arapların mitolojik kuşudur ve yuvası Kafdağı'ndadır. İranlıların "Simurg" adını verdikleri tanrısal güç taşıyan ve *Morg-i Âhûrâyî*: Ahura Mazda'nın kuşu olarak da bilinen efsanevi kuşların yuvalarıysa Elburz Dağı'ndadır. İslam sonrası dönemdeyse bu iki kuş birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir.

Efsaneye göre ankâ, her kuştan bir özellik almıştır. Otuz kuşun özelliğini taşıdığı için *simurg*: otuz kuş ve otuz çeşit rengi bulunduğu için *sîreng*: otuz renk diye de anılır. Renginin yeşil olduğuna inanıldığı için ona *zümrüdüankâ* da denilir; ama bu son adın *simurg u ankâ*'dan geldiği de söylenir.

Mitolojik simurg İslami renklerini ve metafizik niteliklerini Feridüddîn Attâr ve Sohreverdî'nin eserlerinde bulur. Sohreverdî ise *Akl-i Sorh*'unda bu kuşun yuvasının Tûbâ ağacında olup Tûbâ ağacının da Kafdağı'nda bulunduğunu söyler. Sohreverdî'nin eserinde simurgun bütün mitolojik geçmişi yer alırken İslam kültürünün çok renkli penceresinden bakılarak eski İran hikâyeleri yorumlanmaktadır.

Fars mitolojik-tasavvufi rivayetlerinde kuşların sultanı olarak değerlendirilen simurg, Fars edebiyatındaki değişik görünümleleriyle çok dikkat çekici mitolojik öğelerden biridir. Atfedilen üstün nitelikleri sayesinde şairlerin değişik yorumlarına ve zengin nitelermelerine konu olmuştur.

Fars kültüründeki en ilginç, en görkemli simgeler ve mitolojik değerlerden biri olan simurg, önemini yüzyıllar boyu kaybetmemiş, hem eski İran halklarının inanış ve dinsel törenlerindeki yerini korumuş hem de edebiyatın seçkin ve değerli simgeleri arasında kullanım alanı bulmuştur. Fars şairleri dizelerinde simurg hakkında son derece ince hayaller, derin tasvirler, ilginç ve anlam yüklü mazmunlar kullanırlar: *Simurg-ı ateşîn şehper*: güneş; *simurg-ı dil*: kâmil insanın iç dünyası; *simurg-ı ruh*: tanrısal ruh; *simurg-ı zerrîn bâl (per)*: güneş; *simurg şoden*: bulunmaz olmak, kaybolmak; *simurg-ı subh*: sabah aydınlığı; *simurg-ı ger-dûn âşiyân*: güneş; *simurg-ı meşrik*: güneş.

KAYNAKÇA: Afifi, *Ferhengnâme*, II, s. 1512-1513; Âzergûn, "Nemâd Der Mantıku't-tayr-i 'Attâr-i Nişâbüri", s. 138; Berzger Sâdikî, "Simurg", *Dânişnâme*, I, s. 513-514; Berzî, *Şerh-i Kâmil-i Mantıku't-tayr*, s. 90; Cebeli, "Perendegân-i Ef-sânei Der Mutûn-i Pârsî", s. 5845-5846; Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 23, 57-59; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 140; Huseyn Vahidî, "Simurg, Morğ-i Fermânrevâ", *Hestî*, I/3, s. 91-97; İskender Pala, "Anka", *DİA*, III, s. 201; Keymeniş Abbâs, "Peyvend-i Hamâse Bâ İrfân", *Nemûrem Ez İn Pes*, s. 861-862, 867; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 386-388; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 426-427; Mustavfî vd, "Cânverşinâsî-yi Fârsî", *Dânişnâme*, II, s. 457; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 315, 340; Pûrnâm-dâriyân, *Didâr Bâ Simurg*, s. 65-74, 76-77; Rezmecû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 353;

Rezmcû, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil*, s. 187-188; Süleyman Uludağ, "Anka", *DİA*, III, s. 200; Şemîsâ, *İşârât*, II, 677; Vâhiddûst, *Nihâdinehâ-yi Esâtîrî*, s. 292312; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 266-268; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 219-220.

Vâreğen (Bâlzen). Avesta dilinde bir avcı kuş türünün adı olan vâreğen sözcüğünün birinci parçası *vâre* (bâl): kanat, ikinci sözcüğü *gen* ise yeni Farsçadaki *zeden*: vurmak anlamında kullanılır. Bileşik sözcük olarak vâreğen (bâlzen): kanat çırpın anlamını verir. En hızlı uçan kuşlardan olan vâreğen, yaydan çıkan ok gibi hızla kanatlanıp pençeleriyle yakaladığı avını sivri gagasıyla parçalar. *Zâmyâd Yešt*'teki bilgilere göre vâreğen oldukça yükseklerde uçabilen avcı kuşlardandır. Ferr, Cemşîd'den ayrıldığında önce bu kuşun bedenine, ardından Mihr'in ve yine bu kuşun aracılığıyla Ferîdûn'un bedenine girmiş, son olarak da yine vâreğen aracılığıyla Gerşâsp'a ulaşmıştır.

Çoğu zaman şahin veya kartala benzetilen, krallık gücüne sahip olup o gücü sergileyebilen bir yaratık sayılan vâreğen, esrarengiz gücü olan büyüleyici bir kuştur. Ahura Mazda, Zerdüş't'e vâreğenin bir tüyünü koklamasını ve vücuduna sürmesini tavsiye eder; böylece düşmanlarının kötülüklerinden ve büyülerinden korunacağını söyler. İran mitolojisinde bu kuşun kemiği ya da tüyünden bir parçayı yanında bulundurana zarar verilemeyeceği hatta öldürülemeyeceği inancı yaygındır. Bütün bu özelliklerinden yola çıkarak bazı uzmanlar *vâreğen* kelimesinin aslında simurgun başka bir adı olduğu düşüncesini taşır. Söz konusu kuştan da tıpkı simurg gibi *morğân-ı morğ* kuşların şahı diye de söz edilir.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Vâreğen", XLIX, 62; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 433.

Zâğ. "Karga." *Kelâğ* ve *ğurâb* gibi isimleriyle de bilinen karga *Corvidae* familyasındandır. Ğurâb İbranicede "siyah" anlamında bir sözcüktür. Leş yiyen kuşlardan olan karganın yaklaşık bin yıl kadar uzun bir süre yaşadığı söylenir. Ağırlıklı olarak Batı kökenli olsa da bazı Doğu kaynaklı hikâyelerde de görüldüğü üzere akıl, zekâ ve güç gibi kavramların simgesi olan karga, bu özellikleriyle insanların danışmanı ve öğütçüsü konumundadır. Yarıdılışındaki özelliklerinden dolayı insanlara kaderleri hakkında

söyledikleri onun zekâsını gösterirken gelecekte haber verme gücünü de kendisinde barındırır.

Ğurâbu'l-beyn: alakarga olarak bilinen karga türü kırmızı ayaklı ve gagalıdır. Bu türün gagaları ve ayakları *ğurâb-ı pîse*: alacakarga denilen türünkilerden daha uzundur. Bu türdeki kargaları ayrılık simgesi kabul edip uğursuz sayan Araplar, evinden çıkan birinin bu kuşu görmesi sonucu bir ayrılık yaşayacağını inanır. Bu tür kargalar Fars edebiyatında da ayrılık ve uğursuzluğu simgeler. Kargayla birlikte aynı kafese konulan papağanın hikâyesi de bu durumu anlatır.

Karga ile baykuş arasında bitip tükenmek bilmeyen ezeli bir kin ve düşmanlık vardır. Ünlü *Kelîle ve Dimne*'nin 8. babı olan *bâbu'l-bûm ve'l-ğurâb*: baykuş ve karganın bölümü bu düşmanlıktan esinlenilerek kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA: Affî, *Ferhengnâme*, II, 1226; Mehbîz İsmâilpûr, "Cânverşînâsî-yi Farsî", *Dânişnâme*, II, 448449; Şemisâ, *İşârât*, I, 541-546; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 315-316.

3- İran mitolojisine göre ilk insan kimdir?

İran mitolojisine göre ilk insan ve hükümdar Keyûmers'tir. İran tarihinin kendisiyle başladığı Keyûmers, *Avesta*'da *Gayyumaretan*, Pehlevîce *Gayomart* (*Gayomard*), Mani metinlerinde *Gehmurd*, Farsça ve Arapça metinlerde *Geyûmerd*, *Geyûmert*, *Keyûmers*, *Keyûmerz*, *Kehmûrs*, *Kûşah*, *Gilşah*, *Gelşah*, *Gerşah*, *Kûhşah*, *Meliku'l-Cebel*: dağların hükümdarı, *Pâdişah-ı Kûh*: dağlar padişahı ve *Meliku't-Tîn* biçimleriyle geçer. Yönetimde bulunduğu dönemlerde insanların mutluluk ve huzur dolu günler geçirdiği Keyûmers, İstahr bölgesinde hükümdarlık yapmış ve kırkyıl ya da daha az bir süre egemenlik sürmüştür. Silah (ok ve yay) yapımı, hayvan besleme, elbise dikme, yazı, ölüleri defnetme, yılın on iki aya bölünmesi, baykuşun uğursuz sayılması, nevrüz ve kutlamaları, şehirlerin kurulup imar edilmesi gibi uygarlık gereği olan faaliyetler de yine onun tarafından insanlara öğretilmiştir.

İnsanlar birlikte yaşarlarken aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözüp bireyler arasında adaleti sağlayacak güç sahibi birini aramış, Keyûmers'in huzuruna çıkarak bu isteklerini dile getirmiş:

"Bizim en büyüğümüz, en üstünümüz, en yeteneklimiz sensin. Atalarımızdan yadigâr kalan da sensin. Bu devirde senin eşin benzerin yoktur. Al artık bütün işlerimizi eline, geç başımıza, liderimiz, hükümdarımız ol. Emrine amadeyiz; tüm ihtiyaçlarımızı senin huzuruna getirelim" demişler. Keyûmers de tüm bu istek ve arzuları dinledikten sonra onlardan dediklerini yapacaklarına dair kesin sözler alarak dileklerini kabul etmiş, sonra da taç giymiştir.

Yeryüzünde taç giyen ilk kişi odur. Taç giydikten sonra yaptığı ilk konuşmada şu önemli sözleri söylemiştir: "*Nimetler şükredilmeksizin devam etmezler. Tanrı'ya şükredip onu övgüyle anıyor, verdiklerini artırması ve sürekli vermesini diliyorum. Yardımını, adaleti sağlamakta desteğini ve kılavuzluğunu bekliyorum. Adil olacağıma inanıp güvenin. İlişkilerinizde insaflı elden bırakmayın. Böyle olursa sizi hayalinizdeki de ötelerde mutluluk ve huzura erdirtirebilirim. Selam sizlere!*" İran rivayetlerine göre Keyûmers, Ahura Mazda'ya dost olarak yeryüzüne gönderilmiş ilk insandır. Ahura Mazda Aryan ırkını ondan meydana getirmiştir. Keyûmers'in ölümünün üzerinden kırk yıl geçtikten sonra toprağın- dan iki dalı birbirine sarılmış *rîvâs* (*ribâs*) adlı bitki çıkmıştır. Bu bitki yavaş yavaş insan şeklini almış ve Meşy ile Meşyâne ondan türemiştir. Bu ikili Sâmi dinlerindeki Âdem ile Havva olarak bilinir. Bunların birleşmesinden de diğer insanlar türemiştir.

Bazı tarihçilerce Âdem ve ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers önceleri mağaralarda yaşayıp hayvan postu giyerken hayatının son devirlerinde evler yapmış, köyler ve şehirler kurmuştur.

İran mitolojisinde Keyûmers ilk ve Soşyânt son insan olarak bilinir. *Avesta*'da daha çok iyi ve yararlı işler yapan temiz bir yaratık olarak nitelenen Keyûmers, yeryüzünde egemen olan Eh-rimen taraftarlarını geri sürmüş, ancak dişi dev Cehî'nin de yardımıyla Ehrimen hastalık, ölüm ve çeşitli sıkıntıları göndererek Keyûmers'in ölümüne ve dünyadan göçmesine neden olmuştur.

Şahnâme'ye göre hükümdarların öncüsü olan Keyûmers ilk kez taç giyip tahta çıkan kişi olmuş ve otuz yıl hükümdarlık yapmıştır. Yaşamı boyunca kaplan postundan giysiler giymiş, basit şeyler yemiş içmiş ve sıradan bir hayat sürmüştür. İnsanlara tarımı, çeşitli meslekleri, yiyecekler ve giyecekleri öğreten yine odur.

Sonraları Siyâmek adında bir oğlu olmuştur. Zaman içinde devler kendi üzerlerinde egemenlik kurmaya çalışan Siyâmek'i öldürmüşler ancak Siyâmek'in oğlu Hûşeng büyüyünce babasının yerini almıştır.

Şahnâme'de yer alan ya da *Şahnâme*'ye dayanılarak kaleme alınmış eserlerde Keyûmers, yalnızca ilk insan değil ilk hükümdar olarak da bilinir. İslami dönemde Hamzâ-yi İsfahânî, Taberî, Bel'âmî, Mes'ûdî gibi yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde Keyûmers'ten söz edilip onunla ilgili rivayetler aktarılmaktadır.

KAYNAKÇA: Curtis, *Ustûrehâ-yi İrânî*, s. 27, 35; Dihhudâ, "Geyûmert", *Luğatnâme*, XLI, 651-652; Firdevsî, "Keyûmers", *Şahnâme*, I, s. 9; Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 72; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, s. 176; İrec Perveşânî, "Pişdadîyân", *DCİ*, V, s. 945; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 646-647; Mihr, *Felsefe-yi Zerduşt*, s. 51; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, I, 298-299; M. Mokri, "İran", *EF*, IV, 12; Muhammed İbrâhîm Oklîdî, "Keyûmers", *Dânişnâme*, I, 724; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, s. 95, 215-217; Mustavfî, *Târîh-i Guzîde*, s. 75-76; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 150; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 395, 398-401; Sıddîkiyan, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, s. 1-36; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 73; Şemîsâ, *Telmihât*, s. 478; *Târîh-i İrân*, III/1, s. 482-483; Vâhiddüst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 142-143; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 371.

4- Kur'ân'da Ye'cûc ve Me'cûc kavimlerine karşı set ördüğü için Fars mitolojisinde hikâyesi Büyük İskender'le karıştırılan ve peygamber kabul edilen kişi kimdir?

Zülkarneyn. Peygamberliği ya da velîliğine ilişkin farklı görüşler bulunan Zülkarneyn'in ismi "sahip, mâlik" anlamındaki *zû* ile "boynuz, perçem, tepe, zaman, seyyid, reis, sağnak, muasır, küçük dağ, nesil" gibi farklı anlamlar taşıyan *karn*'in çoğulu *karneyn*'den oluşur. İsmin anlamı da bu ikinci sözcükle kastedilen şeye göre değişir; örneğin *zülkarneyn*: iki boynuzlu gibi. Ayrıca *Kur'ân*'daki kullanılışı dikkate alınırsa, vaktiyle yerkürenin doğusu ve batısına egemen olmuş *cihangir*: dünya hükümdarı anlamı öne çıkar. Zülkarneyn'in kim olduğu, ne zaman yaşadığı hakkında da farklı görüşler ileri sürülür. Aristoteles'in öğrencisi İskender olduğu söylendiği gibi, bilgi ve hikmet verilmiş salih bir kul veya bir melek olduğu da ileri sürülmüştür.

Kur'ân'da Zülkarneyn'in yeryüzünde Allah tarafından güçlü kılındığı, kendisine verilen imkânlarla doğuya ve batıya kadar ilerlediği, Ye'cûc ve Me'cûc kavimlerine karşı demir ve bakırdan bir set yaptığı söylenir. Bu konudaki ifadeler farklı yorumlara konu olmuştur.

(Resulüm!) Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: "Size ondan bir hatıra okuyacağım." Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik. O da bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin battığı yere varınca onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında (orada) bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz: "Ey Zülkarneyn! Onlara ya azap edecek veya haklarında iyilik etme yolunu seçeceksin" dedik. O şöyle dedi: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; sonra Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır." Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşıncı, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. İşte böylece onunla ilgili her şeyden haberdardık. Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir set yapman için sana bir vergi verelim mi?" Dedi ki: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım. Bana demir kütleleri getirin." Nihayet dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince (vadiyi doldurunca): "Üfleyin (körükleysin)!" dedi. Artık onu kor hâline sokunca: "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim" dedi. Bu sebeple onu ne aşmaya muktedir oldular ne de onu delebildiler. [KEHF 18:83-97]

Rivayetlerde onun hakkında farklı anlatımlara da rastlanır. Kimileri onun İbrahim Peygamber zamanında veya ondan bir süre önce yaşadığı, kimileri de onun eski İran hükümdarı Ferîdûn ile çağdaş olduğu kanısındadır. Bazıları onun Hızır'la birlikte seyahate çıkıp âb-ı hayata eriştiği ve ondan içtiği inancını taşırlar.

Birçok eski ve yeni kaynakta yer alan Zülkarneyn'in hikâyesi Makedonyalı İskender'in kiyle de karıştırılır, bazılarınca ikisi aynı kişi

olarak kabul edilerek *İskender-i Zülkarneyn* olarak anılır. Bel'âmî'ye göre ona Zülkarneyn adının verilmiş gerekçeleri arasında, Arapçada Dünya'nın doğu ve batı uçlarına *karn* denilmesi ve Dünya'nın doğusundan batısına kadar her yere egemen olması yer alır.

Fahreddîn-i Râzî ise İskender ile Zülkarneyn'in ayrı kişiler olduklarını ve Zülkarneyn'in de peygamber olduğunu söyler.

Bîrûnî'ye göre saçları iki bölük şeklinde omuzlarına dökülmekteydi, doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün evreni dolaşmıştı. İnsanlığın tamamına egemendi. Bütün bunlar yüzünden ona Zülkarneyn denilirdi.

İskender'in iki boynuzlu oluşu, Nöldeke tarafından VI. yüzyıla ait bir mitolojik anlatımla ilişkilendirilmiş, buna göre, İskender Tanrı'ya "*Benim kafama boynuzları bütün dünya krallarını emrim altına almam için yerleştirdiğini biliyorum*" demiştir. Öte yandan bu isimlendirme Midas efsanesini ve onun başında iki eşek kulağı çıkması söylencesini de andırmaktadır.

Zülkarneyn'in Makedonyalı Büyük İskender olduğu düşünülürse onun bu lakapla nitelenmesinin iki nedeni vardır: İlki güneşin doğduğu ve battığı yere kadar ilerlemiş olması, diğeri ise İranlıların görüşüdür. Bu görüşe göre Büyük Dârâ, Philippos'un kızıyla evlenmiş fakat zifaf gecesi kokusunu beğenmediği için eşini babasına iade etmiştir. Ancak kız o gece İskender'e hamile kalmış ve çocuk da babasının yanında büyümüştür. Böylece İskender İran ve Yunan asıllı iki soydan gelmektedir.

KAYNAKÇA: Ahmed Suphi Furat, "Zül-Karneyn", *İA*, XIII, 650-652; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 206-207.

5- Musa Peygamber'in başına gelen on belanın Fars mitolojisindeki tanımı nedir?

Belâhâ-yi Aşere (Belâhâ-yi Dehgâne). "On bela, on kötülük." Musa Peygamber'in taleplerine karşı çıkması üzerine Firavun'un ve Mısır halkının başına gelen belalar.

Musa Peygamber Firavun'a yönelik davetinin ardından, ondan İsrailoğullarını özgür bırakmasını ve Mısır'dan çıkmalarına engel olmamasını ister. Ancak Firavun kabul etmez. Bu direnişi yüzünden

Mısırlıların başına “suyun kana dönüşmesi, kurbağa, sivrisinek (bit veya tatarcık olduğu da söylenir), karasinek (atsineği), taun (kırgın), çiban, tufan (dolu), çekirge afeti” gibi belalar gelir. Bu belalardan sonra bile Firavun İsrailoğullarını özgür bırakmayı kabul etmez, ama dokuzuncu bela gelip de Mısır tamamen karanlığa esir olunca düşünmeye başlar; sıra onuncuya, yani behorların (tüm canlıların ilk doğan erkek çocukları) ölümüne geldiğinde Firavun’un artık gücü kalmamış ve teslim olup gitmelerine izin vermiştir.

Bu belalar *belâhâ-yi aşere*: on kötülük adıyla bilinir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 401.

6- Karanlık lar ülkesinde bulunduğuna ve içenlere ya da yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevi suyun adı nedir?

Âb-ı Hayat. “Hayat suyu.” Karanlık lar ülkesinde bulunduğuna ve içenlere ya da yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevi su.

Arap, Fars ve Türk edebî eserlerinde *aynu’l-hayat*: hayat kaynağı, *nehru’l-hayat*: hayat ırmağı, *mâ’u’l-hayat*: hayat suyu, *âb-ı bekâ*: sonsuzluk suyu, *âb-ı câvîdânî*: sonsuzluk suyu, *âb-ı câvîdâne-gî*: sonsuzluk suyu, *âb-ı cevânî*: gençlik suyu, *âb-ı İskender*: İskender suyu, *çeşme-yi hemîşe cevânî*: sonsuzluk veren çeşme, *direht-i zindegî*: hayat ağacı, *nûşdârû*: en etkili ilaç, panzehir, *nûşe-yi enûşegî*: ölümsüzlük, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengisu, dirilik suyu vb. isimlerle de anılan bu efsanevi su neredeyse tüm dünya mitolojilerinde yer alır. Hayat suyu veya ölümü yenecek ilaçlar düşüncesi en eski dönemlerden beri çeşitli uygarlıklarda görülmüş, bu nedenle tarihsel ve efsanevi kahramanlar oluşturulmuştur. Bu kahramanların hikâyelerinin diğer kültürel değerlerle birlikte dolaşıma girmesiyle kültürel iletişim de sağlanmış, dolayısıyla farklı halkların kültürlerinde bu konuda benzerlikler ortaya çıkmıştır. Tarih ve rivayetlerin tanıklığıyla İran kültür ve edebiyatında da bu düşünce değişik şekillerde günümüze dek gelmiştir.

Suyun hayat veren, diriltir, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliği çeşitli inançlarda kendini göstermiş ve ölümsüzlük kazandıran

“hayat suyu” efsanesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Gılgamış Destanı’nda “hayat veren bitki”den söz edilse de, hayat suyu ilk olarak Fenikelilerin İskender hikâyesinde dile getirilmiştir. Bu hikâyeye göre İskender hayat suyundan içmek için uzun ve zorlu yolculuklara çıkmış, ama amacına ulaşamamıştır. Bazılarına göre İskender’in aşçısı İdris bu sudan içerek ölümsüzlüğe erişmiştir. Büyük İskender adı etrafında hayat suyuyla iç içe oluşan İskender efsanesi pek çok yöresel unsuru da içererek zenginleşmiştir. Milattan önce şekillenmeye başlayan bu Yunan efsanesi MS 300 yıllarında tamamlanmıştır. Bu efsanenin Yunanca ve Süryanice metinlerdeki içeriği şöyle özetlenebilir: Bilginlerden insana sonsuz hayat verecek bir çeşme olduğunu öğrenen İskender, onu aramak için ordusuyla yola çıkar. Yolda çeşitli nedenlerle askerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Yanında yalnızca aşçısı vardır. Aşçı yemek hazırlamak için bir çeşmeye gider. Orada azıkları olan tuzlanmış balığı yıkamak ister fakat suya değer değmez canlanan balık çeşmenin içine atlayıp kaybolur. Bu suyun hayat suyu olduğunu anlayan aşçı, biraz içtikten sonra geri dönüp başına gelenleri İskender’e anlatır. Aşçının tarif ettiği yeri aramasına rağmen bir türlü bulamayan İskender sinirlenip onu öldürmek ister ama bir türlü başaramaz. En sonunda boynuna bir taş bağlayıp denize atar. Bu olaydan sonra aşçı bir deniz cini olarak sonsuz hayatına devam eder.

İskender efsanesi Orta Çağ İslam dünyasında son derece yaygınlaşmıştır. Bu efsanenin İslam kaynaklarındaki versiyonu şöyle özetlenebilir: Nuh Peygamber’in torunu Yunan’ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn (iki boynuzlu İskender), içene insanüstü güçler kazandırdığını duyduğu hayat suyunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sâm’ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır adıyla anılan Elyesa ve askerleriyle beraber yolculuğa başlar. Hayat suyu karanlıklar ülkesindedir. Yolda kopan bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düştükten sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola doğru günlerce yol alır. Bir zaman sonra Hızır ilahî bir ses duyar ve ışık görür. Bunların kendisini çektiği yere gittiğinde hayat suyunu bulur. Bundan içip

yıkanınca sonsuz bir hayata kavuşarak insanüstü güç ve yetenekler kazanır. Zülkarneyn ile karşılaştığında da durumu ona anlatır. O da hayat suyunu arar, ancak bulamaz ve bir süre sonra ölür. Bilgelerle yetişmiş İskender hayat suyunu bulamamıştır çünkü maddi ve manevi dünya saltanatını birleştirmek isteyenler onu bulamaz. Ancak yanındaki bilge Hızır bulmuş ve sonsuz hayatı kazanmıştır. Hızır'ın içerek ölümsüzlüğe kavuştuğu bu çeşmeden bazı edebî kaynaklarda *âb-ı Hızır*. Hızır suyu veya *çeşme-yi Hızır*. Hızır'ın çeşmesi diye de söz edilir; bu çeşme veya pınar da bazı benzerlikleri yüzünden Fars edebiyatında yaygın olan *câm-ı Cem* ile karıştırılmaktadır.

Kur'ân'da, Musa ve Hızır kıssası anlatılırken hayat suyuna dolaylı olarak değinilir [KEHF 18:60-65]: Musa Peygamber bir gün uşağıyla birlikte, buluşması emredilen biriyle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma yeri *mecmau'l-bahreyn*: "iki denizin birleştiği yer"dir. Musa burayı tanıyabilmek için yanına azık olarak balık almıştır. Balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyecek işarettir. Kayanın yanında balığın canlanarak denize atladığını söylemeyi unutan uşakı yemek için mola verdiklerinde durumu Musa'ya anlatır. Musa tekrar oraya döner ve aradığı kişinin orada olduğunu görür. Kendisine Allah tarafından rahmet ve gizli ilim verilen bu kul Hızır'dır. Musa'nın Hızır ile buluşacakları kayanın dibinde "hayat suyu" adında bir kaynak vardır. Bu suyun değip de diriltmediği hiçbir şey yoktur. İslamiyet'in kabulünün ardından Arap, Fars ve Türk edebiyatında Hızır, İlyas, *âb-ı hayat* gibi kavramlara ilişkin mitolojik unsurlar giderek zenginleşmiştir.

Tasavvuf edebiyatında *âb-ı hayat* kavramı farklı şekillerde kendini gösterir. *Âb-ı hayat* Allah'ın *hayy*: diri ismini simgeler. Bu ismi özelliği hâline getiren kişi hayat suyu içmiş olur. Allah'ın *hayy* sıfatıyla diri olması gibi, artık diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanırlar. *Âb-ı hayat* müridin iç dünyasında Allah'a duyduğu aşkın kaynağı olan çeşmedir. Ondan tadanlar asla yokluğu görmez ve fanilikten kurtulurlar. Bu gerekçeyle Hızır, tasavvuf edebiyatında insan-ı kâmil ve Allah'ın velîsi olarak yer alırken Hızır'ın sözleri de *derya-yı nûr*: nur denizi tanımıyla belirtilen hayat suyu gibi

etkili kabul edilir. Ayrıca *Âb-ı hayat* tasavvufta aşk, sevgi gibi kavramları da karşılarken sevgilinin ağzını simgeler.

Âb-ı hayat Doğu ve İslam edebiyatında tasavvufla da ilişkili olarak birçok mazmuna konu olmuştur. “Manevi feyz ve neşe, aşk ve irfan, ilahî bilgi, Tanrı’ya kavuşma, sevgiliyle buluşma, sevgilinin dudaklarındaki zevk, hakiki erenin sohbeti, söz ve şiir, manevi ve maddi şarap, arı ve duru su” gibi mazmunlar en çok kullanılanlardandır.

Hayat suyu Fars edebiyatında farklı adlarla geçer:

âb-ı bekâ: sonsuzluk suyu

Sonsuzluk suyuyla dost olan Hızır!

Hatırlasan ne olur susamış dudaklarımızı! (EHLÎ-İ ŞİRAZÎ)

âb-ı hayat: hayat suyu

Hayat suyunu, şimdi dök susamış boğaza,

Öldüğümde ve beni gözyaşıyla yıkadığında değil. (SA'DÎ-İ ŞİRAZÎ)

âb-ı Hızır: Hızır suyu

Hızır suyunu velîlerin nutuk ırmağından,

İçiyoruz ey susamış gafil gelsene. (MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN)

âb-ı zindegânî/âb-ı zindegî: hayat suyu

Hayat suyu da yağdırsa bulut,

Asla yiyemezsin meyve, söğüt dalından. (SA'DÎ-İ ŞİRAZÎ)

çeşme-i hayat/çeşme-i hayvân: hayat çeşmesi

Cömertliği neye benzer? Mucizesine İsa'nın.

Buluşması neye benzer? Hayat çeşmesine. (FERRUHÎ-İ SİSTÂNÎ)

KAYNAKÇA: Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayat”, *DİA*, I, s. 1-4; Berzger Hâlıkî, *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*, s. 1089; Dihhudâ, “Âb-ı Hayat, Âb-ı Zindegânî, Âb-ı Zindegî”, *Luğatnâme*, II, s. 20, 26; “Âb-ı Hayat”, *DMBI*, I, s. 36-37; Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, s. 191; I. K. Poonawala, “Âb/Water”, *Elr*, I, s. 28; Muhammed Pâdişâh, “Âb-ı Hayat, Âb-ı Zindegânî, Âb-ı Zindegî”, *Ânenêrâc*, I, s. 13, 22; Mu'in, “Âb-ı Hayat”, *Ferheng*, V, s. 4; Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 8; Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 12; R. Kubâdiyânî T. Ateşîncân, “Âb-ı Hayat”, *Dânişnâme*, I, s. 1-2; Rezmecû, *Edebiyyât-ı Hamâsî*, II, s. 343; Seccâdî, *Ferheng-i 'İrfânî*, s. 1; Serkârâtî, “Efsâne-yi Âb-ı Hayat”, II, s. 227-230; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 28; Taberî, *Târîh*, s. 145; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 29-30; Zemânî, *Şerh-i Mesnevî*, I, s. 216; www.factmonster.com.

7- İran ve Türk edebiyatında “câm-ı cihanârâ” anlamında da kullanılan aynı zamanda Süleyman Peygamber ve Büyük İskender’e ait olduğu kabul edilen sihirli kadehin Fars mitolojisinin adı nedir?

Câm-ı Cem. “Cem’in kadehi.” İran hükümdarlarından Cemşîd ile Keyhusrev’e, aynı zamanda Süleyman Peygamber ve Büyük İskender’e ait olduğu kabul edilen sihirli kadeh. Şarap Cemşîd döneminde ortaya çıktığı için *câm-ı Cem* gizlilikleri keşfetmenin yanı sıra “şarap kadehi” anlamında da kullanılır. Dünyadaki gelişmeleri *câm-ı Cem*’den izleyen Cemşîd’den sonra bu kadeh Keyhusrev’e, ondan da Dârâ’ya miras kalmıştır.

İçine bakıldığında dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılan bu kadeh İran ve Türk edebiyatında *câm-ı cihanârâ*: cihanı süsleyen kadeh, *câm-ı cihannümâ*: cihanı gösteren kadeh, *câm-ı cihanbîn*: cihanı gören kadeh, *câm-ı âlembîn*: âlemi gören kadeh, *câm-ı gîtînümâ*: dünyayı gösteren kadeh, *âyine-i cihannümâ*: cihanı gösteren ayna, *âyine-i gîtînümâ*: dünyayı gösteren ayna, *câm-ı Keyhusrev*: Keyhusrev’in kadehi, *câm-ı İskender*: İskender’in kadehi, *âyine-i Süleyman*: Süleyman’ın aynası, *âyine-i İskender*: İskender’in aynası, *piyâle-yi Cem*: Cem’in kadehi adlarıyla da anılır. Bilginler ve hekimlerin yaptığı *câm-ı Cem*’in yedi ülkeyi gösterdiğine inanılır.

Câm-ı Cem: bütün evrendeki durumu, yedi feleğin sırrını açık ve ayrıntılı bir biçimde gösteren bir kadeh sayılır. Hudâyânâmelerde astronomik şekiller, yıldızlar ve gezegenlerin resimleri, yeryüzünün yedi kıtasının şekilleri onun üzerine işlenmiştir. Gizemli özellikler taşıyan *câm-ı Cem*’de yer kürenin en uzak noktalarında gerçekleşen olaylar bile yansır. Bazıları onu Cemşîd’in şarabın ilk üretildiği günlerde şarap içtiği kadeh olarak tanıtır. Bazı araştırmacılar da iki kadehten söz eder: İlki Cemşîd’e ait olan ve ikincisi de dünya olaylarını yansıtan kadeh. Bu iki kadeh arasındaki ilişki eski İran rivayetlerinde şarabın Cemşîd tarafından keşfedilmesi ve kadehin de şarap içmek için yapılmasından kaynaklanır.

Cem hem Süleyman Peygamber’in hem de Cemşîd’in adıdır. Cem sözcüğü yüzük, kuşlar, cinler ve periler gibi yaratıklarla birlikte kullanıldığında kastedilen kişi Süleyman Peygamber’dir.

Ayna ve ünlü set ile birlikte anıldığında İskender kastedilmektedir. Topraklarını Arapların ele geçirmeleri ve İslamiyet'in yayılmasından sonra İran millî hikâyeleri ya da rivayetlerinin önemli bir kısmı Sâmi kökenli rivayetlerle karışmaya başlamıştır. Ünlü İran hükümdarları, özellikle İsrailoğulları peygamberleri ve hükümdarlarıyla benzerlikler taşıdıkları gerekçesiyle birbirlerine yaklaştırılmış bu sebepten aralarında çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Özellikle sûfi çevrelerin yükledikleri mistik ifadeler, simgesel ve mecazi anlamlardan dolayı *câm-ı Cem* ile *âb-ı hayat* arasında da ilgi kurulmuş; *câm-ı Cem* bazı şiirlerde *câm-ı Hızır*. Hızır'ın kadehi olarak da kabul edilmiştir.

Kaynaklarda *câm-ı Cem*'in *âyine-i İskender* ile aynı olduğuna dair bilgilere de rastlanır ki bu görüş, her ikisinde de uzakta olanları gösterebilme özelliği olmasının sonucu olmalıdır.

Câm-ı Cem, İslami dönem İran edebiyatında tasavvufi bir içerik de kazanmış, Senâî ona "gönül", Attâr "Hızır ve âb-ı hayat", Mevlânâ "gönül gözü ve gönül aynası", Mahmud-ı Şebisterî *nefs-i dâna*: bilgin nefis, insan-ı kâmil anlamlarını vermişlerdir. Hâfız ise *câm-ı cihanbîn*, *kadeh-i âyine-kirdâr*, *âyine-i İskender* tamlamalarını *câm-ı Cem* anlamında kullanır.

KAYNAKÇA: Berzger Hâlikî, *Şâh-ı Nebât-i Hâfız*, s. 1095; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 564-565; Dihhudâ, "Cem", *Luğatnâme*, XVI, 87; "Câm-ı Cem", *Luğatnâme*, XVI, 66-67; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, 445, Nesim Vehhâbî - Huccetullâh Asil, "Câm-ı Cem", *Dânişnâme*, I, 318; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 50, 231; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsi*, II, 347; Şemîsâ, *Telmühât*, s. 213; Tahsin Yazıcı, "Câm-ı Cem", *DİA*, VII, 42; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 156-157.

8- Akli ve güzelliğiyle Gazneli Mahmud'un yakın ilgisini kazanan Türk kölesi kimdir?

Mahmud ve Ayaz. Şairlere karşı cömert ve korumacı tavrıyla tanınan Gazneli Sultan Mahmud'un genç bir köle olan Ayaz'a anlayışıyla akli ve güzelliğine gösterdiği çok yakın ilgi, Fars edebiyatında da önemli ölçüde yer almış; Zulâlî-i Hânsârî bu konuda özel bir manzume kaleme almıştır.

Başlangıçta bir Türk köle olan Gazne hükümdarı olan Sebük Tegin'in büyük oğlu Ebu'l-Kasım Mahmud, 361'de [971] dünyaya

geldi. Şehzade olarak dinsel ağırlıklı bir eğitim gören Mahmud, genç yaşta devlet kademelerinde görev aldı. Sebük Tegin egemen olduğu toprakların oğulları ve torunlarının elinde kalmasını istediği için çocukları arasında paylaşılmamış bir miras olarak bırakmıştı. Sebük Tegin'in 387'de [997] ölümü üzerine en küçük oğlu İsmail tahta çıktı ancak çok güçlü bir şahsiyet olan Mahmud, bu kararı dinlemeyerek başlattığı mücadele sonucu kardeşini yendi ve tarih 388 yılını gösterdiğinde [998] Gazne tahtını ele geçirdi. Daha sonra Samanî Devleti'nin iç işlerine de müdahale etmeye başlayan Sultan Mahmud, Samanîler tarafından tanınmayan Bağdat'taki Abbasî halifesi adına hutbe okuttu ve böylece halife ona Yemînüddeve unvanını verdi.

Sultan Mahmud, Hindistan'a ilki 391'de [1000] olmak üzere on yedi sefer düzenledi. 417'de [1026] Somnat'a yaptığı sefer Hindistan seferlerinin en önemlisiydi. Bu sefer sonrasında kazandığı büyük zaferin yankıları tüm İslam dünyasına yayılmış bu da Sultan Mahmud'un Sünnî İslam dünyasının kahramanı olarak tanınmasını sağlamıştı. Abbasî halifesi tarafından kendisine sultan ve ailesine yeni şeref lakapları verildi. Gazneli hükümdarlarının en büyüğü olarak kabul edilen Sultan Mahmud döneminde Gazneli Devleti hem güç hem de otorite açısından zirveye ulaştı. Son Hindistan seferini 418'de [1027] gerçekleştiren Sultan Mahmud 421'de [1030] vefat etti.

Sultan Mahmud'un ününün başta Horasan, Mâverâünnehir, Irak olmak üzere farklı coğrafyalarda da yayılması, çok sayıda bilim adamı ve şairin onun sarayına yönelmesini sağladı. Bilginleri, edebiyatçıları, özellikle de şairleri himaye etmesinin, ödüllendirip çalışmaya teşvik etmesinin siyasal amaçları da vardı. Egemenliği altındaki topraklarda başta bilim çevreleri ve sanat erbabı olmak üzere dikkatleri kendisine çekmek istiyor, egemenliğini daha da yaymak için bu tür faaliyetleri gerekli görüyordu. Sarayında dört yüz şair olduğu, özellikle Unsuri'ye çok büyük hediyeler verdiği aktarılır ve Ayaz'la olan ilişkileriyle çok anılır. Sultan Mahmud, genç bir Türk köle olan Ayaz'ı çok sevip yakın ilgi duymuş ve bu ilgisi gitgide artarak aralarında çok sıkı bağlar oluşmuştur. Öyle ki sultan onu ömrünün sonuna kadar hiç yanından ayırmamıştır.

Ayaz ise Mahmud'un ölümünden sonra Nişâbûr'a giderek orada Gazneli Mesud'un hizmetine girmiş; Mesud döneminde bir süre Kosdar ve Mekran emirliği yapmıştır.

KAYNAKÇA: Âştiyânî, *Târih-i Mufasssal-i Îrân*, s. 260-261, 265; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, s. 136-137, 140149; Behrâmî, *Târih-i Îrân*, s. 678-680; Efsâne Cihântâb, "Mahmud-ı Gaznevî", *Danışnâme*, III, s. 921-922; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 381; Merçil, *Gazneliler*, s. 16-27; Meşkûr, *Târih-i Îrânzemin*, s. 184-185; Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 260; Şî'ru'l-'Acem, I, s. 45; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 388; Zer-rînkûb, *Guzeşte-yi Edebî*, s. 229-234.

9- İran takviminde her ayın 12. gününe, hem Ay'ı hem de Ay'dan sorumlu meleğin adını kutsamak için verilen ada ne denir?

Mâhrûz. "Ay günü." İran takviminde her ayın 12. gününe, hem Ay'ı hem de Ay'dan sorumlu meleğin adını kutsamak için *mâhrûz*: ay günü denir.

Bu günün uğurlu olduğuna ve gün için Tanrı'dan istenilenlerin cevapsız bırakılmayacağına inanılır. Mâhrûz, bu özelliklerinden dolayı Fars şiirinde şairlerin dikkatini çeken günlerden biridir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 386.

10- İran mitolojisinde gökkuşağı hangi mitolojik kahramanın savaş silahıyla özdeşleştirilmiştir?

Kemân-ı Rüstem. "Rüstem'in yayı". İran halk kültüründe Rüstem'in yayı olarak bilinen gökkuşağının *kemân-ı Behmen*: Behmen'in yayı, âzfeedâk: gökkuşağı, *kavs-i kuzah*: gökkuşağı, *ren-gîn kemân*: parlak renkli yay ve *kemân-ı Sâm*: gökkuşağı yayı gibi adları da vardır. Kuşağında içindeki renkler arasında kırmızı ağır bastığında kan dökme ve huzursuzluğu, yeşil baskın geldiğinde mutluluk ve refahı, sarı egemen olduğundaysa mutsuzluğu gösterir. İlginç gök olaylarından biri olan gökkuşağı sırasıyla mavi, mor, yeşil, sarı ve kırmızı gibi renklerin alabildiğine geniş bir yay şeklinde gökyüzünde belirmesiyle oluşur. Gökkuşağının oluşum nedeninin güneş ışınlarının gökyüzündeki yağmur tanelerinde yansması olduğu kanısı yaygındır.

Ayrıca gökkuşağının birbirleriyle birleşen iki tanrının (Tîr ve Nâhîd) simgesi olduğu kanısı yaygındır. Deylem bölgesi halkının inanç ve gelenekleri bu inancın açık kanıtıdır. Bölgenin özellikle de uzak kesimlerindeki dağlarında yaşayan yaşlıları, Rüstem'in yayı adı verilen bu doğal olayı kutsarlarken gökkuşağının Peygamber'in kızını simgelediğine inanıp onu gördükleri zaman da Peygamber'e dua ederler. Kaynaklardaki rivayetlere göre bilgi tanrısı olarak kabul edilen Tîr bazen de peygamber olarak algılanmaktadır. Bu yüzden de Tîr'in kızı olarak kabul edilen Zühre (Nâhîd), İslam sonrası İran düşüncesinde Hz. Muhammed'in kızı Zehrâ ile yakın benzerliğinden dolayı örtüştürülmektedir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 352-353.

11- Gece rengi ve siyah renk anlamlarına gelen Husrev-i Pervîz'in ünlü atının adı nedir?

Şebdîz. *Şeb:* gece ve *dîz (dîs):* renk, benzeri, gibi karşılığında ki sözcüklerin birleşmesiyle oluşan *şebdîz:* gece rengi, siyah anlamlarına gelir. *Şebreng:* gece rengi; *şebnü mâ:* gece görünümlü olarak da bilinen Şebdîz, Husrev-i Pervîz'in ünlü atıdır ve siyah oluşundan dolayı bu isimle anılır. Rivayetlere göre diğer atlardan daha yüksek ve iri olan Şebdîz'in nalları ancak on çiviyle çakılabiliyordu. Nizâmî-i Gencevî'ye göre Şebdîz aslında sevgilisi Şirin'in atırken daha sonra Husrev'in malı olmuştur.

Hint kralının Husrev-i Pervîz'e hediye ettiği, Şebdîz'in doğuşu da gizemli ve efsanevi ifadelerle anlatılır. Husrev bu atı çok sever ve yediği her şeyden ona da yedirirdi. Şebdîz'in ölüm haberini getireni bile öldüreceğine yemin etmişti. Şebdîz öldüğünde ünlü çalgıcı Bârbed, bir yolunu bulup Şebdîz'in bakıcısını kurtarmak için çok hüznünlü bir hava çalmaya başladı. Husrev bu üzüntülü nağmeleri duyunca üzüntüye boğuldu ve "Yoksa Şebdîz mi öldü?" dedi. Bârbed de "Bunu hükümdarın kendisi söylüyor!" diyerek atın ölüm haberini bir sıkıntıya yol açmadan Husrev'e iletmiş oldu. Husrev'in emriyle Şebdîz'in resmi bir kayalığa işlendi, sonra da ölüsü kefenlenip gömüldü. Husrev o resme her baktığında ağlardı. Şebdîz'in, Husrev'in de yer aldığı resminin olduğu kayalığın Tâk Bostân'da olduğu söylenir.

Bârbed otuz makamı içinde sayılan şebdîz makamını, bu ünlü at için oluşturmuştur. Şebdîz efsanesi, aynı adlı eseriyle Hüsrev ve Şirin'in aşkını ölümsüzleştiren Nizâmî-i Gencevî'den önce de bilinmekte ve dilden dile dolaşmaktaydı. Şairler çoğu zaman övdüğü kişilerin atlarını Şebdîz'e benzetirler.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Şebdîz", *Luğatnâme*, XXX, s. 216; Enverî, "Şebdîz", *Sohen*, V, 4441; İsfehânî, *Muhâderâtul-'udebâ*, s. 607; İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 72; Kazvînî, *Âsârul-bilâd*, s. 139; Mu'in, "Şebdîz", *Ferheng*, V, s. 885; Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, s. 109; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 272-273; Yakût, *Mu'cemu'l-buldân*, s. 1029.

12- Hamile kadınlara çocuklarını dünyaya getirdikleri an görüldüğü söylenen zararlı yaratığın adı nedir?

Âl. Genellikle kadın görünümüne sahip, elleri ve ayakları ince, yüzü kırmızı, burnu toprak renginde olan ve Türkçede *Alkızı* (*Alkarısı*, *Albastı*) olarak bilinen Âl, hamile kadınlara çocuklarını dünyaya getirdikleri an görüldüğü söylenen kötücül bir yaratıktır. Fars halkının inanışlarından birine göre doğum sırasında ortaya çıkan Âl anneyi ya da çocuğunu kaçırr. Halk hikâyelerinin çoğunda Âl'ın çok etkin bir rolü vardır.

İran'ın bazı bölgelerinde cinlere benzeyen, iri kırmızı burunlu, oldukça büyük göğüslere sahip, hayalî bir varlık olarak bilinir. Onu gören olmamıştır. En önemli işi yeni doğum yapmış kadınların ciğerlerini çıkartarak bir sepete koyup saklamaktır. Ele geçirdiği bu ciğerle bir suyu geçerse, ciğerini aldığı kadının hemen öleceğine inanılır. Bazı rivayetlere göre Âl, bedeninde çok ince, uzun kıllar bulunan bir yaratıktır. Bütün vücudu baştan aşağı tüylüdür. Hamile kadınları evde tek başlarına yakaladığında kalbini çeker ve ısırır. İnsanlar bunu haber alır almaz onu yakalamak için koşarlar. Eğer Âl kendisini bir suya atarsa kadın canını kurtaramaz. Ancak o suya varmadan yetişip kalbi elinden alır ve çevresine dairesel çizgiler çizerlerse kadın kendine gelir. Bu yaratığın kötülüklerinden korunmak isteyen halk yeni doğum yapmış kadınların bulunduğu odanın köşesine bir şişe taktıkları üç beş soğanı asar. Âl'ı korkutmak için odanın çevresine bir ucu siyah diğer ucu da tencere isiyle siyaha boyanmış pamuk iplikler

yapıştırılır. Evde silah ve kılıç bulundurmamak da ondan korunmak için başvuru olan yöntemlerden biridir.

Türkçede kırmızıya karşılık gelen âl kelimesi Farsçada da aynı anlamı taşır. Doğum yapan kadının ölümüyle de sonuçlanan bazı rahatsızlıklar nedeniyle kanı çağrıştıran bu anlam, zamanla halkın aklında ikiz düşüncesiyle birlikte yer almaya başlamıştır. Göksel ikiz inancı, çok eski dönemlerden beri çeşitli halkların düşüncelerinde yer alır. İran folklorunda da önemli rol oynayan inanışlardandır. Dünyaya gelen her çocuğun, ömür boyu birlikte yaşadığı bir ikizi olduğuna inanılır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Aklîmâ", *Luğatnâme*, VII, s. 3170; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 98.

13- Fars mitolojisine göre, İblis'in Allah'a başkaldırıp serkeşlik etmeden önceki adı nedir?

Azâzîl. İbranicede "Tanrı'nın kuvvetlendirdiği" anlamına gelen Azâzîl, *Kur'ân*'da geçmese de İslami bazı rivayetlere ve bununla bağlantılı olarak Fars şiirine göre, İblis'in Allah'a başkaldırıp serkeşlik etmezden önceki adlarından biridir. Yahudi kaynakların rivayetlerine göre Azâzîl, sahip olduğu yüce makamları kötü davranışları nedeniyle kaybetmiş bir melektir. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında adı *Azazel*, *Azael*, *Hazazel* şeklinde geçer. İblis aslı cin olan, ama meleklerin arasına girip çıkan; Âdem'e secde meselesinde meleklerin aksine emre itaat etmeyip böylece onların arasına katılmaktan veya Âdem ile birlikte yeryüzü cenneti olan Aden'de yaşamaktan menedilen bir varlıktır. Rivayetlere göre gökteki melekler işledikleri günah ve kötülüklerden dolayı insanları kınadıklarında Allah, "Eğer insanların yapısına yerleştirilmiş arzu ve istekler sizin de yaratılışınızda bulunsaydı, siz de bu tür kötülükleri yapardınız. Eğer inanmıyorsanız, içinizden en iyi olanı temsilci olarak seçiniz, ben onu insanların doğasında bulunan özelliklerle donatayım. İnsan huyunda yaratayım" demişti. Onlar da bunun üzerine *Azâ*, *Azâyâ* ve *Azâzîl*'i (ya da *Hârût*, *Mârût* ve *Azâzîl*) seçtiler. Allah onları yeryüzüne gönderdi; gönderiliş amaçları insanların anlaşılmadıkları konularda

aralarında hakemlik yapmalarıydı. Azâzîl kendisini günahlardan koruyamayacağını anladığında Allah'a yönelerek mazeretini, bu sınavda başarılı olamayacağını hissettiğini anlattı ve böylece yeniden gökyüzüne alındı.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Azâzîl", *Luġatnâme*, XXXIV, s. 218; Salih Tuğ, "Azâzîl", *DİA*, IV, s. 311-312; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 306.

14- Ahura Mazda'nın kızı olarak da bilinen ve yerküreden sorumlu meleğin Fars mitolojisindeki adı nedir?

Spendârmûzrûz. "Spendârmûz günü." Ahura Mazda'nın kızı olarak da bilinen Spendârmûz yerküreden sorumlu melek-tir. Güneş takviminde her ayın 5. günü Spendârmûzrûz olarak adlandırılır.

Kötü ve uğursuz olarak bilinen bu günde Kâbîl'in dünyaya geldiğine inanılır. Bir rivayette o gün hayvanlara iyi davranmak gerektiği belirtilir.

İsfend ayının Spendârmûz günü (5. günü) gün ve ay adının aynı olması nedeniyle bayram olarak kutlanır. Eski İran'da "kadınlar bayramı" ve "işçiler bayramı" olarak da bilinen bu günde erkekler kadınlara hediyeler alıp saygılarını sunarlar. Bîrûnî'nin yaşadığı dönemlere kadar İsfahân ve Rey'de bu bayram kutlanmaktadır. Ceşn-i Mozdgîrân olarak da anılan kutlama törenleri günümüzde de gerçekleştirilir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 554; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 240.

15- Fars mitolojisine göre Dünya'nın oluşumu nasıl gerçekleşmiştir?

Âferîniş. "Yaratılış." Tarih boyunca yaşayan her millet Dünya, yeryüzü, gökyüzü ve içindeki varlıkların yaratılışları üzerine düşünmüştür. Yaratılış, tüm halkların efsanelerinde yer alan ve oldukça dikkat çeken konulardan biridir. Fars edebiyatı ve İran mitolojisindeki Pers bakış açısının Dünya'nın yaratılışı konusunda efsanevi-tarihsel bir özgünlüğü vardır.

İran mitolojisine göre Ahura Mazda, başlangıçta sonsuz aydınlıklar içinde ve yücelerde, Ehrimen ise karanlıklar içinde, aşağıların aşağısında bulunuyordu. Ahura Mazda ilk aşamada imşâspendleri, Ehrimen ise kamârîkleri yarattı; ardından da Dünya yaratıldı. Bu yaratılış üç temel aşamadan geçmiştir:

1. Cennet/Mînû Dönemi: Maddi dünyanın da ruhlar âleminde yer aldığı, iyilik ile kötülüğün birbirinden tamamıyla ayrı olduğu, Ahura Mazda'nın mutlakegemenliğinin bulunduğu dönemdir. Bu dönemde ne zaman ne de mekân kavramları söz konusudur. Evren maddeden ve hareketten yoksundur. İki varlıktan söz edilir: Biri aydınlık, hayat, bilgelik, güzellik simgesi, mutluluk ve sağlıkla dopdolu Ahura Mazda evreni; diğeri karanlık, kötülük, çirkinlik ve yokluk simgesi, hastalık ve üzüntülerle dolu Ehrimen evreni.

2. Kargaşalar Dönemi: Ehrimen'in saldırılarına başladığı, hayır ve iyiliklerin simgesi olarak Ahura Mazda'nın kötülüklerin simgesi Ehrimen ile çatıştığı dönemdir.

3. Ahura Mazda Dönemi: Ahura Mazda'nın kesin zafer kazanıp Ehrimen'in yenilgiye uğradığı dönem. Bu dönemde Zerdüş'tün oğulları ve kıyametin ilk anlarında dünyaya gelip ölümleri ölüm sonrası hayata hazırlayacak olan Soşyânt ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerden her biri üç bin yıl sürmüş ve Zerdüş, "Kargaşalar Dönemi" olarak adlandırılan ikinci dönemin sonunda dünyaya gelmiştir. Ahura Mazda insanı temizlik âleminde yaratıp temizlemiş ve kötülüklerden uzaklaştırmıştır. Onun iç ve dış dünyasını kirleten, tüm ahlaksızlık ve kötülükler ise Ehrimen'in aldatmalarından kaynaklanır. İnsanın ruhu bedeninden ayrıldıktan sonra yine yücelikler evrenine, yani geldiği yere dönecektir.

Evren, Ahura Mazda'nın egemen olduğu alanda hareketine başlayıp belirlenen yerlerden geçtikten sonra Ahura Mazda'nın zaferiyle seferini tamamlar. Varlık da dokuz ya da on iki bin yıllık seferinin ardından başladığı ilk noktaya erişerek gerçek hedefine ulaşır. Kıyametin kopuşuyla sona erecek olan son üç bin yılda, tanrı ve insanlar ilk olgunluk devrelerine geri dönerler.

Dünya'nın yaratılmasından önce Ahura Mazda aydınlıkta, Ehrimen ise karanlıkta bulunuyordu. İkisinin arasında boş bir alan vardı. Ahura Mazda yaratma işlerine başlayınca karanlıkların

derinliklerinden kötü bir şeytan ortaya çıktı ve Ahura Mazda'nın kuracağı dünyayı yıkmak için işe koyuldu. Ancak iyilik meleğini güçlü görünce kötü ruhlardan yardım istedi. Ceh ya da Cehî olarak bilinen dişi kötülükşeytanı, Ehrimen'i Ahura aleyhinde savaşa kışkırttı. Ahura, Ehrimen'e barış önerdi. Savaş olursa 9.000 yıl sürmesini istedi. Bu savaş döneminin ilk 3.000 yılı Ahura Mazda'nın, ikinci 3.000 yılı Ahura Mazda ile Ehrimen'in istekleri birlikte gerçekleşiyordu. Son 3.000 yıllık dönemde kötülük şeytanı güçsüz kaldı.

Tevrat'a göre Tanrı ilk altı günde yeryüzünü, gökyüzünü, aydınlığı, suyu, bitkileri, ayı, güneşi, yıldızları, canlıları ve insanları yaratıp yedinci gün dinlendi. Mazdeist gelenekte de Ahura Mazda Dünya'yı altı aşamada yaratmıştır. Ancak Ahura Mazda, Yahova gibi haftada bir gün değil, yaratılış sürecinin her aşamasının tamamlanmasından sonra beş gün dinlenmiş; tüm bunların ardından da yaratılış sonrası dönem başlamıştır. Eski İran'da çok yaygın olarak kutlanan bayram ve törenler dışında, söz konusu bu beşer günde düzenlenen, mevsimlerle yakından ilgili, yaratılışın her aşamasından sonra özel adları ve kutlanış tarzları olup genellikle *gâhenbâr* (*gehenbâr*) olarak adlandırılan altı büyük şölen vardır:

Birinci Gâh/Medyozerm: İnanişa göre elips şeklindeki aydınlık ve geniş gökyüzü yaratılış yılının Ferverdîn ayının Hurmuzd gününden Ordîbehişt ayının Âbân gününe kadar süren kırk gün içinde yaratıldı. Bunun ardından beş gün törenler düzenlendi. Kırk beşinci gün ordîbehişt ayının on beşinci günüdür.

İkinci Gâh/Medyoşem: Birinci Gâh'ın Bitişinden sonraki beş günlük törenle birlikte yüz beşinci gün, Ordîbehişt ayının Mihr gününden Tîr ayının âbân gününe kadar (Tîr ayının on beşinci günü) su yaratılmıştır. Suyun yaratılmasından sonra rüzgâr, yağmur, sis, bulut ve kar var edilmiştir.

Üçüncü Gâh/Pedisheh: Yeryüzü, İkinci Gâh'ın sonundaki beş günlük törenle birlikte yüz seksen beşinci gün, Tîr ayının Mihr gününden Şehrîver ayının Erd gününe kadarki sürede (Şehrîver ayının 30. günü) yaratılmıştır. Yeryüzünün ardından dağlar ve toprağın altındaki sular oluşturulmuştur.

Dördüncü Gâh/Eyâsrîm: Bitkiler, Üçüncü Gâh'ın bitimindeki beş günle birlikte iki yüz onuncu gün (Mihr ayının 30.

günü) yaratılmış daha sonraları su ve ateş de bitkilerin yararına yaratılmıştır.

Beşinci Gâh/Medyârîm: Dördüncü Gâh'ın sonundaki beş günlük törenlerle birlikte iki yüz doksanıncı gün. Bu devrede canlılar yaratıldı.

Altıncı Gâh/Hemaspehmedîm: Beşinci Gâh'ın sonundaki beş günlük törenlerle birlikte üç yüz altmış beşinci gün (İsfend ayının sonu). Bugün Keyûmers'in (ilk insan) dünyaya ayak bastığına inanılır. Böylece Ahura Mazda'nın son yaratığı olan ve İsfend ayının son günlerinde yaratılan insan, cennet âlemindeki ferveherlerin bir benzeri olarak maddi dünyaya gönderilmiştir. Bu yüzden Ferverdîn ayının ilk günü de ferverdîn olarak isimlendirilmiş, bu ayın ilk günlerinde nevrüz denen coşkulu törenler düzenlenmiştir. Bu gelenek hâlen sürmektedir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 421-422; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 13-14; Bahâr, *Pejûhişt Der Esâtîr-i Îrân*, I, s. 31-33, 44-47; Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 71-72; Mihr, *Felsefe-yi Zerdüşt*, s. 181-182; Saîd, *Nevrûz-i Cemşîd*, s. 19-26; Şâhruhî Nûşîn, "Ustûre-yi Âferîniş", *Îrânşînâsî* (Bethesda 2000), XII/2, s. 343-344; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 50-51.

16- İran takviminde yılın 6. ayına adı verilen ve yedi temel mücevher ve madenlerden sorumlu meleğin adı nedir?

Şehrîver. *Avesta*'da *Khshathra-Vairya* olarak geçen şehrîver sözcüğü iki kısımdan oluşur. Sözcüğün birinci parçası olan şehr: saltanat, memleket; ikinci parçası *ver* ise "istenen" anlamına gelir. Bileşiğin anlamıysa "istenip arzulanan saltanat, istenen ülke"dir. *Avesta*'da Ahura Mazda'nın ebedî, geçici olmayan ülkesi, yok olmayacak yurt ve yüce cennet olarak tanımlanan Şehrîver, ruhani âlemde tanrısal saltanatın temsilcisi, tanrının gücünün ve iktidarının simgesi, maddi âlemdeyse metallerin koruyucusudur. Merhamet ve mürüvvet meleği olarak da bilinmektedir.

Şehrîver yedi temel mücevher ve madenden sorumlu melektir; dünyadaki bütün sanatlar bu temel madenlere bağımlıdır.

Adaletle yöneten hükümdarların gücü Şehrîver'den kaynaklanır. Reyhan ona özgü bitkilerdendir. Mihr ve gök tanrısı onun dostlarıyken dehşet ve kargaşa devi olan Saurva (Sarva) ise düşmanı ve muhalifidir.

İran takviminde yılın 6. ayı şehrîver ve her ayın 4. günü de Şehrîverrûz (Şehrîver günü) olarak bilinir. Şehrîver ayının Şehrîver gününde (yani 6. ayın 4. gününde) kutlanan *şehrîvergân* törenleri de adını ondan alır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 567; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 17; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, s. 65; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 60; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104.

17- Fars mitolojisinde Ehrimen'in yardımcısı olan ve dişi olduğu için kadınları simgeleyen varlığın adı nedir?

Cehî. Kaynaklarda *Cih*, *Ceh* ve *Cehîkâ* olarak da geçen Cehî, dişi bir dev olarak bilinir. Ehrimen'in yardımcısıdır ve dişiliğiyle de kadınları simgeler. Bazı kaynaklarda Ehrimen'in kızı olduğu da söylenen Cehî'nin bütün işi, erkekleri aldatıp onların günah işlemelerine neden olmaktır. Zerdüşt mitolojisine göre kadınlar onun soyundan gelmiştir. *Avesta*'da, "büyücü, şehveti tahrik eden" ve "günahkâr insanların sığınağı" olarak nitelenir. Pehlevîce metinlerde "kötü işlerde bulunan, fahişelik yapan kadın" anlamında kullanılan Cehî, Ehrimen'e yakın biri olarak geçer.

Kötü yaradılışlı olup insanları kötülüğe sürüklemesiyle bilinen bu yaratık, üç bininci yılın sonunda ortaya çıkarak uykusundan uyandırdığı Ehrimen'i Ahura Mazda'yla mücadele etmesi için kışkırtıp savaş teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi ilk başlarda kabul etmeyen Ehrimen, Cehî'nin kendisine verdiği yardım sözü karşısında daha fazla dayanamayarak yanına aldığı bütün devlerin desteğiyle Ahura Mazda'yla savaşa başlamıştır.

Cehî'nin soyundan gelen kadınların eski dünyada, özellikle de anaerkil toplumlarda bekâretlerini yabancı bir erkeğe vermeleri gerekirdi. Bu gelenek ataerkil toplumlarda fuhuş yapan kadın kavramı ile tanımlanarak Cehî'yle ilişkilendirilmiştir. *Ordîbehişt Yeşt*'te Cehî'den "kötü, insanları fuhuş ve ahlaksızlığa sürükleyen bir yaratık" olarak söz edilir ve insanlara ondan uzak durmaları emredilir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 491-492; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 39; *Avesta*: Yeştler, *Ordîbehişt Yeşt*, bent 9; Dusthâh, *Avesta*, II, 968; Oşîderî, *Dâniş-nâme*, s. 239; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 168-169.

18- Dijsepîd Kalesi'nin kuşatılmasındaki başarıları, korkusuzluğu ve atılganlığıyla ünlü olan gizli mitolojik kadın kahraman kimdir?

Gordâferîd. İran mitolojisindeki ünlü kahramanlardan Gejdehem'in kızı olup *Gordâferîde* olarak da bilinir. Dijsepîd Kalesi'nin kuşatılmasındaki başarılı mücadelesi, cesareti, korkusuzluğu ve atılganlığıyla ünlüdür.

Sohrâb İran'a ordu çıkardığında onunla savaşmış ve şaşırtıcı derecede cesaret göstermiştir. Sohrâb önceleri onun kadın olduğunun farkına varamamış ancak savaş esnasında başını açan Gordâferîd'in görünen uzun saçlarından kadın olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine çaresiz bir duruma düşen Gordâferîd başını ve yüzünü açmak zorunda kalmıştır. Daha sonra evlenmesi için yapılan büyülerin etkisiyle Sohrâb'la evlenmeye karar verip onun kalesine gitmiştir. Ancak kendisine dönük yapılan tüm eylemlere rağmen cesaretini hiç kaybetmemiş, kaleye ulaştığında da avazı çıktığı kadar bağıarak İranlı kızların Turanlıların karıları olamayacağını ilan etmiştir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 362.

19- Fars mitolojisinde Kafdağı'nın karşılığı olan dağın ismi nedir?

Elburz. Günümüzde adı Elburz Sıradağları diye bilinen mitolojik bir dağdır. Yeştilerde *Hera* veya *Herâyîtî* adında bir dağdan söz edilir. *Avesta* dilindeki şekli *Herâ Beriziti*, *Harâ Berazaiti*, *Haraborz* olan bu sözcüğün Pehlevîce karşılığı *Herburz*, *Harbuc*, Farsçadaysa *Elburz*: yüksek dağ veya Burz'dur. *Har.* dağ, *borz* ise yüksek anlamına gelen sözcüklerdir. Fars edebiyatında *Borz kûh*: yüksek dağ sözcüğü de Elburz anlamında kullanılır. *Avesta* kökenli bir sözcük olan *Burz*, "yükseklik ve boy" anlamlarında Fars edebiyatında, özellikle de *Şahnâme*'de bolca kullanılır.

Elburz Dağı'nın yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Birtakım ipuçlarından hareket ederek bu dağın Kafkaslarda ve Azerbaycan'da olduğu söylenir. Bazılarınca Elburz Dünya'nın etrafını çevreleyen mitolojik Kafdağı'yla aynıdır. Bu dağın coğrafi bir bölge olmasından ziyade mitolojik ve manevi özelliklere sahip bir bölge

olması önemlidir. Fars şiirinde özellikle “güneşin doğduğu yer, büyüklük ve yücelik” simgesi, ırmakların mahzeni olarak işlenir.

Mazdeist inanışa göre kutsal Elburz Dağı, yerkürenin merkezinde yerler ile gökleri birleştiren noktada bulunur. Tüm yüceliklerin ve üstünlüklerin kaynağı olan Elburz Dağı, Mihr adlı tanrının makamı, aydınlık, mutluluk, huzur yuvası, güç ve kutsallık simgesidir. *Rivâyet-i Pehlevî*’nin ifadeleriyle, iyilerin ruhları oraya gidip yerleşmektedir. Bu dağda tanrısal güçler egemendir, şeytanlar yol bulamazlar. Oradakiler soğuktan ya da sıcaktan rahatsızlık duymaz; hastalık, ölüm ve şeytanların kötülüklerinden uzak yaşarlar. *Bundehişn*’e göre ölümlerin ruhları bu dağa çıkar. Tanrı Reşn kıyamet günü terazisini Elburz’un zirvesine kurarak insanların iyilikleriyle kötülüklerini tartar.

Mitolojiye göre Ehrimen, Ahura Mazda’nın yaratılışına muhalefeti yüzünden yerküreyi yararak tam ortasına girmiştir. O anda şiddetli bir sarsıntıyla yerden Elburz Dağı yükselmiş; diğer dağlar da Elburz’un köklerinden ortaya çıkarak yeryüzüne yerleşmişlerdir. Güneş, Ay ve yıldızlar hep Elburz’un üzerinde döner dururlar. Elburz’un zirvesinde karanlık, gece, sıcak ve soğuk rüzgârlar bulunmaz.

Yeştlere göre Ahura Mazda, Elburz’un zirvesinde Mihr için bir makam yapmıştır. Güneş doğmadan önce aydınlık meleği olan Mihr, Elburz zirvelerinden Aryan topraklarının tamamını aydınlatır. *Avesta*’da güneşin doğup battığı yerin Elburz Dağı olduğu anlatılır.

Pişdadî hükümdarlarından Hûşeng, Nâhîd için Elburz zirvesinde sığır ve koyun kurban etmiş; Zerdüşt uzun bir hayat yaşadıktan sonra Elburz’da ölmüştür. Çînvâd Köprüsü’nün bir ucu da Elburz’dadır. Attâr’ın *Mantıkû’t-tayr*’ında güneşi simgeleyen simurgun yuvası Elburz Dağı’nın zirvesindedir. Firdevsî, Zâl’ın dünyaya gelişini anlatırken bu dağdan söz eder.

*Bir dağ vardı adı, Elburz Dağı,
Güneşe yakın ve insanlardan uzak,
Orada simurgun yuvası vardı.
O evde, bu küçük, yabancıydı. (FİRDEVSÎ)*

Cem, Elburz'da görkemli bir saray yaptırmış, Kâvûs çok güçlü bir kale kurmuş, *Şahnâme*'ye göre Ferîdûn çocukluğunu bu dağda geçirmiş ve on altı yaşına geldiğinde bu dağı terk etmiştir. Surûş'un bin sütunlu sarayı Elburz zirvesinde bulunur. Ayinlerde suyu çıkartılıp içilen ve kutsanan içeceklerden hûm bitkisi bu dağın zirvelerinde yetişir.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Elburz", *Luğatnâme*, VIII, 9; Dusthâh, *Avesta*, II, 923-924; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 299; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 71-72; Oşîderî, *Dânišnâme*, s. 120, 488; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 375-378; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 98-99; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 167.

20- İran'ın adaletiyle ünlü hükümdarlarından Hûşeng'in de lakabı olan ve Pehlevîcede "adalet, ilk yargıç" anlamlarına gelen kelime nedir?

Pîşdâd. Pişdadîlerin kurucu lideri ve İran'ın adaletiyle ünlü hükümdarlarından biri olan Hûşeng'in lakabı "adil hükümdar" anlamına gelen pîşdâd kelimesidir. *Avesta*'da *paradatâ* (*paradhātā*), *perzâ* teşkilindeki iki sözcükten oluşan bir bileşik olan Pîşdâd, *per* (*pere*): "önce, öncül" ile *zâte* (Pehlevîce *dāt*, Farsçada *dâd*): "adalet, kanun, yaratılan, ilk kanun koyan, ilk yargıç" (*dā*: yaratmak mastarından) sözcüklerinden oluşur. Bileşik olarak kazandığı yeni anlamısa "ayin öncesi, dinî tören, ibadet eden ilk kişi" dir.

Yöresel rivayetlerde ilk insan olarak da kabul edildiği tahmin edilir.

Avesta'da Pişdadîler isminde bir hanedanlıktan söz edilmemiş olsa da Hûşeng adı Pîşdâd sözcüğünün eski dildeki karşılığı olarak *Avesta*'da defalarca geçer.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 472; Ebu'l-Kasım İsmâilpûr, "Pişdadiyân", *Dânišnâme*, I, s. 238; İrec Perveşânî, "Pişdadiyân", *DCI*, V, s. 945; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 392.

21- Jüpiter gezegeninin Fars mitolojisindeki adı ve önemi nedir?

Müşteri. *Zâvûş*, *Zâvuş*, *Urmuzd*, *Bercîs*, *Jüpiter* adlarıyla da bilinen Müşteri, altı kat gökte bulunan bir gezegendir. Asıl yeri yay ve balık burcundadır. İran takviminin her ayının *Urmuzdrûz*

olarak bilinen ilk günü ve aynı zamanda perşembe günü bu gezegenle ilişkilendirilir.

Sâd-i Ekber: büyük kutluluk nitelemesiyle de bilinen bu gezegenin istikrarlı ve yavaş seyrinden dolayı sabır, sebat, yücelik ve değerli varlıklar ile doğru sözlü, zahit, cömert, namuslu ve alçak gönüllü insanların yıldızı olduğuna inanılır.

Pazartesi gecesiyle perşembe gündüzlerine egemendir. Ma-vi renk Müşteri yıldızına aittir. Ay ile Merih onun dost yıldızları, Zühre (Venüs) ile Utarit (Merkür) ise düşmanlarıdır. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir.

KAYNAKÇA: Pala, "Müşteri", *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 303; Dihhudâ, "Müşteri", *Luğatnâme*, XLIV, 477; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 392.

22- Ünlü İranlı kahraman Rüstem'in atının adı nedir?

Rahş. *Avesta*'da *Raxšna*: parlak, aydınlık saçan olarak geçen rahş, sözlüklerde "birbiriyle karışmış kırmızı ve beyazın oluşturduğu bir renk tonu; gökkuşağı, Rüstem'in yayı" anlamlarıyla yer alırken genel olarak "at" anlamında da kullanılır. Bûriebreş'e de (beyaz benekleri olan kırmızı at) kırmızı beyaz karışık renginden dolayı Rahş denir. Ayrıca Rahş ünlü İranlı kahraman Rüstem'in muhteşem özellikleriyle insanları hayrete düşürüp ilginç sıfatlarla nitelenen atıdır.

Şahnâme'ye göre, uzun araştırmalar sonucunda nice at sürülerinin içinden seçilerek bulunan Rahş, Rüstem'in ömrü kadar uzun yaşamıştır. Rüstem'in üvey kardeşi Şeğâd'ın hilesiyle düştüğü kuyuda sahibiyile birlikte can vermiştir.

Bu efsanevi at, *Şahnâme*'de, şaşırtıcı nitelikleriyle anlatılır. Efsaneye göre Rahş dışında hiçbir at Rüstem'in büyük ve ağır bedenini taşıyamamış. Rüstem'in at seçimi sırasında bütün atlar bellerini eğmek zorunda kalırken Rahş onlar gibi yapmayarak gücünü göstermişti. İnsanlar gibi akıllı bir yaratık olan Raşh, Birinci Hân'da aslanlarla savaşmış; Üçüncü Hân'da, sahibine ejderhalara yaklaştığı uyarısında bulunmuştur. Bunun üzerine Rüstem de onu bir insan gibi muhatap alıp konuşmuştur.

Ayrıca millî destanları derleyenlerin, Rüstem'in atını parlaklığından dolayı bu isimle adlandırdıkları anlaşılır; çünkü Firdevsî de onu bazen *rahşân*: parlak olarak niteler.

Önemli ölçüde klasik Fars gelenekleri ve İran mitolojisi kökenlerine dayanıp bunların yoğun etkisinde kalan Fars tasavvuf edebiyatında rahş sözcüğü, yüce anlamlar yaratmak ve yüksek tasavvufi düşünceler üretmekte önemli bir araç olarak kabul edilmiş, örneğin *Şerh-i Şathiyyât*'ta şu bileşiklerde kullanılmıştır: *Rahş-i câvid*: sonsuzluk Rahş'ı, *Rahş-i Cem*: Cem'in Rahş'ı, *Rahş-i Hoşgâm-i İşk*: aşkın Rahş'ı, *Rahş-i Zâbuliyân-i vahdet*: birlik Zâbullülerinin Rahş'ı, *Rahş-i Sipehr-i ışk*: aşk feleğinin Rahş'ı, *Rahş-i Âdem*: Âdem'in Rahş'ı, *Rahş-i ışk*: aşk Rahş'ı, *Rahş-i kıdem*: ezel Rahş'ı, *Rahş-i kahr ve lutf*: kahr ve lütuf Rahş'ı, *Rahş-i muhabbet*: sevgi Rahş'ı...

Rahş'la ilgili çeşitli bileşikler ve deyimler de oluşturulmuştur: *Rahş-i bahar*: bahar rüzgârı, bahar bulutu; *rahş tâhten*: yürümek, yola çıkmak; *rahş-i hûrşîd ve mâh*: güneşin ve ayın ışığı...

Rahş şoden "kızarmak, renklenmek, boyanmak" anlamlarında kullanılır.

Fars övgü edebiyatında Rahş, "noksanlık, olgunluk, çabukluk, sezgi, güzellik" simgesi olarak yer almış ve övülen atlar abartılarak Rahş gibi diye nitelenmiştir.

KAYNAKÇA: Curtis, *Ustûrehâ-yi İrânî*, s. 54-55; Berzger F. Sâdikî, "Rahş", *Dâniş-nâme*, I, s. 418; Dihhudâ, "Rahş", *Luğatnâme*, XXVI, s. 338; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 346; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 294; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 360; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 210-211.

23- Renklerle bezenmiş bir kuyruğa sahip çok güzel olmasına rağmen ayaklarının çirkinliğiyle de ün kazanan ve Fars edebiyatında Âdem ile Havva'yı aldatması yönüyle öne çıkan kuşun adı nedir?

Tavus. Kuşların en büyük ve en güzellerinden biri olarak bilinir. Sözlüklerde *ebu'l-hasan*, *ebu'l-veşy*, *sarrâh* ve *felisa* künyeleriyle de geçer. Renklerle bezenmiş kuyruğu en önemli özelliği olarak kabul edilen tavus çok güzel olmasına rağmen ayaklarının çirkinliğiyle de ün kazanmıştır. Rengârenk olanlarının yanı sıra yalnızca beyaz renkleri de bulunan tavusun tüylerinin her sonbaharda dökülüp

baharla birlikte yeniden çıktığı söylenir. Fars edebiyatında tavus, Âdem ile Havva'yı aldatması yönüyle öne çıkar.

Tavus bütün bu güzelliğine rağmen uğursuzluk getiren yaratıklar arasında kabul edilir. Bunun gerekçesi de şeytanın cennetteki Âdem ile Havva'yı kandırmasına sebep olduğuna inanılmasıdır. Rivayete göre şeytan kendisini bir melek şeklinde göstererek tavusun güzelliğini övmeye başlamış ve ona “*cennete girip Allah'ı görebileceği bir yol olup olmadığını, böyle bir imkânı kendisine sağlarsa ona üç önemli şeyi öğreteceğini ve bunları bildiğinde artık yaşlanmayacağını, hastalıkların kendisini etkilemeyeceğini, asla cennetten çıkmayacağını*” söyler. Tavus da bütün bunlardan sonra onu yılanla tanıştırır. Şeytan da yılanın hilesiyle cennete girmenin yolunu bulur. Sonrasında Havva'yı kandırarak yasak ağaçtan yemesini ve Âdem'e de yedirmesini sağlar. Bu yüzden Âdem ile Havva cennetten kovulurken tavus da onlarla birlikte cennetten çıkartılır.

İbrahim Peygamber'in kestiği dört kuştan birinin tavus kuşu olduğu söylenir. Yezîdîler fraksiyonu, diğer dinsel mezheplerin tersine tavus için son derece yüce makamlar düşünür. Yezîdîler tavusun Dünya'nın yaratılışında Allah'ın bir elçisi olduğunu ve şeytanın özelliklerine benzer nitelikleri bulunduğunu kabul ederler.

Tasavvufî-felsefî bazı metinlerde cennetten üçüncü çıkarılanlar arasında tavus kuşu “şehvet”, Âdem “ruh”, Havva da “ten” olarak nitelenir. Tavus kuşu ve onun cennetle olan ilgisi “en son arzuları cennete erişmek olan insanları” çağırıştırır. Gerçekteyse cennet “insanlar ile Allah arasındaki kavuşmayı engelleyen bir perde” olarak kabul edilir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, II, s. 1707-1709; Kedkenî, *Mantuku't-tayr-i 'Attâr*, s. 174; Mehbîz İsmâîlpûr, “Giyâhân Der Edeb-i Farsî”, *Dânişnâme*, II, s. 445-446; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 293.

24- Göz hastalıklarını önlediğine inanılan, şekil olarak mühr benzeyen, yuvarlak taşın adı nedir?

Bâbâgûrî. Göz hastalıklarını önlemesi amacıyla çocukların boyunlarına asılan ya da yakalarına iliştirilen bazen de gerdanlık görevi gören bir süs eşyası olarak kullanılan mühr benzeyen,

yuvarlak bir taş. Billur içerisinde yer alan, akik taşıyla benzerliklerinin yanı sıra farklılığı da bulunan bu taş *seng-i Süleyman*: Süleyman taşı olarak da bilinir.

Bir tür “körlük” anlamına da gelen bâbâgûrî kelimesinin, sözlüklerde *bâbâgûrî şoden*: kör olmak anlamında da geçtiği bilinir. Kelime *bâbâgûrî*, *bâbâgorî* şekillerinde de kullanılır. Siyah beyaz karışımı donuk bir renge sahiptir. Rengi ve şeklinden dolayı normal büyüklüğünden daha iri bir ölü koyun gözüne benzer.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, “Bâbâgûrî” *Luğatnâme*, IX, s. 77; Enverî, “Bâbâgûrî”, *Sohen*, II, s. 705; Mu’in, “Bâbâgûrî”, *Ferheng*, I, s. 429; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 116.

25- Mısırlıların ölülerin güzel kokması için yağını kullandıkları Türkçede de pelesenk olarak bilinen ağaç türünün Fars mitolojisindeki adı nedir?

Belesân. Kına ağacına benzeyen belesân, sedefotu türünden boyu kısa, çiçeği beyaz, Habeşistan’da yetişen bir ağaçtır. Celâd belesânı kokusuyla ünlüdür, Doğu’da çok dikilir. Mısır halkı ölüleri onunla yağlar ve güzel kokmasını sağlarlardı. Bu ağacın kabuğu açıldığında yağı dışarı akar. *Direht-i belesân*: belesân ağacı, *belsem-i Mekke* ve *belsâm-ı Mekke*: Mekke belsemi, *belsem-i İsrâîl*: İsrail belsemi, *Mekke belsân ağacı* ve *belsân ağacı* adlarıyla da bilinir.

Yusuf Peygamber’i kuyudan kurtaran kervancıların yükünün belesân ağacı olduğu belirtilir. Mısır’da yetişen bir ağaç türü olduğu söylendiği gibi, Mısır’da yalnızca bir tane ağacın var olduğu, bulunduğu yerin adının Aynuşşems olduğu da aktarılır. Bazı rivayetlerdeyse bu ağacın İsa Peygamber’in suyuyla yıkandığı kuyuda filizlendiği söylenir.

Belesân ağacı, belesân yağı, belesân tohumu yaygın bir biçimde bilinir. Bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan belesân yağının özelliklerinin çoğu Fars şairlerinin dizelerine yansımıştır. Sıcak bölgelerde yetişen bu ağacın yaprakları ve meyvesi ilaç yapımında kullanılır. Belesân yağı Türkçede pelesenk yağı olarak bilinir. Şairler ve klasik dönem tarihçileri ağacın birçok özelliğini anlatırlar. Balta ya da benzeri kesici aletlerle bir yerinden

yarılarak akıtılan yağı toprak kaplara doldurulur. Olağanüstü rağbet görmesi ve az bulunur olması nedeniyle çok değer kazanmış, ağırlığının iki katı gümüşle satılır olmuştur.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, “Belesân”, *Luğatnâme*, XI, s. 242; Enverî, “Belesan”, *Sohen*, II, s. 1012; Muhammed Pâdişâh, “Belesân”, *Ânendrâc*, I, s. 758; Mu’in, “Belesân”, *Ferheng*, I, s. 567; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 173-174; Şükûn, “Belesân”, *Ferheng-i Ziyâ*, I, s. 354; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 127.

27- Nevruz Bayramı’nda kurulan yedi çeşit üründen kurulan sofraya ne denir?

Heft Sin. “Yedi sin.” İran’ın en ünlü bayramlarından olan Nevruz’da düzenlenen yaygın merasimlerden birine verilen heft sin adı, bu törende hazırlanan ve her birinin adı *sin* (s) harfiyle başlayan yedi yiyeceğin adının ilk harflerini simgelemektedir.

1- Sebze: yeşillik; genellikle tüm bitkilerin ve bereketin, mutluluk, tazelik ve canlılığın simgesidir.

2- Sîb: elma; cennet meyvesi ve doğumun simgesidir.

3- Semenu: buğdaydan yapılan bir tatlı; bereket ve yeniden doğuşun simgesidir.

4- Sincid: iğde; aşkın ve mutluluğun yenilenmesinin simgesidir.

5- Sîr: sarımsak; ilacın ve sağlığın simgesidir.

6- İspend: üzerlik tohumu; nazara iyi geldiğine inanılır.

7- Sikke: para; zenginliğin ve bereketin simgesidir.

Bu yedi nesneye ek olarak nevruz sofralarında mutlaka ayna, *Kur’ân* ve kavanoz içinde özellikle kırmızı renkli canlı balık bulundurulur.

KAYNAKÇA: İsmâilpûr, *Zîr-i Asumânehâ-yi Nûr*, s. 123-124.

28- Üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü yaratılan mitolojik varlığın adı ve görevi nedir?

Dahhâk. *Avesta*’da adı *Dahāk*, *Aži* (*Eji Dahāk*), *Ag-i Dahāka* şekillerinde geçen ve Pişdadîlerin beşinci hükümdarı olan Dahhâk, Arap ırkından (Himyer kabilesinden) olduğu gerekçesiyle *Dahhâk-ı Himyerî* diye de bilinir. *Âjî Dahhâk*, *Ezdhâk*, *Ejdehâk*,

Ejdhâ, *Ejdhâpeyker*: ejderha yapılı, *Ejdhâçeşm*: ejderha gözlü, *Ejdhâdûş*: ejderha omuzlu, *Ejder*, *Dahhâk-ı Mârdûş*: sırtında yılan taşıyan ve Araplar tarafından *Bîveresb*: on bin at sahibi adlarıyla tanınmasının yanı sıra, *Şahnâme*'de ve halk arasında on kötülüğü, kötü gelenek ve afeti ilk olarak gerçekleştirip insanlar arasında yaygınlaştırdığı için *deh âk* (*deh ayb*): on ayıp olarak da anılır. Firdevsî'ye göre onun döneminde bilgelerin ayinleri gizli, şeytanların işleri de açıktan yapıldı.

Dahhâk klasik İran rivayetlerine göre çok güçlü bir devdir. Ehrimen onu insanları yoldan çıkarması için üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü yaratmıştır. *Avesta*'dan anlaşıldığı kadarıyla Dahhâk, İran topraklarını ele geçirmek için İranlıların tapındıkları tanrıya övgülerde bulunmuş, yedi ülkedeki insanları boşaltması için Nâhîd'e kurbanlar adanmış, ama bütün bunlara rağmen arzusuna ulaşamamıştır. Ferr (güç), Cemşîd'den ayrıldıktan sonra Dahhâk, Ehrimen'in yardımlarıyla *ferr*'i aramış ve kaba kuvvetle İran topraklarını ele geçirmiştir. Cemşîd'in Şehrînâz ve Ernevâz adlı kızlarıyla evlenen Dahhâk bin yıl boyunca despot yönetimini sürdürür. Bu durum Âbtînn oğlu Ferîdûn'un kurbanlar adayarak Nâhîd'in de yardımıyla Dahhâk'ı yenilgiye uğratıp öldürmesine kadar sürer. Pehlevîce metinlere göre Denbâvend (Demâvend) Dağı'nda esir alınmıştır.

Kaynakların çoğu Dahhâk'ın Arap kökenli olduğunu kaydeder. Öyle anlaşıyor ki İranlı olmayan bir hükümdar, Babil topraklarından gelip İran topraklarında hükümran olmuştur. Adaletsiz uygulamalarından geriye kalan acı hatıralar onu halkın belleğinde zararlı hatta *Avesta*'da belirtildiği gibi, Ehrimen tarafından yaratılmış canavarlar, ejderhalar ve yılanlar gibi üç başlı, üç ağızlı ve altı gözlü korkunç bir vahşi yaratık olarak canlandırılmasına da yol açmıştır.

İslam sonrası kaynaklarda da Dahhâk'ın adı geçer. Özellikle Hamzâ-yi İsfehânî (ö. 360/971), Taberî (ö. 310/922) ve Bîrûnî (ö. 440/1048) gibi tarih yazarları ondan söz eder.

İranlıların "Bin yıl yaşa" sözü, onun bin yıl yaşamasından kaynaklanmaktadır. İran rivayetlerinde Dahhâk kötülüğün simgesi, kötü güçlerin varlığa bürünmüş şeklidir.

Pehlevî kaynaklarındaysa hırs, kirlilik, büyü, yalan ve laubalilikten oluşan beş büyük kötülüğün ona ait olduğu belirtilir. Cem-şîd hırsızlık, kendini beğenmişlik, sarhoşluk gibi kötülükleri ortadan kaldırmış, ancak Dahhâk yeniden yaygınlaştırmıştır.

Dahhâk'ın sahip olduğu kötülük ve kötü huylar Fars edebiyatında yaygın olarak işlenmiştir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 515; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 56-57; Dîneverî, *Ahbâr-ı tıvâl*, s. 4; Dusthâh, *Avesta*, II, 911; Firdevsî, *Şahnâme*, I, s. 23-25; Gerdizî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 34-35; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, 180; İrec Perveşânî, "Pişdadiyân", *DCI*, V, s. 945-946; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 475-476; Mu'in, "Dahhâk", *Ferheng*, V, s. 1049-1050; Murâd Çegenî, "Ejî Dahhâk Yâ Dahhâk Ez Avesta Tâ Şahnâme", *Nâme-yi Pârsî*, VI/2, s. 21-25; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 102; Rezmecû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 152-153, 194; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 441-446; Siddikiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, 126-193; Şemîsâ, *Telmihât*, s. 383-384; Vâhiddüst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 156-165; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 290-291.

29- Halk kültüründe, Gulyabani olarak bilinen kemendi andıran uzun ayaklara sahip olup genellikle yaşlı fakir bir adam gibi görünen efsanevi yaratığın Fars mitolojisindeki karşılığı ve tanımı nedir?

Devâlpâ. "Gulyabani." Halk kültüründe, kement gibi uzun ayaklarıyla bilinen bu efsanevi yaratık genellikle yol kenarlarında yaşlı bir insan görünümünde oturur. Yoksulluk ve acizliğini öne çıkararak geçen yolculardan kendisini sırtlarına almalarını ister. Daha sonra kendisini iyi niyetle sırtlarına almaya çalışan yolcuların bellerini uzun ayaklarıyla yılan gibi sarar ve onları etkisiz hâle getirdikten sonra gasbeder.

Bazı rivayetlere göreyse Devâlpâ, Sindbad'ın beşinci seferinde karşısına çıkan ve denizlerde yaşadığı bilinen yaşlı adamdır.

Bu yaratıktan ilk olarak *Vâmık u Azrâ* hikâyesinde ve Kazvîni'nin *Acâyibu'l-mahlûkât* adlı eserinde söz edilir. Uzun ayaklı anlamına gelen *devâlpâ* sözcüğü İran kültüründe mecazi olarak "çok ısrar eden" kelimesi yerine de kullanılır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXIV, 305; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 197.

30- Uykusuzluğa ve baş ağrılarına iyi geldiği söylenen, akciğer zarı iltihabı, zatürre, tansiyon gibi hastalıkların tedavisinde de kullanılan; rengiyle şiirde yası ve zülfün siyahlığını sembolize eden çiçeğin adı nedir?

Benefşe “Menekşe.” Hafif siyaha çalacak derecede koyu mor renkte bir bitki olan menekşenin İran’da on dört türü bulunur. Bu türlerin en ünlüsü Taberî menekşesidir. Eskiler menekşenin tıbbi açıdan birçok özellik taşıdığına inanırlardı.

Çiçekleri koyu renkli ve keskin kokuludur. Fars şiirinde deyimler, bileşikler ve atasözlerinde geçen menekşe mor rengiyle yasa ve zülfün siyahlığına kinaye olarak kullanılır.

Değişik tarzlarda tasvir özellikleri ve ortamlarına uygun olarak *benefşe* sözcüğü kullanarak çok sayıda mazmun oluşturulmuştur: *Benefşe mûy*: menekşe saçlı; *benefşestan*: menekşe bahçesi; *benefşe âriz*: menekşe yanaklı; *benefşe ızâr*: menekşe yanaklı; *benefşe fâm*: menekşe renkli; *benefşe gûn*: menekşe renkli; *benefşe pûş*: menekşe elbiseli; *benefşe vâr*: menekşe gibi; *benefşe peyker*: menekşe boylu; *benefşe dil*: üzgün, yanık gönüllü; *benefşe zulf*: sevgili; *benefşe târem*: gökyüzü...

KAYNAKÇA: Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, 172; Mehbîz, İsmâilpûr, “Benefşe”, *Dânişnâme*, I, 198; Mehbîz, İsmâilpûr, “Giyâhân Der Edeb-i Fârsî”, *Dânişnâme*, II, 1191; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 129, 131.

31- Eski İran’daki yaygın geleneğe göre nar, söğüt, incir ya da zeytin ağacının dalları üç boğum uzunluğunda kesilirdi. Tanrı vergisi yararlı, kutsanmış bitkiler aracılığıyla saygı elde etmek için kullanılan bu dallara ne ad verilir?

Bersem. Gez ağacı ya da hûm bitkisinden, bunlar bulunmazsa nar ağacından kesilen ince dallar. *Avesta*’da *berismen*, Pehlevîce *barsshm* olarak geçer ve *bâliden*: övünmek, *numuv kerd*: gelişmek anlamlarındaki *beriz* sözcüğüyle eş anlamlıdır. *Avesta*’da hangi ağaçtan kesileceği belirtilmeyen bu dallar, özel virtler ve duaların okunuşu sırasında kullanılmak üzere *bersemçîn* adlı bıçakla kesilir; konuldukları kılıflara *bersemdân* denir. *Avesta*’da

bersemın sayısı ve uzunluğu da belirtilmiştir. Mezdiyesnâ ayinlerinde övülen ögelerdendir. Bazılarınca da bersem Mecusilerin ibadetleri sırasında, yemek yerken, yıkanırken ellerinde tuttukları erguvan ve ılgın dallarından kesilmiş bir karış uzunluğunda ince çubuklardır.

Eski İran'daki yaygın geleneğe göre nar, söğüt, incir ya da zeytin ağacının kısa dalları üç boğum uzunluğunda kesilir ve üç, yedi, on iki ya da yirmi bir tane olarak Nevruz sofrasında bulunduruldu. İranlılar bazen Nevruz dışındaki günlerde de sofralarında bersem bulundurmayı uğurlu ve kutsal sayarlardı. Bu ölçülerde esas alınan birim toprağı işleme, ekip biçerek ürün almanın ne kadar önemsendiğini gösterir. Aynı zamanda insanoğlunun yiyecek gereksiniminin büyük bir kısmını karşılayan bitkilerin ve çiftçiliğin bereket simgesi oluşunu vurgular.

Bersem kullanmadaki amaç, tanrı vergisi yararlı ve kutsanmış bitkiler aracılığıyla saygı ve büyüklük elde etmektir. *Vendîdâd*'da yer alan bir rivayete göre Zerdüşt, Ahura Mazda'ya, “*Seni övmeyi sana yaraşır şekilde nasıl yaparım?*” diye sormuş, Ahura Mazda da şöyle yanıtlamıştır: “*Büyüyüp gelişme çağında olan ağaçların yanına git ve onların en uzun, en kaba olanının huzurunda şunları oku: Ey Ahura Mazda'nın yarattığı güzel ağaç övüyorum seni.*”

Eski rivayetlerde yakarış törenlerini yöneten mûbed, ayın sırasında gözlerini elindeki bu bersem dallarından ayırmaz.

İran geleneklerinde bazı törenlerde yemekten önce bu ağaç dalları ele alınarak dualar okunurdu. *Şahnâme*'de sık sık padişahların yemekten önce Allah'ı övüp dua etme amacıyla ellerine bersem aldıkları vurgulanır. Aynı şekilde Zerdüşt inanırları ibadet edip yıkanmak istediklerinde ya da Zend okuduklarında ellerine bu dallardan birkaç tane alırdı. Meclistekiler sırayla bu bersemeleri tek tek ellerine alır ve dokunduktan sonra yerine bırakırlardı.

KAYNAKÇA: Affi, *Eşâtîr*, s. 457-458; Dihhudâ, “Bersem”, *Luğatnâme*, X, s. 893; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 945-946; Enverî, “Bersem”, *Sohen*, II, s. 911; Firdevsî, “Pâdişâhî-yi Hurmuzd”, *Şahnâme* (Dorc 2), 1. Bölüm, 5. Bölüm; “Pâdişâhî-yi Husrev-i Pervîz”, *Şahnâme* (Dorc 2), 36. Bölüm; Muhammed Pâdişâh, “Bersem”, *Ânenêrâc*, I, s. 670; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 400-402; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 162; şükûn, “Bersem”, *Ferheng-i Ziyâ*, I, s. 301; Vâhiddûst, *Nihâdinehâ-yi Eşâtîr*, s. 472-473; Yâhak-kî, *Ferheng-i Eşâtîr*, s. 124.

32- Satürn gezegeninin Fars mitolojisindeki adı ve özelliği nedir?

Zühal. “Satürn gezegeni.” *Keyvân* olarak da bilinen Zühal, yedinci felekte yer alan yedinci gezegendir. Sözlüklerde *berîd-i felek*: feleğin ulağı, *pâsbân-i felek*: feleğin koruyucusu, *pîr-i felek*: feleğin muhafızı, *pâsbân-i târem-i nohom*: dokuzuncu göğün muhafızı, *hâdim-i pîr*: feleğin muhafızı, *dîdebân-i felek*: feleğin muhafızı, *mukîm-i menzil-i heftom*: yedinci katta oturan, *hindû-yi bârîk-i sipehr*: feleğin ince zülfü, *hindû-yi gerdûn*: feleğin zülfü, *hindû-yi gonbed-i gerdân-i neyyir*: aydınlık göklerin zülfü diye de geçer.

Satürn Yunan mitolojisindeki en büyük tanrı olarak kabul edilir. Elinde bir orak ve kum saatiyle yaşlı bir adam olarak tasvir edilen bu gezegen adına tapınaklar inşa edilip törenler düzenlenir. Eski idarecilerin, eski hükümdarların *zühaliyye* ya da *saturnal* adıyla çok önemli hediyeler sundukları bilinmektedir. Sunulan bu hediyeler ülke ekonomisini önemli ölçüde zayıflattığı için törenler daha sonra kaldırılmış ve hükümdarların yalnızca mum hediye etmelerine izin verilmiştir.

Mitraizm’de her şeyin temelinde yer alan mutlak zaman olgusu *Kronos Saeculu* olarak adlandırılıp *Keyvân* ya da *Zühal* olarak anılır. İslam inancında, özellikle de astronomi kitaplarında Zühal, *nahs-i ekber*: en uğursuz ve yavaş hareketli, değeri az varlıkları simgeleyen bir gezegen olarak görülür. Bu yüzden yaşlılar, köylüler, eski aileler, göçerler ve bilgisiz zahitlerin yıldızı olarak kabul edilip “hile, bilgisizlik, cimrilik, isyankârlık ve tembellik” nitelemeleriyle anılır.

KAYNAKÇA: Musaffâ, *Ferheng-i İstîlâhât-i Nucûmî*, s. 338; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 548; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 224.

33- Dilindeki kasların etkisiyle duyduğu sesleri kolaylıkla tekrarlayabilen Türkçeye papağan şeklinde geçmiş kuşun Fars mitolojisindeki karşılığı nedir?

Tûtû. “Papağan.” *Tûtek* şekliyle de bilinen papağan, taklit yeteneği güçlü bir kuştur. Tüyleri genelde yeşil, sarı ve kırmızı renkli olan bu güzel kuşun gagası ise güçlü ve kıvrıktır. Genellikle Güney

Amerika gibi ılıman iklimlerde yaşasa da Batı Afrika ve Hindistan'da da çok görülür. Dutların olgunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı ve *tût*: dut yemeyi sevdiği için bu isimle anıldığı bilinir. Tüylerinin yeşilliğiyle de sûfiler dünyasında ve sûfi önderler arasında çok önemli bir simge olan Hızır ile ayrılmaz bir ilgi kurulur.

Duyduğu sesleri kolaylıkla tekrarlayabilmesi en önemli özelliklerindendir. Atasözü ve deyimlerde papağanın, dili yüzünden kafeslere konulup hapsedildiği ifade edilir. Konuşma yetisiyle insanı simgeleyen papağan sesleri taklit ettiği için “gammaz” nitelmesiyle anılır.

Bazılarına göre de papağan “ruhu” simgelemektedir. Buradan hareketle müminlerin ruhlarının tıpkı papağan gibi cennet renklerine sahip olduğuna dair rivayetlere rastlanır. Papağan, *Mantıku't-tayr* isimli eserde “*dış görünüşleriyle dindar olduklarını vurgulamaya çalışan, bir bakıma riyakârlık yapan, ancak iç dünyalarında ve gerçekte, göründükleri gibi olmayan insanları*” simgeler.

Daha çok Hindistan'da yaşadığı için Hint kültürünü yansıtan hikâyeler ve rivayetler yoluyla aktarıldığı İran kültüründe geniş bir yer edinmiştir. Esin kaynağı Hint rivayetleri olan, papağanı temel alan çok sayıda *Tûtînâme*: papağan kitabı ve *Çihil Tûtî* adlı eserler kaleme alınmıştır. Bahsettiğimiz bu eserlerin her biri insanoglunun arzu ve hedeflerini dile getirmeye çalışan simgesel metinlerdir. Papağan İran topraklarına Hindistan'dan geldiği için ayrı düştüğü ana yurduna varmak, tanıdıklarına ve ana diline kavuşmak arzusuyla sürekli yanıp tutuşur. Bazı efsanevi anlatılarda karşımıza bir tür totem olarak çıkan papağan gurbeti yaşayanları doğup büyüdükları vatanlarına, öz topraklarına yaklaştırır. Gurbette kalan insan, dayanma gücünün ortaya çıkardığı tüm gayretini, bu kuşa olan bağlılığını ve sevgisini göstermekte kullanır. Gerekli her an ondan yardım ister. Onun rızası ve desteği olmadan hiçbir arzusunun gerçekleşmeyeceğine inanır. Papağan öldüğünde, sahibi en önemli varlığını kaybetmişçesine ağlayıp yas tutar. Papağanın temel rolü üstlendiği anlatıların ana teması, insanın sevdiklerinden, vatanından ve önemsedığı değerlerden ayrılığı ve bu ayrılığın neden olduğu üzüntüleri dile getirmesidir. Sanki insan, papağanı başrolde görevlendirdiği efsanevi

anlatılarda yalnızlığını, derdini ve anlaşılmama sıkıntısını ifade etmekte, bir bakıma onu iç dünyasına dert ortağı etmektedir. Sâ-dık Hidayet *Dâş Âkul*'unda insanın papağanla olan ilişkisini çok ince, derinlikli ve dikkat çekici ifadelerle anlatır.

Ekber-i Nimetî *Pîrzen ve Tûtî* adlı eserinde bu sadakat ve samimiyetin çok daha ileri yansımalarına dikkat çeker; hikâyenin sonunda papağan ve yaşlı kadın fedakârlıkta bulunarak birbirleri için ölürler. Fars edebiyatında yaygın olarak işlenen temalardan olan papağan başta Feridüddin Attâr'ın *Esrâr-nâme*'si olmak üzere kimi yapıtlarda önemsiz farklılıklarla yüce, temiz ve arı makamları simgelemiştir.

Papağanla birlikte hikâyelerin vazgeçilmez bir unsuru olan kafes ise kötülöklere bulaşıp değeri alçalmış teni simgeler. Mevlânâ'ya göre sıkıntı kaynağı olan bu kafesten tek kurtuluş yolu ölmeden önce ölümü görmektir. Ona göre özel papağanlar tarikat ehli olanlar ve sâlikler, genel papağanlar zahit ve ibadete düşkün olanlar, kör papağanlar ise gönül gözleri kapalı ve noksanlıklarını giderememiş insanlardır. Fars edebiyatında sonsuz hayatı isteyenleri, şairleri ve sanatkârları ifade eden papağan, tasavvufta “*gönlü marifet tatlıları ve ruhsal keşiflerle dopdolu olan dünya zevklerine aldırmayan arif*”i simgeler.

Kafesinin içerisine konulan aynanın arka tarafından birisi konuştuğunda kendi yansımasını gören papağan başka bir papağanla konuştuğunu zanneder. Aynanın arkasından kendisine ilham verilen papağan düşüncesi, sâlikin iç dünyası, gönlüne akıp gelen gizli âlemin sızıntılarıyla çok yakından ilişkilidir. Her sâlikin yaşantısı, onun gönlüne doluveren ilhamların sonucudur.

Bu kuşun aynayla ilgilenmesi ve güçlü taklit özelliği, Fars şiirinde son derece etkili mazmunların oluşmasına neden olmuştur. Bu mazmunlar yalnızlığı içten içe yaşayıp bunların hüznelerini algılamış Mevlânâ, Hâfız-ı Şirazî, Sâib-i Tebrîzî gibi büyük söz ustalarının yanı sıra diğer şairlerin dizelerine de son derece etkili ve anlam yüklü kavramlar olarak yansımıştır.

Badem ve şeker gibi yiyecekleri çok seven papağan, şekere ve tatlılara gösterdiği ilgiden dolayı Fars edebiyatında *şekerhây*: şeker yiyen, tatlı, tatlı sözlü; *tûtî-yi şekerşiken*: tatlı sözlü, şair;

şekernişân: şeker gibi; *şekerfeşân*: şeker saçan; *şekermakâl*: tatlı sözlü; *şekerînmakâl*: tatlı sözlü; *şîrînsohen*: tatlı sözlü; *şîrînzebân*: tatlı dilli; *şîrîntekellum*: tatlı sözlü; *şîringoftâr*: tatlı sözlü; *hoşnevâ*: tatlı sözlü ve *hoşharf*: tatlı sözlü gibi nitelemeleriyle de anılır.

Tûtî gibi öğrenmek: anlamadan ezberlemek anlamında kullanılır. Fars edebiyatında papağan güzel konuşmanın simgesidir ve buradan hareketle *tûtî-yi bâlzen*: güzel şiir söyleyen şair; *tûtî-yi sidrenişîn*: Cebail; *tûtî-yi şekerhâ*: şair; *tûtî mekâl* ve *tûtî nevâ*: şair, çok güzel konuşan anlamlarında kullanılır. Bunların yanı sıra kalem de papağan gibi her söylenilene yazdığı için *tûtî-yi hoş lehçe*: güzel konuşan papağan ve *tûtî-yi zerrîn nefes*: altın nefesli papağan tamlamaları da “güzel yazan kalem” anlamında kullanılır. Tûtî sözcüğüyle kurulu başka bileşikler de yaygın olarak şiirde yer alır: *tûtî-yi hâs*: olgun insan; *tûtî-yi cân*: ruh, can; *tûtî-yi tâvus per*: güneş; *tûtî-yi tûbânişîn*: cennet kuşu; *tûtî-yi kûr*: gerçekleri görmeyen kişi; *tûtî-yi kutsî*: sevgili; *tûtî tab'*: şairlik zevki ve yeteneği; *tûtî sıfat*: düşüncesiz, hayal kuramayan; *tûtî gûn*: yeşil renkli... Bazen gökyüzü kavramı da *tûtî-yi felek*, *tûtî-yi çerh*, *tûtî-yi gerdûn* ifadeleriyle anılır. “Ömür” de papağana benzetilen öğelerdendir.

KAYNAKÇA: Âzergûn, “Nemâd Der Mantiku't-tayr-i 'Attâr-i Nişâbüri”, s. 140; Dih-hudâ, *Luğatnâme*, XXXIII, s. 340; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, II, s. 121-1074; Ked-kenî, *Mantiku't-tayr-i 'Attâr*, s. 171-172; Mehbîz İsmâilpûr, “Giyâhân Der Edeb-i Farsî”, *Dânişnâme*, II, s. 447-448; Mu'in, “Tûtî”, *Ferheng*, II, s. 2239; Şemîsâ, *İşârât*, II, s. 812-813; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 298-299; Zemânî, *Şerh-i Mesnevî*, II, s. 915.

34- Fars edebiyatında ve mitolojisinde adalet ve ahlak simgesi olan Sasanî hükümdarı kimdir?

Nûşîrevân. Pehlevîce *Husrāv Enûşekrevân*: ebedî ruh sahibi, Farsçada *Enûşîrvân*, *Nûşrevân*, *Nûşîrevân* ve *Enûşervân* olarak bilinen Nûşîrevân (e. 531-579), Sasanîlerin en büyük hükümdarıdır. Daha çok *dâdger*: adil gibi lakaplarla bilinen Nûşîrevân'ın tahtta bulunduğu dönemler, Sasanî İmparatorluğu'nun en parlak çağlarıdır. Hz. Muhammed onun döneminde dünyaya gelmiştir.

Babası Kubâd'dan sonra tahta çıkan Nûşîrevân 532'de Bizanslılarla antlaşma imzalamış, yönetime gelir gelmez orduda reformlar yapmış, köylülere yönelik iyileştirmeler gerçekleştirmiştir. Bizanslılarla 540'ta başlattığı savaşlar, birkaç kez yapılan antlaşmalara rağmen 578'e kadar yer yer tekrarlanmış, yine bir savaş sonrası barış görüşmeleri devam ederken Nûşîrevân ölmüştür.

Onun yönetimde bulunduğu dönemde imparatorluk topraklarının tamamında büyük bir kalkınma hamlesi başlatılmış, kervansaraylar, köprüler, yollar yapıp şehirler kurulmuş, tüneller ve yapay nehirler oluşturulmuştur. Atina Akademisi'nin kapatılması üzerine kimi felsefeciler, Nûşîrevân'ın sarayına gelip sığınmıştır.

Sarayında değişik kavimlerden doktorlar ve bilim adamları bulundurmuş, İslami döneme dek eğitim faaliyetlerine devam eden Cundîşâpûr Tıp Okulu'nu kurmuş; bu okulda yalnızca Yunan-cadan değil içinde Sanskritçenin de olduğu çeşitli dillerde Orta Farsçaya (Pehlevî edebiyatı, Eşkanîler ve Sasanîler Dönemi İran edebiyatı) kitaplar çevrilmiştir.

Adaletiyle bilinen Nûşîrevân'ın döneminde insanlar mutlu ve huzur dolu, güven içinde yaşamışlardır. Onun bu özelliği ölümünden sonra şair ve yazarlar tarafından da yoğun olarak işlenmiştir. Adalet ve ahlak simgesi, bilge bir kişi olarak tarihteki yerini alan Nûşîrevân'a bazı Arap şairleri de eserlerinde yer vererek onu öven şiirler yazmışlardır. Firdevsî *Şahnâme*'de Nûşîrevân'ın hükümdarlığı, yaptıkları ve üstün özelliklerine yaklaşık beş bin beyit ayırmıştır.

Nûşîrevân'ın tacı *Tâc-ı Nûşîrevân* ve *Tâc-ı Kîsrâ* adlarıyla da ünlüdür. Parlaklığı yüzünden bazı şairlerin güneşe benzettiği bu tacın üzerinde Nûşîrevân'ın öğütlerinin de yazılı olduğu aktarılır.

Adaletiyle ünlü Nûşîrevân'ın, sarayının balkonundan *zencîr-i adl*: adalet zinciri adıyla bilinen bir zincir astırdığı, haksızlığa uğrayanların gelip bu zinciri sallayarak adaletin gerçekleştirilmesini isteyebilecekleri aktarılır. Ancak onun döneminde adaletin iyi işlemesinden dolayı yıllar geçmesine rağmen bu zincirin hiç kullanılmadığı da söylenir.

Nûşîrevân'ın sarayı *Eyvân-ı Kîsrâ*, *Eyvân-ı Medâin* ve *Bârgâh-ı Kîsrâ* adlarıyla bilinir. Medâin'deki *Tâk-ı Kîsrâ*, Medâin veya Tîsfûn'daki *Bârgâh-ı Nûşîrevân* İran hükümdarlarının ululukları ve

güçlerinin simgeleridir. Bunların Peygamberimiz'in doğduğu gece yıkıldığı söylenir.

KAYNAKÇA: Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 83-86; Huseyn Berzger, "Enûşîrvân", *Dânişnâme*, I, 150-152; Mu'in, "Enûşîrvân", *Ferheng*, V, 191; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 135; Pirniyâ, *Târih-i Îrân*, s. 209, 219.

35- Fars edebiyatına adı satrancın sultanı ve yanlış konuşan, açık konuşamayan biri olarak geçen kumarbazların öncüsü olan kişi kimdir?

Leclâc. Halk arasında *Leylâc* diye de bilinen bir kumarbaz ya da çok başarılı bir satranç oyuncusudur. Kumarbazların piri ve öncüsü olarak tanınır, bazıları da onu satranç oyununun mucidi olarak kabul ederler.

Nefâyisü'l-funûn'da Leclâc'ın Hint filozoflarından Sâsâ bin Dâhir'in oğullarından biri olduğu aktarılır. Ânendrâc'da ise İbn Hallikân'dan nakledilerek onun Abbasî halifelerinden birinin nedimi olduğu ve Arapçada Sûlî diye bilindiği kaydedilir. İbn Nedîm ise Leclâc'ı Şîrâz'da gördüğünü, o dönemler kumarbazlığı ve dürüstlüğüyle ünlü olduğunu, *Mensûbâtû's-Şatranc* adlı kitabın da onun tarafından yazıldığını aktarır.

Leclâc adı Fars edebiyatına satrancın sultanı ve açık konuşamayan biri olarak geçmiştir.

İslam sonrası Fars edebiyatında da birkaç Leclâc ismi daha yer alır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Leclâc", XLII, 143; Mu'in, "Leclâc", *Ferheng*, VI, 1806; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 376.

36- Babil'de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan Fars edebiyatında mecazi anlamda sevgilinin büyüleyici iki zülfünü ve gözünü ifade eden iki meleğin adı nedir?

Hârût ve Mârût. Yaptıkları yüzünden Babil'de sürekli azaba çarptırılmış iki melektir. Bir başka görüşe göre de Babil'de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan Hârût ve Mârût, büyücülerin her zaman baş vurduğu iki melektir. Bu yüzden Babil büyücülüğün

merkezi, Hârût ve Mârût da iki büyücü olarak bilinir. İsimleri *Kur'ân*'da geçtiği için Arap ve Fars edebiyatında son derece yaygınlaşmış ve atasözleriyle deyimlere konu olmuşlardır.

Kur'ân'da onlar hakkında söz eden ayet, Süleyman'a atılan iftiralar ile Hârût ve Mârût'un sihir öğretişi hakkında iki ana konuya ait bilgi verir. Burada onlara dair yer alan tek bilgi, Babil'de bulundukları ve günah olduğu uyarısında bulunarak insanlara büyü öğrettikleri şeklindedir.

Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lakin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: "Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız" demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı! [BAKARA 2:102]

Hârût ve Mârût adlı meleklerin hikâyesi farklı isimlerle İslam'dan önceki dinlerde, hatta Akkadlar ve Sümerlerde de görülür.

Avesta'da ölümsüzlüğü temsil eden Ameratât'ın Hint mitolojisindeki karşılığı büyük ihtimalle *Amrita*, Haurvatât'ın karşılığı ise "eski su" anlamındaki *Sarasvatî*'dir. Yeryüzüne gönderilen ve orada işledikleri günden dolayı Babil Kuyusu'na baş aşağı asılarak cezalandırılan iki melek olan Hârût ve Mârût'un hikâyesi çok eskilere dayanır. Bu iki meleğe verilen söz konusu bu iki isim Sâmi dillerindedir. Bu sözcükler *Avesta* dilinde *Haurvatât* (*Hordâd*): olgunluk, erişkinlik ve *Ameratât* (*Mordâd*): ölümsüzlük şeklini almış ve bu dilin edebiyatında da *yedi imşâspend*: yedi ölümsüzler grubunda yer alan iki melek olarak anılmışlardır.

Bu melekler insanlara büyü ve büyüünün zararlarını öğretmek göreviyle Babil topraklarına gönderilmişler, orada asıl görevlerini yaparken günah işledikleri için cezaya çarptırılmışlardır.

Cezalandırılma biçimlerine ilişkin farklı rivayetler olsa da yaygın inanış Babil Kuyusu'nda baş aşağı asılmış olarak kıyamete dek bekleyecekleri şeklindedir. İnsanlara büyü ve büyüünün zararlarını öğretmek göreviyle gönderilen bu melekler edebiyatta “büyü, büyücülük, düzenbazlık, isyan ve gurur” simgeleri olarak yer alırlar. Rivayetlere göre bu iki meleğin büyücülük öğretmelerinin gerekçesi, o dönemlerde büyücülerin peygamberlik iddiasında bulunmalarıdır. Allah onlara yeryüzüne giderek yetenekleriyle bilinen seçkin insanlara büyücülüğü öğretmeleri ve büyücülüğü kötü amaçlarına alet eden çevrelere karşı bir güç oluşturmalarını emretmiştir.

Rivayetlere göre Âdem Peygamber'in yaratılmasından sonra melekler onun Allah'a yakınlığını ve günah işleyebilmesinin nedenini sormaya başlarlar. Allah da onlara Âdem'in günahının nedeninin şehvetinin esiri olması, kendilerinin günahsız oluşlarının nedeninin de şehvet yetilerinin bulunmayışı olduğunu bu yüzden de insanların yaptıklarının karşılığında daha fazla sevap (ödül) aldıklarını söylemiştir.

Başka bir rivayete göre de meleklerin insanları günah işlemleri nedeniyle eleştirip kınadıkları, Allah'ın da onlara “*Eğer size de şehvet yetisi vermiş olsaydım, aynı şekilde siz de günah işlerdiniz. İsterseniz içinizden en güvendiğiniz, en dindar birkaç temsilciyi seçin, onları yeryüzüne gönderelim ve deneyelim*” demesi üzerine Hârût ile Mârût seçilerek insanlar arasına gönderilmiştir.

Bunun üzerine melekler aralarından Azâ, Azâyâ ve Azâzîl adında üç meleğin seçilip insan görünümünde yeryüzüne gitmelerini isterler. Allah onlara Allah'a ortak koşma, insan öldürme, zina ve içki içme gibi dört şeyden uzak kalmalarını emreder. Azâzîl mazeret beyan ederek bu işten çekilir.

Hârût ve Mârût lakaplarını alan diğer iki melek yeryüzüne giderler.

Bu melekler özellikle insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek görevini yürütürlerdi. Bir gün aralarında anlaşmazlık olan bir karı koca çözüm yolu bulma amacıyla onlara gelir. Her ikisi de Zühre adlı kadına âşık olup belli bir zamanda buluşmak için sözleşir. Kadınla buluştukları anda Allah göklerin kapılarını açtırarak

meleklerle yeryüzüne gönderilen temsilcilerinin nasıl günahlara daldıklarını, içki ve zina gibi kötülükleri nasıl işlediklerini gösterir. Zühre bu iki melekten öğrendiği ism-i âzam duasını okuyarak göklere yükselir; Allah onu güzellik ve aşk simgesi Zühre (Venüs) yıldızına dönüştürür.

Fars edebiyatında telmihlerle oldukça çok işlenen Hârût ve Mârût hikâyesinde en dikkat çeken noktalardan biri de bu iki meleğin Zühre adındaki kadının zülfünün büyümesine dayanamayıp görür görmez onun esiri olmalarıdır. Bu yüzden sevgilinin zülfü gönlü etkilemekteki büyüleyici özelliğinden dolayı Hârût'a benzetilir. Örneğin *Do Hârût-i kâfir* mecazi anlamda "sevgilinin büyüleyici iki zülfünü" gösterir.

Fars edebiyatında *Hârût çeşm*: Hârût gibi büyüleyici ve güzel gözlü, *Hârût siyer*: Hârût gibi büyüleyici, *Hârût fenn*: büyücü gibi tamlamalar da kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, III, 2610; Berzger Hâlikî, *Şâh-ı Nebât-i Hâfiz*, s. 246-247; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 436; Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût", *DİA*, XVI, s. 262-263; Mu'in, "Hârût ve Mârût", *Ferheng*, VI, 2244; Oşîderî, *Dâniş-nâme*, s. 482; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 602-604; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 441-442.

37- Kâbîl'in beşinci kuşak torunlarından olan göçebelerle çobanların atası sayılan Yâbel ile ud ve berbât gibi müzik aletlerinin mucidi olarak bilinen kişi kimdir?

Lemek. *Lâmek* ve *Lâmeh* olarak da bilinir; Kâbîl'in beşinci kuşak torunlarından. Çadırlarda yaşayan göçebelerle çobanların atası sayılan Yâbel ile ud ve berbat gibi müzik aletlerinin mucidi olarak bilinen Tübel de onun soyundan gelmektedir.

Lemek ayrıca ilk şiir söyleyen kişi olarak da anılır.

İslami rivayetlerde Lemek, Metûşeleh bin İdrîs'in oğlu, bazı rivayetlere göre de bir eğitimci ve Nuh Peygamber'in babası olarak tanıtılır. 777 yıl yaşadığı, Nuh Tufanı'ndan beş yıl önce vefat ettiği aktarılır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Lâmek", XLII, 76; Mu'in, "Lemek", *Ferheng*, VI, 1819; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 376.

38- Brahmanların inanışlarına göre, annesi güneşin bakışıyla hamile kaldığı için İranlıların güneşin oğlu adını verdikleri Hint hükümdarı kimdir?

Lendahûr. *Lendhûr* şeklinde de telaffuz edilen Lendahûr ünlü Hint sultanlarından biridir. Brahmanların inanışlarına göre, annesi güneşin bakışıyla hamile kaldığından İranlılar ona *Lendahûr*: güneşin oğlu adını vermişlerdir (*Lend*: oğul; *hûr*: güneş).

Yanında taşıdığı büyük bir sütunu savaş aleti olarak kullandığı söylenen, oldukça uzun boylu, güçlü kuvvetli bu kişinin adı bazı eserlerde *Lendahûr bin Sa'dân* diye geçer. İran kahvehanelerinde hikâyeleri anlatılan bir kişidir.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Lendihûr", *Luğatnâme*, XLII, 298; Mu'în, "Lendehûr", *Ferheng*, VI, 1822; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 376.

39- İran mitolojisinde ilk karı kocanın adları nedir?

Meşy ve Meşyâne. İran efsanelerinde, değişik kitaplarda *Meşşeyg ve Meşşeyâneg*, *Mehlâ ve Mehleyâne*, *Melhî ve Melhiyâne*, *Mârî ve Mâriyâne*, *Merd ve Merdâne*, *Meş ve Mâşân*, *Mîşî ve Mîşân* şekilleriyle de geçen *Meşy ve Meşyâne*, İran mitolojisinde ilk karı kocanın adlarıdır. Keyûmers'in ömrü sona yaklaşıp artık ölümle karşı karşıya geldiğinde, sol tarafı üzerine yere yıkılmış, spermi yere dökülmüş, güneş onun spermini temizlemiş ve o yerden kırk yıl sonra *Meşy ve Meşyâne*, rîvâs (rîbâs) otu olarak ortaya çıkmışlardır. Başlangıçta vücutları birbirlerine yapışırken daha sonra insan formu kazanmışlar ve bedenlerine can verilmiştir. Bu bitki günümüzde *mihrgiyâh* olarak bilinir. Ahura Mazda onları kötülüklerden kıldıkları için övmüş, onlar da mutlu olarak dünyaya inmişlerdir. Dünya'ya geldiklerinde ilk cümleleri onun övgüsü olmuştur.

Birûnî'ye göre Meşy ve Meşyâne, yeryüzünde elli yıl yaşamışlar, bu süre boyunca yeme ve içme ihtiyacı duymamışlardır. Gönüllerinde hiçbir sıkıntı yer edememiştir. Mutlu yaşamları devam ederken karşılarına yaşlı bir adam görünümünde çıkan Ehrimen kendisinin de yediği meyveleri işaret ederek "Ağaçların meyvelerini yiye" demiş ve onlar için bir de şarap hazırlamıştır. O şaraptan

içen Meşy ve Meşyâne o günden itibaren türlü bela ve sıkıntılara düşmüşlerdir.

Şarabı içmelerinin ardından önce Meşy'in, sonra da Meşyâne'nin gönlünde heves ve arzu ateşi alevlenmeye başlamış, dokuz ay sonra dünyaya iki çocuk getirmişlerdir. Ancak içlerinde olağanüstü bir sevgi taşıdıkları bu çocuklarının birini babaları diğerini de anneleri yemiştir. Ebeveynlerin bu yaptığına canı çok sıkılan Ahura Mazda da insanoğlunun etinin lezzetli olma özelliğini ortadan kaldırmıştır.

Daha sonra bunlardan yedi çift kız ve erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çocukların her birinden elli yıl süresince çok sayıda çocuk dünyaya gelmiş ve insanoğlu dünya üzerinde çoğalmaya başlamıştır. Meşy ve Meşyâne yüz yaşında ölmüşlerdir.

Ahura Mazda'nın, Meşy ve Meşyâne'ye buğday ekmek, elbise dikmek, hayvancılık ve marangozluk gibi meslekleri öğrettiğine inanılır.

Şahnâme'de Meşy ve Meşyâne'den söz edilmez. Siyâmek doğrudan ilk insan Keyûmers'in oğlu olarak geçer.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 49; Dusthâh, *Avesta*, II, 1054; Hacıoğlu, *Zerdüş*, s. 61-63; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, 95-96; Mihr, *Felsefe-yi Zerdüş*, s. 51; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 393.

40- İran takviminde yılın başlangıcına denk gelen bayramın adı ve ritüelleri nelerdir?

Nevruz. “Yeni gün.” İran takviminde yılın başlangıcına denk gelen bayramın adı olan Nevruz, Ferverdîn'in (21 Mart) ilk günü kutlanmaya başlanır. Arapçada *nevrûz* sözcüğü, Pehlevîce *nivegrûz*, Farsçada *nevrûz* ve *nîrûz* şekilleriyle kullanılır. Pehlevîce'de *nôgrôz* diye bilinen nevrûz, İranlıların büyük ve çok eski dinsel bayramlarından biridir. Yılın ilk beş günü, *nevrûz-i âmmê*: halk nevruzu olarak adlandırılmakta ve bu günlerdeki kutlamalara bütün halk katılmaktadır. 6. gün ise *nevrûz-i hâsse* veya *nevrûz-i mulûk*: hükümdarların nevruzu diye anılıp hükümdarın ve çevresinin kutlamalarıyla geçmektedir. Nevruz zamanı aslında iki bayram birlikte kutlanır: Biri yılın başlangıcının, dünyanın yeniden

canlanıp dirilişinin kutlamaları olan nevruz törenleri, diğeri de dinsel bir bayram olan ferverdigân kutlamalarıdır.

Eski dünya kavimleri mitolojik ya da tarihsel çağlarda birbirlerinden farklı sosyokültürel yapılanmalar içerisinde olsalar da “yenilenme, yeni gün, yeni yıl” gibi kavramlarla tanışıklardı. Mitolojik çağların insanları evrenin, inandıkları yaratılış efsanesine uygun olarak belli dönemlerde yenilendiğini kabul ederdi. Bu yenilenme aslında yaratılışın yenilenmesi, evrenin yeniden düzenlenmesi olarak algılanmaktaydı. Yaratılış konusundaki mitolojik rivayetler, Mircea Eliade’nin ifadesiyle *“İnsanların akıllarına evrenin ve içerisindeki bütün varlıkların nasıl ortaya çıktıkları ve ne şekilde var edildikleri konularını içeren köken ve yaratılış mitlerini getirmektedir.”*

Nevruzla birlikte her yıl zamanın eskiyip dünyanın yaşlanması belleklerden silinir. Bunun yerine her şey insanların belleklerinde taptaze imgeleriyle yer almaya başlar. Bitkilerin yeşermesi, tohumların silkinerek toprağından kurtulması ve yeni bir hayata filizlenmeleri, bitkilerin yeşil damarlarında hayatın, canlılığın dolaşmaya başlaması ve daha yüzlerce diriliş göstergesi, insanoğlunun bedenine yeni bir ruh, yeni bir heyecan salmaktadır. Evrenin yaratılışı, insanoğlunun zihninde her zaman kaybolmuş bir cennet olarak yerleşip kalmış ve de o şekilde hatırlanmıştır. Dolayısıyla bütün insanların zihninde, bu “ezeli kaybolmuş cennete dönme arzusu bulunur. Bu yüzden bütün kavimler her yılın ilk günlerini, dinsel renklerle de zenginleştirdikleri kutlama törenleriyle geçirirler.

Nevruz, İranlıların İslam öncesi çağlarına ait, Hint-İranlılar dönemlerine MÖ ilk binli yıllara dek uzanan en eski ve büyük bayramlarından biridir. Elbette bu, Nevruz’un yalnızca İranlılara ait olup diğer kavimlerin bayramı olmadığı anlamına gelmez. Yeni yıla girişin çok eski çağlardan beri Sümer, Mısır, Mezopotamya, Babil, Hindistan ve başka ülkelerde törenlerle kutlandığı bilinmektedir. İranlılar bu törenlere özel bir önem verip büyük anlamlar yüklemiş ve günümüze dek yaşatmışlardır.

Pek çok kaynaktan bu günün bayram olarak kutlanışının Cemşid tarafından başlatıldığı aktarılır. Bu mitolojik inanışın arkasında

onun sevilen bir lider olması, egemenlik sürdüğü çağlarda refah ve bolluk seviyesinin yüksek olup topraklarında hastalık, yaşlılık ve ölümlere rastlanılmaması gibi birçok farklı sebep yatmaktadır.

İranlıların inanışlarına göre Tanrı yaratma işlerini Nevruz günü bitirip dinlenmeye çekilmiş; Zerdüş o gün Tanrı'yla görüşmüş ve Keyhusrev de yine o gün göklere yükselmiştir.

Nevruz günü sabahı yıkanmak, yeni giysiler giymek, *heft sin*: “*ilk harfleri sin: s harfiyle başlayan*” yedi tahlıl ürününü bulundurmak, yeşillik ekmek vb. bu güne ait geleneklerdendir. Bunlar günümüzde de İran köylerinde devam ettirilmektedir.

Nevruz eski devirlerde Taht-ı Cemşid'de düzenlenen törenlerle kutlanırdı. Törenlerden önce ileri gelenler hep birlikte Ahâmeniş önderlerinin kabirlerini ziyarete gider, kabirlerde ateş veya lamba yakarlardı. Hükümdarlar, yöneticiler kendileri için hazırlanan özel yerlerde halkın ve çeşitli kesimlerin temsilcilerini kabul ederler; her temsilci de özel hediyelerini yöneticilere sunardı. Persepolis saraylarının merdivenlerinin duvarları bu hediye sunma törenlerini yansıtır. Kimi mızraklı insanlar kurbanlık olarak getirilen sığır ve atlarla birlikte meydana çıkar, kurbanlar kesilip at yarışları düzenlenirdi.

Çok sayıda araştırmacı Nevruz merasimlerinden ve tarihinden söz eder. Tüm İslamiyet'le ilişkilendirilme çabalarına rağmen, Nevruz'un nağmelerinde ve kutlama figürlerine bakıldığında Zerdüştlük ve İslam öncesi dönemlere dayandığı apaçık ortadadır.

Nevruz hakkındaki İslami rivayetler şu şekilde sıralanabilir: Allah, Dünya'yı geceyle gündüzün eşit olduğu gün olan Nevruz'da yaratmıştır. İlk insan Âdem Nevruz'da yaratılmıştır. Âdem ile Havva cennetten kovulduktan sonra, tövbelerinin kabul edilmesiyle yeryüzünde Nevruz günü buluşmuşlardır. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu gün Nevruz günüdür. Musa Peygamber asasıyla denizi yarıp İsrailoğullarını karşı kıyıya Nevruz günü geçirmiştir. Hz. Muhammed'e peygamberlik bu gün verilmiştir.

KAYNAKÇA: İsmâilpûr, “*Zîr-i Asumânehâ-yi Nûr*”, s. 119-120, 128, “*Ustûre Beyân-i Nemâdin*”, s. 95-97; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 201; Mihr, *Felsefe-yi Zerdüş*, s. 184-185, 187-188.

41- İran mitolojisine göre şarabı ilk bulan kimdir?

Cemşîd. *Cem:* ikiz, aynı anda doğan, *şîd:* parlak, ışık, aydınlık, nur; Cemşîd ise parlaklık demektir. Bu ismin birinci kısmı Pehlevîcede *yam* (*jam*), *yamak*, *camak*, *Avesta*'da *yîma* olarak geçer. Pişdadî Hanedanı'nın dördüncü hükümdarı olan Cemşîd, 700 yıl (*Şahnâme*'ye göre 600 yıl) boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasının tamamı üzerinde egemenlik kurmuş; hükümdarlığı zamanında dünya huzur ve refahla dolmuştur. Hem hükümdar hem de bir mûbed olarak tanrısal güç de taşımaktadır. Bazılarına göre Tehmûrs'un oğlu, bazılarınca da kardeşi olan Cemşîd, kimi tarihçilere göreyse Tehmûrs'un kardeşinin oğludur. *Hûrçehr:* güneş yüzlü, aydınlık yüzlü ve *Hûbreme:* iyi sürülerin sahibi lakaplarıyla da bilinir.

İran'da hüküm süren Pişdadî sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan *Cem*, *Cemşâsp*, *Cemşîd* ve *Cemşîdûn* adlarıyla da bilinen Cemşîd rivayetlere göre yedi yüz yıl İran'da egemenlik sürdükten sonra Sâbiî dini bağlilarından Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılarak tahtı ele geçirilip öldürülmüştür.

Persler onu adil, kendisine kutsal mesajlar gönderilen, tek tanrı inancına sahip, olgun ve ahlaklı insanları seven bir hükümdar olarak tanımlar. Tıp bilimine ilk ilgi gösteren, ilk hamamı yaptıran, oku ve yayı ilk kullanan, şarabı ilk yapan, insanlara bilmedikleri birçok şeyi öğreten üstün birisi olarak kabul edilir. Halkı ordu mensupları, bilginler ile kâtipler, çiftçiler ve diğer meslek sahipleri (zanaatkârlar) olmak üzere dört ayrı sınıfa ayıran da odur.

Halkın şikâyetlerini dinlemek için tahta oturduğu Ferverdîn ayının Hurmuzd günü olarak bilinen ilk gününe o günden sonra Nevruz denilmiştir. Bir başka deyişle bu törenler Cemşîd'den hatıra kalmıştır. Kardeşi ya da babası Tehmûrs'tan sonra Pişdadî Hanedanı'nın tahtına geçen Cemşîd, demiri eriterek işlemeyi öğreten ilk kişi olmuş bu sayede zırh, silah, kılıç gibi savaş aletleri yapmış, renkli ipek ve pamuklu kumaşı kullanmıştır. Yün eğirme, dokuma ve terzilik, gemi yapımı ve kullanımı da insanlara onun öğrettiği beceri ve zanaatlar arasındadır. Devleri egemenliği altına alıp onları evler, hamamlar vb. çeşitli yapıların inşasında çalıştırmıştır. İbn Nedîm'in kaydına göre yazıyı İblis'ten öğrenmiştir.

Klasik İran rivayetlerine göre Zerdüşť gibi dünyanın maddi ve manevi eğitimcilerinden biri olan Cemşîd, Fars'ta yaşamıştır. Tufan'ın onun zamanında gerçekleştiğı, Babil, İstahr, Hemedân ve Tûs şehirlerini onun kurduğı aktarılır. Cinler onun emriyle maden yataklarını kazmış, değerli mücevherleri işlemiş ve bu sanatı insanlara öğretmişlerdir.

İran rivayetlerinde Cemşîd'in tahtta kaldığı süre, Aryanların doğaya egemen olduktan sonra komşularına ihtiyaç duymadan yaşadıkları en parlak dönem olarak kabul edilir. *Yîma* sözcüğü *Avesta*'da hemzâd: aynı anda doğan anlamına geldiğinden, Aryan ırkının en parlak çağı olan Cemşîd aydınlık, ışık ve parlaklığın ayrılmazı olarak kabul edilip güneş eş olarak bilinmiştir.

İran tarihinin büyük kahramanlarından, Ferîdûn gibi Pers ırkının en büyüklerinden biri olan Cemşîd, Aryan ırkının İran ve Hint kavimleri olarak birbirlerinden ayrılmalarından önce de Hint-İran kahramanı olarak bilinir. *Vedalar*'da gerçekte ölümsüzler arasındayken çocuklarını ve soyunu memnun ederek ölümsüzlüğü seçmek yerine tanrıları hoşnut etmek için ölümü seçmesi övgüyle anılır.

Şarabı ve şarap kadehini ilk yapan da Cemşîd'dir. Bu yüzden bezm-i Cem veya meclis-i Cem bileşikleri kullanıldığında anlatılmak istenen eğlence meclisi ve şarap içip eğlenmektir. Rivayetlere göre, üzümünden dört mevsim boyunca yararlanmak isteyen Cemşîd, bunun için suyunun çıkartılarak saklanması emretmiştir. Ancak üzümün suyu bir süre sonra acılaşınca zehirlenebileceğini düşünen Cemşîd bu sudan içmeyip bir küpe doldurarak ağızını kapattırması. Sonraki zamanlarda Cemşîd'in cariyelerinden biri şiddetli bir hastalığa yakalanmış. Ağrılara daha fazla dayanamayan cariyeye çaresizlik içinde kendini öldürmek için zehirli olduğunu düşündüğü küpteki acı sudan bir bardak içmiş. Ancak ölmek bir yana bu sudan harika bir lezzet alıp iyileştiğini hissetmiş. Olanları duyan Cemşîd de bu üzüm suyundan içmeye başlamış ve onu birçok hastalığın tedavisinde ilaç olarak kullanmış. Böylece şarabın özellikleri ortaya çıkmış. Fars edebiyatında, özellikle de tasavvuf edebiyatında câm-ı Cem terkibi de bu gerekçeyle kullanılmıştır.

Çeşitli icatlarda imzası bulunan ve ilk defa madenleri ortaya çıkartarak çeşitli alanlarda kullanan Cemşîd kendisi için

mücevherlerle süslü bir taht yaptırmıştır. *Evrenğ-i Cem, Taht-ı Cem, Taht-ı Cemşîd, Şâdrevân-i Cem, Kursî-yi Cem, Merkeb-i Cemşîd, Mesned-i Cem* adlarıyla da bilinen bu taht çeşitli rivayetlere göre Süleyman Peygamber'in tahtı gibi havada hareket etmektedir. Bu özellik de Cemşîd ile Hz. Süleyman'ın birbirine karıştırılmasına yol açan önemli etkenlerden biridir.

Cemşîd ya da Cem *Avesta*'da Veyvengehân'ın (Veyencehân) oğlu olarak geçer. Kutsal hûm bitkisini Ahura Mazda'ya ilk kez sunan ve Zerdüş'ten önce onunla konuşan ilk kişi olarak tanıtılır. Rivayete göre Ahura Mazda ona peygamberlik teklif etmiş, ancak o kabul etmemiştir. *Avesta*'da Yâm'ın Yîm ya da Yîmek adında bir de eşi vardır. Bu ikili ilk insan çifti olarak da kabul edilir. Hikâyenin kökeni ve gelişimi açısından Meşy ve Meşyâne'ye çok benzediğini, hatta aynı olduklarını söyleyenler de vardır. Ancak *Şahnâme*'de ilk insan Keyûmers, ilk hükümdar da Cemşîd olarak geçer. Ahura Mazda yüzük ve altın asadan oluşan iki önemli simgeyi ona vererek iktidar sahibi olmasını sağlamıştır. Bu nitelikleriyle de Süleyman Peygamber'in özelliklerini hatırlatır.

Hükümdarlığının üç yüzyılı geçip yeryüzü üzerinde yaşayan yaratıklara dar gelmeye başladığında çok özellikli altın yüzüğüyle yeryüzünü üçte bir oranında genişleten Cemşîd bu eylemi değişik aralıklarla üç kez yapmıştır. Tanrılar aralarında yaptıkları bir toplantı sonucunda Cemşîd'e bir tufan olacağını söyleyip bir bahçe oluşturmalarını tavsiye etmişlerdir. *Avesta*'daki rivayetlere ve Pehlevîce kaynaklardaki bilgilere göre Îrânvic'de, *Bundehişt'n*e göre tanrıların işaretleriyle Orta İran'da cennet gibi mutluluk ve huzur yurdu, büyük bir bahçe yaptırmıştır. Bu bahçede insanlar, hayvanlar, kuşlar vb. canlıların bir çift örneğini saklayarak onların tufan, kar, yağmur ve soğuktan etkilenecek yok olmalarını önlemiştir. *Bundehişt'n*e göre *ver* adındaki bu bahçe Pers bölgesinin ortalarındadır. İnsanların gözüne görünmeyen bu gizemli, mutluluk ve huzur yurdu, cennet gibi saklı bölge İranlıların ana yurtlarındaki tatlı hatıraları içermektedir. *Ver Vercemkerd* veya *Ver Cemşîd* olarak da bilinen bu bağ bazen Cemşîd'in Nuh Peygamber'le karıştırılmasına da neden olur. Yunan edebiyatında Eliza Bağ, Sanskrit edebiyatında Tanrılar Bahçesi olarak bilinen benzerleri de vardır.

Cemşîd'in hayatındaki bu keskin değişim çeşitli rivayetlerin oluşmasına yol açmıştır. En önemli rivayetlerde iç dünyasında yalan ve sözünde durmama gibi özellikleri vurgulanır. Yalan söylemeye başlamış ve bundan dolayı da tanrısal gücün desteğindeki hükümdarlık yetisi bir kuş gibi uçup gitmiş, Mihr'e ulaşmıştır.

Halk kültüründe yaygın olarak kullanılan kavramların ve Fars edebiyatındaki telmihlerin bazılarının kaynağı Cemşîd ile ilgili efsanelerdir.

Fars edebiyatındaki Cem ile ilgili rivayet ve efsaneler İslami kaynaklardaki Hızır hikâyeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bunun nedeni de İskender etrafında oluşturulan efsanelerin bir yandan Cemşîd, öte yandan da Hızır'la olan ortak yönleridir.

KAYNAKÇA: Afifi, *Esâtîr*, s. 487-488, 636-637; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîr-i Irân*, s. 53-55; Curtis, *Ustûrehâ-yi Irânî*, s. 27-29, 37; Dihhudâ, "Câm-ı Cihânnümâ", *Luğatnâme*, XVI, s. 67, "Cem", XVI, s. 87, "Cemşîd", XVI, s. 102; Dusthâh, *Avesta*, II, 968; Firdevsî, "Cemşîd", *Şahnâme*, I, s. 16-22; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 33; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, s. 178; Hâlikî Berzger, *Şâh-ı Nebât-i Hâfiz*, s. 268; H. Berzger F. Sâdîkî, "Cemşîd", *Dânişnâme*, I, s. 328; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Irân*, s. 55-56; Hurremşâhî, *Hâfiznâme*, I, s. 665.

42- İran efsanelerinde totem inançlarına göre insan hangi bitkiden yaratılmıştır?

Rîvâs. *Rîbâs, rîvâc, rîbâc, rîvîc, rîvâ, rîvenc ve rîvend* şekilleriyle de bilinen rîvâs, klasik İran efsanelerinde Âdem ve Havva'nın karşılığı olarak yer alan Meşy ve Meşyâne'yi doğuran bir bitkidir. Yiyecek olarak kullanıldığı gibi şerbeti de çıkartılır. Eskiden yaygın olan totem inançlarına göre insan rîvâs bitkisinden yaratılmıştır. Bu inanç Yeni Taş Devri'nde yaygın olan bitki totemine dayanır. İran'da yaşamış bazı ilkel kabileler insanın rîvâstan ortaya çıktığına inandıkları için bu bitkiyi totemleri yapmışlardır.

Bu klasik efsane Orta Asya ve İran'da yaygınlaşarak her yere ulaşmıştır. Eski İranlıların inanışlarına göre yaratılan ilk canlı Keyûmers'tir. Keyûmers'in yaratılışından otuz yıl geçtikten sonra Ehrimen onu yemeye başlamıştır. O zaman yeryüzüne iki damla meni dökülmüş ve toprağın altına akmıştır. Bu meni damlaları kırk yıl toprak altında kalmış daha sonra Mihr ayının Mihr günü

rîvâsın iki dallı şekline benzer bir bitki yerden filizlenmeye başlamıştır. Önceleri birbirine bitişik olan dallar, daha sonra biri kadın biri erkek olarak iki insan şeklini almıştır. İlk karı koca olan Meşy ve Meşyâne de böyle ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 49; Dihhudâ, "Rivâs", *Luğat-nâme*, XXVI, s. 289; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 95; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 220.

43- Türkçede zambak ismiyle bilinen beyaz renkli çiçeğin özgürlük simgesi olarak yer aldığı Fars mitolojisindeki adı nedir?

Sûsen. Beyaz, mor ve sarı gibi değişik renkleri bulunan Türkçede zambak olarak bilinen bir çiçektir. *Pîlgûş*, *filgûş* ve *pîlgûş* adlarıyla da bilinir.

Zambak mitolojide özgürlük simgesi olarak öne çıkar. On dilli olarak da bilinir. Hint rivayetlerinde büyük gök tanrılarında Vişnu'nun on ayrı görünümü ve tecellisi vardır. *Avesta*'da da tanrı Behrâm on ayrı şekilde tecelli eder.

Mezopotamya eski dünyada çeşitli dillerin merkezi olduğundan, İran'ın Hûzistân bölgesinde eski bir şehir olup on dilli nitelemesiyle bilinen Şûş da aynı anlamı taşır. Bu on dilli anlamlandırmasına Sümer tabletlerinde de rastlanır. Konuşulan dillerin çokluğu açısından Babil şehri de benzer özellikleriyle bilinir.

Sûsen, özgürlük bakımından su tanrıçası Anahita'yla ilişkilendirilir ve servi gibi özgürlük simgesi olarak şairlerin dizelerinde yer alır. Bu tarihsel geçmişinden hareketle *sûsen zebân*: sûsen dilli, fesahat ve belagatli söz söyleyen anlamına gelir.

KAYNAKÇA: Mehbîz İsmâilpûr, "Giyâhân Der Edeb-i Farsî", *Dânişnâme*, II, s. 1195; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 258-259.

44- İranlılar arasında kutsal kabul edilip yardım alma inancıyla değişik renkli kumaş parçaları bağlanan genellikle tarak yapısında kullanılan her dönem yeşil ağacın adı nedir?

Şimşâd. "Şimşir." Her zaman yeşil kalan ağaç türlerinden şimşâd sert ve sık yapılı, gövdesi sarı renkli bir ağaçtır. Genellikle

yamaçlarda ve kireçli toprakların yoğun olduğu alanlarda yetişir. Boyu yetiştiği iklime göre değiştiği için uzun ve kısa türleri vardır. Cüce şimşir ağaçları bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Şimşir türlerinin hepsi sert, keskin bir kokuya ve acı bir tada sahiptir. Çok yoğun bir yapısı olduğu için odunundan tarak, satranç ve tavla taşı, müzik aletleri, küçük ev eşyaları yapılır ve gravürcülükte de kullanılır. En yaygın türü uzun boylu ve sert yapıli olanıdır. Bu tür daha çok tarak yapımında kullanılır. Kuzey ve Batı Asya'da, özellikle Japonya, İran ve Avrupa'nın değişik ülkelerinde yetişir. Birtakım yapılarda ahşap malzeme olarak da kullanılan şimşir Nâhîd'i simgeler. Sözcüğün kökeni açısından da eski İran şehirlerinden Şûş ile yakın ilgisi vardır.

Eski çağlarda daha çok tarak yapımında kullanılması veya daima yeşil kalan yapraklarının inceliği ile ilişkilendirildiği için bu ağacın bir türü de güzel kokulu oluşuyla sevgilinin zülüflerini simgeler. Şimşâd bazen "zülûf, kıvrım kıvrım zülûf, sevgilinin kıvrım kıvrım zülüflerinin örttüğü, karanlık gecenin ardında ışık saçan yüzü" bazen de "sevgilinin âşığı kendinden geçirerek ve salınarak yürümesi" anlamında kullanılır. Sevgilinin boyu ve teninin diğer organlarıyla uyumluluğu genellikle şimşâda benzetilir.

Klasik İran kültüründe geniş yer edinmiş şimşir ağacı, günümüzde de İranlılar arasında kutsanıp önemsenmekte ve ziyaret yerlerine özgü bir ağaç olarak bilinmektedir. Özellikle kutsal yapılar, imamlar ve imamzâdelerin türbeleri ile onların adlarını taşıyan binaların bahçelerine bu ağaç dikilir. Kutsanan bu ağacın dallarına da ihtiyaçlarının karşılanıp yardımlarına yetişilmesini sağlayacağı inancıyla değişik renkli kumaş parçaları bağlanır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, II, s. 1600; Enverî, "Şimşâd", *Sohen*, V, s. 2577; Mehbîz İsmâîlpûr, "Şimşâd", *Dânişnâme*, I, s. 546 ve "Giyâhân Der Edeb-i Farsî", II, s. 1197; *Meydan Larousse*, XVIII, s. 534; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 277-278.

45- Zerdüş'tün babası kimdir?

Pûrşâsp. Zerdüş'tün babası. *Avesta*'da ve Pehlevîcede *Paitrâsp*, *Purşasp*, *Poruşasp*, *Pouruşasp*, *Pûrvaşasp*, *Purşesf* gibi değişik söylenişlerle yer alır (aslı *Porushasp*: iki renkli, siyah beyaz ve

yaşlı at sahibi). Farsçada *Pûrşâsp* ya da *Poruşasp*, İslami kaynaklarda *Burşasf* ve *Bûsnâf* olarak geçer.

KAYNAKÇA: Affi, *Esâtir*, s. 471; Muhammed Pâdişâh, “Pûrşesp”, *Ânendrâc*, II, s. 952; Mu’in, “Pûrşasp”, *Ferheng*, V, s. 357 ve “Paytrasp”, V, s. 362.

46- Fars mitolojisinde ateşin önemi nedir?

Ateş. Avesta’da *âtar*, *âtarš* ve *âtarsh*, Pehlevîce *âtâr*, *âtaxš*, *âtâsh*, yeni Farsçada *âzer* (*âder*), bazı değişik lehçelerde *âdiš*, *âtîş* ve *teş* şekillerinde kullanılan ateş sözünün kökeni Sanskritçede “alev” anlamına gelen Agni adındaki ateş tanrısının sıfatı olan *ādṛ*’dir. Ateşin ortaya çıkarılması insanoğlunun hayatında en önemli buluşlardan biridir. İki taşın veya taş ile demirin birbirlerine şiddetle sürtünmesinden ortaya çıktığına, bu sebepten taşın ya da demirin içinde olduğuna inanılan ateş, Zerdüşt inancı gereği kutsanır. Özellikle Zerdüşt dinine inanan kızlar ateşkedelerde hizmette bulunmayı ibadet sayarlar.

Çok eski çağlardan beri insanların dikkatini çeken ateş, Brahmanizm ve Mazdeizm gibi Aryan dinlerinde, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi Sâmi dinlerinde, hatta putperest Afrika dinlerinde bile önemli bir yere sahiptir. Eski Mısırlılarda ateş hem temizleyici bir araç hem de fizikötesi ceza unsuruydu. Eski Yunan mitolojisine göre Zeus insanları cezalandırmak için onlardan ateşi almış, ancak Prometheus onu çalıp insanlara geri vererek ateş kahramanı olarak tanınmıştır.

Eski İran’da ateşe üç anlam yüklenmekteydi. Ateş bu anlamlar üzerinden kutsanıyordu. Ateşin başlangıcı olarak “ev ateşi”, yani “ocak ateşi” kabul ediliyordu. İkinci ateş devamlı yanan ve kötülükleri uzaklaştıran “kurbat ateşi” adındaki ateşti. Üçüncüsü ise meydanlarda yakılan ve etrafında eğlenilen ateşti. Suç ve günah işledikleri iddia edilen insanların ateş içinde yanmadan yürüyebildiklerinde kendilerini temize çıkarttığına ve günahlarını affettirdiklerine inanılırdı.

Ateş çeşitli dinlerde kutsallaştırılan, manevi temizlenme ya da cezalandırma unsuru olarak kabul edilen, simgesel anlatım amacıyla da kullanılan bir kavramdır. En eski dönemlerden beri

su, rüzgâr, toprak ile birlikte dört temel unsuru oluşturan ateşin kaynağı hakkında pek çok efsane ortaya atılmıştır. Birbirinden oldukça farklı bu efsanelere göre ateş bir kahraman tarafından yer-yüzüne getirilmiştir. Ateşi insanlara tanrılar vermiş ya da insanlar onu tanrılardan çalmışlardır. Ateş tanrı, tanrıça ya da tanrının gücünün simgesidir. Bütün bu efsanelerde ortak nokta, ateşte insanüstü bir mahiyet ve özellik görülmesidir. Ateşin kıvılcımı, közü, dumanı, rengi, yanarken çıkardığı ses, türlü efsanevi anlatımlara neden olmuş, bu nitelikleriyle falcılık ve büyücülük için araç olarak kullanılmıştır.

Eski İran halklarının inanışlarına göre ateş ilk olarak Hûşeng tarafından bulunmuştur. *Şahnâme*'nin rivayetine göre bir gün ava çıkan Hûşeng yolda bir yılanla karşılaşır. O güne kadar görmediği bu yaratığı öldürmek ister ve bir taş alarak ona doğru fırlatır. Ancak yılanı öldürmeyi başaramaz. Attığı taştan kıvılcımlar çıkar ve ateş meydana gelir. Bu ilahî aydınlığa şükretmek isteyen Hûşeng o günü bayram ilan eder. Daha sonraki zamanlarda da ateşin bulunduğu gün ve gecesi, İran geleneklerinde törenlerle kutlanan bir bayram olarak yerini alır. *Sede* diye adlandırılan bu bayram gününün her yıldönümünde ateş yakılmaya başlanır.

Başka rivayetlerde de ateşin bulunması bitkilerin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilir. Bitkiler ve ateş arasındaki bu yakın ilgi Hint ve İran kavimlerinin genellikle iki ağaç parçasını birbirine sürterek ateş elde etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Birçok halkın inanç sisteminde yer alan ateş ilahı ve kültü özellikle Hindistan ve İran'da görülmüş; ateşe en yoğun ve zengin anlamlar da yine bu coğrafyalarda yüklenmiştir. Ateşin ilahî bir güç olarak somutlaştırılmasının en belirgin örneği Hindistan'daki ateş ilahı Agni'dir. Hindistan'da bütün ateşler Agni'ye bağlıdır.

Eski İran'da içinde kutsal ateşin yandığı tapınaklara *ateşkede* denilirdi. Birçok ülkeye yayılan bu ateşkedelerin, birkaç basamakla çıkılan ve ortasında gün ışığı sızmayan bir ateşliği bulunurdu. Buradaki görevli rahipler ateşin sönmemesine dikkat ederlerdi. Bu inanca göre ateşkedelerden alınıp evlere götürülen ateş de artık söndürülmezdi.

Ateşin İran toplumlarında kutsanmasının nedenlerinden biri de su gibi, bütün canlıların varlıklarını borçlu oldukları bir nesne olarak bilinmesiydi. Zerdüş'tün hiç sönmeyen bir ateşi vardı. *Avesta*'da beş tür ateşten söz edilip her birine tek tek selam gönderilir: Birinci ateş, ateş-i behrâm olarak bilinen ve ateşkedelerde bulunan büyük ateştir. İkinci ateş canlıların bedenlerindedir. Üçüncü ateş bitkiler ve odunlarda bulunur. Dördüncü ateş bulutlardadır. Yıldırım, şimşek veya Teşter'in gürzünden sıçrayan ateş bulutlarda saklanır. Beşinci ateş ise sonsuz varlığı bulunan arşta ve Ahura Mazda'nın karşısındadır.

Farsçada ateşin diğer adı olarak kullanılan âzer sözcüğü Aryan dillerinde de ateşin en eski isimlerinden biridir. Sâmi kavimleri de ateşi kutsal bir varlık olarak kabul eder.

Güneş de bir ateştir. Ateşin en çok tehlike oluşturduğu mekânlardan biri de harmandır. Davul dövülmeden önce ateşle kızdırılır. Kebap ateşle yapılır. Bir şey yandığında kararır, önce kül ve sonuçta toprak olur. Öd ağacı ateşte yakılır, ney ateşle delinir, ateşle birlikte göklere doğru duman yükselir. Kervanın geçtiği yerlerde yaktığı ateşin izleri bulunur. Çok eski kültürlerde yer aldığı gibi günümüzde bile İran'da hâlâ ateşe ve lambaya yemin edilir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 404-408, 413; Afîfî, *Ferhengnâme*, I, s. 36-56; Ahmed Tefezzülî, "Ateş", *DMBİ*, I, s. 93-94; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 32; "Agni", *Ana Britannica*, I, s. 168; Dihhudâ, "Ateş", *Luğatnâme*, II, s. 36; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 896-897; Enverî, "Ateş", *Sohen*, I, s. 43; Hikmet Tanyu, "Ateş", *DİA*, IV, s. 52-53; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 188; M. Boyce, "Âdur", *Elr*, I, s. 472; Mu'in, "Ateş", *Ferheng*, I, s. 28; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 273-276, 278-280, 282-285; Muhammed Pâdişâh, "Ateş", *Ânenêdrâc*, I, s. 34; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 60; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 33; Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 447-449; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 366; Vehhâbî Nesîm, "Ateş", *Dânişnâme*, I, s. 2-3; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 31-34; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 109-110, 143; www.dunyadinleri.com.

47- Ak saçlı Zâl'in oğlu olan altı yüz yıl yaşayarak kahramanlığıyla nam salmış İran'ın en büyük millî kahramanı kimdir?

Rüstem. Aklı ile cesaretini birleştirerek İran'ın en ünlü millî kahramanı hâline gelen Rüstem, Pehlevî edebiyatında *Rostahm* ve *Rostethem* olarak da bilinir. Fars edebiyatında onun lakabı

olarak bilinen “uzun boylu, iri yapılı, güçlü” anlamlarındaki *Tehemten* sözcüğüyle eş anlamlı olan Rüstem, aslında *Reuze* ve *tehem* sözcüklerinden oluşmuş bileşik bir sözcüktür. *Tehem Avesta* ve eski Farsçada *Taxma* şekliyle: “cesur” ve “kahraman” anlamına gelir. Adı *Avesta*’da yer almayan Rüstem altı yüz yıl yaşamış; Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin kahraman olmuştur. Bu üç hükümdarın da egemenliğinin en büyük dayanağı onun varlığıdır.

Rüstem ve adının etrafında çeşitli dönemlerde kaleme alınmış efsanelerin kaynağını belirlemek çok zordur. Bu isim aslında Gerşâsp’ın lakaplarından biridir. Bu noktadan hareketle Rüstem, Gerşâsp’ın kendisi olduğu söylenebilir. Ancak Nöldeke ve Christensen bu iki isim arasında bir ilgi olmadığı kanısındadır. Eşkanî ileri gelenleri ve kahramanlarından olan Rüstem, efsaneler aracılığıyla millî bir kahramana dönüşmüş ve kendisine olağanüstü özellikler atfedilmiştir.

Dünya pehlivanı, ünlü İran efsanelerinin en büyük kahramanı Rüstem yine İran millî kahramanı ak saçlı Zâl’ın Kâbil şahının kızı Rûdâbe ile evliliğinden dünyaya gelmiştir. Annesi Rûdâbe, dedesi Sâm, eşinin adı Tehmîne ve kızının adı da Bânûgoşesb’tir. Doğumu da yaşantısı gibi olağanüstü ve şaşırtıcıdır. Her şeye çare bulan simurgun yardımıyla dünyaya gelmiş ve yaşlılarından daha hızlı büyüyüp gelişerek kısa süre sonra yiğitlere yaraşır bir vücuda ve güce kavuşmuştur.

Başarılarla dolu hayatının tamamı özgürlükler içerisinde Zâbulistân’da geçmiştir. Özellikle savaşlarda sıkıntıya düştükleri anlarda İran krallarının yardımlarına koşmuştur. Her defasında İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmış, Heft Hân’ı geçtikten sonra Dîv-i Sepîd (Beyaz Dev) ile savaşmış, sonra Bîjen’i Efrâsiyâb’ın kuyusundan kurtarmıştır. Ehrimen yaradılışlı Efrâsiyâb’dan Siyâveş’in intikamını almış, Eşkebûs’u öldürmüş, oğlu Sohrâb’ın bağrını istemeden parçalamıştır. Ömrünün sonlarına doğru mağrur şehzade İsfendiyâr, Goştâsp’ın hileleriyle onun elinde can vermiştir. Yaşanılan bu elim olaylardan sonra yaşama arzusunu kaybedip boğazından bir lokma geçmeyen Rüstem, üvey kardeşi Şegâd’ın hileleriyle atı Rahş’la birlikte bir kuyuya düşürülerek öldürülür.

Rüstem gerek İslam sonrası İran kültüründe gerek de İslamiyet öncesi mitolojik İran tarihine dair rivayet ve efsanelerde tartışmasız en ünlü ve etkili kahraman olarak anılmaktadır. Böylece tüm Fars kültürü ve edebiyatında önemli bir yer elde etmiştir.

Eşkaniler Dönemi'nde yaşamış ünlü komutan ve emirlerden biri olan Rüstem, gösterdiği büyük kahramanlıklar sayesinde çoğu İran rivayetinde önemli yer edinerek zamanla mitolojik bir kahramana dönüşmüştür. Öyle ki İran kahramanlık hikâyelerindeki bütün kahramanların özelliklerini kendisinde toplamıştır. Yedi yüz batman ağırlığındaki gürzü, güçlü kemendi, yıldırım hızındaki atı Rahş ve hiçbir darbeden etkilenmeyen zırhı Rüstem'e Fars kültürü ve edebiyatında millî bir kahraman unvanı kazandırmıştır.

Melikuşşuarâ Bahâr *Rüstem nâme* adlı kasidesinde Rüstem'in gerçek hikâyelerinden ilham alarak mizahla karışık hayalî bir manzume kaleme almıştır. Ölümsüzlüğünden ve insanüstü mitolojik özelliklerinden esinlendiği Rüstem'i XX. yüzyılda yeniden canlandırıp yaşadığı çağın toplumlarında gördüğü çarpıklıkları alaya almıştır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 529-530; Dihhudâ, "Rustem", *Luğatnâme*, XXV, s. 400; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, s. 1203; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 449; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 239, 347; Mu'in, "Rustem", *Ferheng*, V, s. 589; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 295; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 253-256; Sâdîkî, "Rustem", *Dânişnâme*, I, s. 422-423; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 544-459; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 292-296; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 213-215.

50- Yılın 360. gününde, her ayın son çarşambasında kutlanan törene ne ad verilir?

Çehârşenbe-yi Sûrî. Eski metinlerde *Çârşamba-sûrî* olarak geçen çehârşenbe-yi sûrî yılın 360. gününde, yani İsfend ayının 26. gününde yapılan törenlerdir. Yılın son çarşambasında düzenlendiği ve ateş yakıldığı için bu isimle anılan törenler günümüzde de kutlanmaktadır. Çehârşenbe-yi sûrî törenleri İslam sonrasında dinsel içerikler de kazanmış ve Safer ayının son çarşambasında kutlanmıştır.

Ateş eski İran'da kutsanan ve Ahura Mazda'nın oğlu olarak kabul edilen bir varlıktır. Bu yüzden insanlar Nevruz törenlerinden

önce ateşkedelere gidip ateş yakarlardı. Bu törenler yılın 360. gününde, yani İsfend ayının 26. gününde düzenlenirdi. Bu gün ataların ferveherlerinin (ruhlarının) yeryüzüne indikleri ve bu ateşin onlara yol gösterici olduğuna inanılırdı. Bu ateşlerin sayısının kutsal imşâspendlerin yedi sayısında ya da üç kutsal simge olarak kabul edilen güzel söz, güzel düşünce ve davranış sayısında olması gerekir.

Sözcüğün sonundaki *sûr* bazılarınca şölen, ziyafet, bayram ve festival anlamına gelirken bazıları da bu sözcüğün kırmızı kelimesinin karşılığı olan *sorhtan* geldiğini ileri sürmektedir. Örneğin *gul-i sûrî*: kırmızı gül demektir ve İsfahân'da bu şölenlerin *çehâr-şembe-yi sorhî* olarak bilinmesi de bu kanıyı destekler.

Bu günün törenlerle kutlanması çok eskilere dayanır ve Zerdüşť şölenlerinden, *Hamaspâshmaêdaya* festivalinden etkilenecek oluşturulduğu vurgulanır. Tören gününün gecesi ateşler yakılıp şiirler okunarak çeşitli eğlencelerle geçirilir. Yapılan törenlerle birlikte kötülük ve uğursuzluğun uzaklaştırılacağına, dileklerinin kabul edildiğine inanılır. Bu törenlerde ateş yakılması da biten yılın bütün kötülüklerinin ortadan kaldırıldığı inanışına dayanır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Çârşenbe-yi Sûrî, Çehârşenbe-yi Sûrî", *Luğatnâme*, XVII, s. 429; İsmâîlpûr, *Zîr-i Asumânehâ-yi Nûr*, s. 121-122; Menûcehr Kasheff Ali Akbar Saîdî Sirjânî, "Carsamba-sûrî", *Elr*, s. 630, 634; Şekürzâde, *Akâyid ve Rusûm*, s. 63-75; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 171.

51- Mitra'nın doğum gecesi olarak da kabul edilen yılın en uzun gecesine verilen isim nedir?

Yeldâ. *Şeb-i Yeldâ*: en uzun gece diye de bilinen, Farsça sözlüklerin çoğunda belirtildiği gibi Süryaniceden Farsçaya geçmiş bir sözcük olan yeldâ Arapçada *mîlâd*: doğum anlamındadır. *Şeb-i yeldâ*, Mesih'in doğduğu zamanla örtüştürülmeye çalışıldığından bu adla anılmıştır. İranlılar bu gecenin Mitra'nın doğum gecesi olduğuna inandıkları için onu Süryanice telaffuzuyla kabul etmişlerdir. Gerçekteyse Yeldâ, Avrupalıların 25 Aralık'ta kutladıkları Noel ile aynı tarihe rastlar; yani Avrupalıların Noel'i, İranlıların *şeb-i yeldâ* ya da *şeb-i çelle*'si (*şeb-i çille*: kırkıncı gece) ile aynı gündedir.

Mitra'nın doğum günü törenleri, kutsanarak Mihr ayinleriyle Avrupa'ya taşındı. Bu ayinlerin Avrupa'da tanınmasına dek Mesih'in doğum tarihi olarak 6 Ocak günü törenlerle kutlanırdı. Hristiyanlığın yaygınlaşmasından sonra Mihr gelenekleri ve ayinleri bu dinin bağlıları tarafından da beğenildi. Böylelikle Mitraistler tarafından yaşamın son zamanlarında insanlığı kurtaracağına inanılan Mihr'in doğumu Mesih ile ilişkilendirildi. Bu inanış Doğu'da Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte tekrardan İran'a *şeb-i yeldâ* olarak döndü.

Yeldâyılın en uzun gecesidir ve bu geceden itibaren günler yavaş yavaş uzamaya başlar. Yılın bu en uzun gecesi İranlılar tarafından uğursuz kabul edilir. Bu gecenin uğursuz sayılmasının nedenleri arasında, kışın şiddetli soğuğuyla birlikte karanlıklar Ehrimen'inin saldırılarının sürmesi de yer alır. Bu gecenin uğursuzluklarından korunmak isteyen İranlılar güneş doğuncaya dek ateşler yakıp çevresinde eğlenir; sofralar kurup *mevezd* dağıtırlardı.

Bu tören birtakım farklılıklarla da olsa günümüze kadar gelmiştir. Kirmânlılar Kârûn'un bu gece oduncu kılığında evlerin kapısına kadar gelip evdekilere odun verdiğine ve onu getirdiği bu odunların altına dönüştüğüne inandıkları için sabaha dek uyanık kalırlar. Bu törenler, Noel Baba'yı hatırlatırken *yeldâ* ile *christmas*'ın aynı kaynaktan ışıktıklarını da gösterir.

Fars edebiyatında sevgilinin zülfü ve ayrılık günleri uzun, karanlık ve siyah oluşları yüzünden *şeb-i yeldâ*'ya benzetilir. Bu gecenin en uzun ve dolayısıyla en karanlık gece olması gerekçeyle derin ve karanlık özellikleri birleştirilerek şiirde bazen *çâh-ı yeldâ*: yeldâ kuyusu nitelemesiyle de anılır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Yeldâ", *Luğatnâme*, L, s. 262; Mihr, *Felsefe-yi Zerdüş*, s. 193; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 465.

52- İran takvimindeki aylara adını veren mitolojik meleklerin isimleri nelerdir?

Ferverdîn. Yılın ilk ayı ve her ayın 19. günü ferverdîn olarak bilinir. Ferverdîn sözü ilk olarak Ahâmenişler zamanında kullanılmıştır. Eski çağlardan beri devam eden bazı inanış ve ayinler

nedeniyle İran halkları tarafından saygın zaman dilimlerinden biri olarak kabul edilen Ferverdîn ayının, kutsanma gerekçe-lerinden biri de İranlıların bu ayın ilk gününün varlık âleminin başlangıç günü kabul etmesidir. İnanişâ göre hayat bu gün başlamıştır. *Bundehişt*, *Nevrûznâme*, *el-Âsâru'l-bâkiye*, *Zeynu'l-ahbâr* gibi farklı kaynaklardaki bilgiler, varlığın başlangıcının, Dünya'nın kurulduğu ilk günün Ferverdîn ayının ilk günü olduğunu onaylar.

Bazılarına göre ferverdîn, cennetten sorumlu olan melektir ve bu ayın tüm işlerinden bu melek sorumludur. Ancak klasik dönemlere ait bu görüşü destekleyen bir belge yoktur.

Dârâ, Bîsutûn Yazıtı'nda rakibi olan savaşçılardan birini *fravartî*: temiz, güçlü olarak anar. Partların ikinci krallarının adı da Fravartî'dir.

KAYNAKÇA: Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 54; Saîd, *Nevrûz-i Cemşid*, s. 7; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtir*, s. 327.

Ordîbehişt (Asha). *Avesta*'da *Arta-vahishta*, *Asha-vahishta*, *asha*, *Asāvahsta*: doğruluk, dürüstlük, kanun, temizlik ile *hishta*: en iyi sözcüklerinden oluşup “*en iyi varlık, dünyanın en iyisi, iyi düzen, en iyi doğruluk, en iyi temizlik*” anlamlarına gelir. Farsçadaki *bihîşt*: cennet sözcüğü de bu kökenden gelmektedir. Ordîbehişt manevi dünyada Ahura Mazda'nın doğruluk, temizlik ve kutsallığının simgesi, maddi âlemde ise yerküredeki bütün ateşlerin sorumlusudur. Dünyanın düzenini, ilahî nizamı ve ahlak sistemini simgeler.

Avesta'nın birçok yerinde saygınlık ve övgülerle anılan Ordîbehişt'in “kutsal ölümsüzler” olarak inanılan imşâşpendlerin en güzeli olduğuna inanılır. *Ordîbehişt Yeşt* onun özelliklerine ve övülmesine ayrılmıştır. Yasnâlarda Ahura Mazda, Dünya'yı yaratırken Ordîbehişt'in yardımıyla bitkileri var etmiştir.

Yalnızca yanlışlıklar karşısında durmasıyla değil, Tanrı'nın kanunlarının temsilcisi oluşu ve dünyanın etik düzenini sağlaması nedeniyle de önemlidir. Asha'yı tanımayanlar, bu kutsal ölümsüzü razı etmeyenler cennete giremezler.

Eski İran takviminde her ayın 3. gününe (ordîbehiştrûz) ve her yılın 2. ayına bu imşâspendin adı verilmiştir.

KAYNAKÇA: Affi, *Esâtîr*, s. 432; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 16; Dusthâh, *Avesta*, II, 907; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 72, 74; İftihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 181; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, s. 65; M. Mokri, "İran", *EP*, IV, s. 11; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 92-93; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 5556; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104.

Hordâd. Bu imşâspendin dünyadaki görevi suları korumak, cennetteki işi de iyilikleriyle insanların gönüllerini kazanan kişilere sağlık ve mutluluk sunmaktır. *Avesta*'da Hordâd ile Mordâd her zaman birlikte anılırlar.

Avesta'da *Amertât*: ölümsüzlük, ebedilik (olumsuzluk edatı *e+mer*: ölüm + son ek *tât*), Pehlevîce *Hordât* ve *Emûrdât* (*Emordâd*), Yeni Farsçada *Mordâd* şeklinde kullanılan bu sözcükler sırasıyla "olgunluk, yeterlilik ve sağlık, ölümsüzlük ve ebedilik" anlamlarına gelir. Mezdiyesnâ inanişinin birlikte anılan bu iki büyük meleşti Ahura Mazda'nın olgunluğunu ve ebediliğini simgeler. Ahura Mazda, Hordâd'ın mutluluğunu ve Mordâd'ın ebediliğini, dünya hayatını kutsal inanişâ göre düzenleyenlere bağışlamaktadır.

Bitkiler Mordâd'ın emrine ve sorumluluğuna verilmiştir. Sulardan sorumlu Hordâd'la birlikte bulunur. Mezdiyesnâ inanişine göre aynı zamanda Mordâd'ın özelliği olan olgunluk derecesine erişmek isteyen kişi, beş imşâspende (kutsal ölümsüze) özgü barış ve uyumluluk, doğruluk ve dürüstlük, alçak gönüllülük ve insan sevgisi, insanoğlunun rahat ve huzurunu sağlama, sağlıklı bir hayat kurma gibi niteliklerle donanmış olmalıdır.

Yeştlerden biri Hordâd'ın övgüsüne ayrılmıştır.

Her ayın 6. günü hordâdrûz olarak bilinir ve Hordâd ayının o günü *Ceşn-i Hordâdgân* adıyla törenler düzenlenir. Zerdüş, Hordâd günü dünyaya gelmiştir ve rivayetlere göre kıyamet de o gün kopacaktır.

Mordâd ise dünyayı korumak, ağaç ve bitkileri yaratıp bakmak, bitkisel kökenli gıdaları sağlamak, açlık ve hastalıkları ortadan kaldırmakla görevlidir. Mordâdrûz denilen her ayın 7. günü de onun sorumluluğundadır ve Mordâd ayının o günü *Ceşn-i Mordâdgân* adıyla törenler düzenlenir.

Teşter, Ferverdîn ve Bâd, Hordâd'ın yardımcıları; Reşn, Âştâd ve Zâmyâd ise Mordâd'ın yardımcılarıdır. Açlık ve susuzluk devleri Târîç ve Zârîç, Hordâd ile Mordâd'ın düşmanları arasında yer alırlar. Zambak Hordâd'a özgü bir bitkidir.

KAYNAKÇA: Afîfi, *Esâtîr*, s. 440-441, 497; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîri-yi Îrân*, s. 17-18; Dusthâh, *Avesta*, II, 924-925; Kezzâzi, *Nâme-yi Bâstân*, I, 306; M. Boyce, "Amurdâd", *Elr*, I, s. 998; M. Mokri, "Îran", *EF*, IV, 11; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 121-122, 253-254; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 57, 59; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104-105.

Tîr (Teşter). Yağmur ve rızık meleğidir. Onun varlığıyla yerküre tertemiz olur. Vaktinde yağan yağmurlarla tarlalar suya doyar, bitkiler beslenir. Bu sayede insanların ve diğer canlıların rızıkları oluşur. Tîr (Utarit), Sâmi inanışındaki Mikâil ile eş görevli olarak kabul edilir. *Teşter Yeşt*'te Teşter'in gökteki hareketi, hızı ve gücü, İran'ın ünlü okçusu Âreş'in okunun hızına benzetilir.

Pehlevîce *Tishtriya* ya da *Tishtar* diye bilinen ve doğa olaylarının içinde yağmurla yakın ilişkili olan Teşter, aydınlık ve pırıl pırıl dünyanın iyilik güçlerinden biri olarak ilk yıldızın, bütün suların, yağmurların ve üretkenliğin kaynağıdır.

İran takvimine göre yılın 4. ayı ve her ayın 13. günü (tîrrûz) bu meleğin sorumluluğuna verilerek onun adıyla anılır. Tîr ayının Tîr günüyse (yani 13. günü) tîregan adıyla törenlerle kutlanır. Rivayetlere göre yaz mevsiminin yararlı yağmurlarını elinde tutan Teşter, kuraklık devî Epûş ile sürekli savaş hâlinindedir. Ancak her defasında Ahura Mazda'ya sunulan kurbanlar ve yapılan dualar sonucu üstün gelip Ferâhkert Denizi'ni coşturarak oradan yükselen buharlarla yağmurları yeryüzüne indirmektedir.

Avesta'daki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Teşter, Şî'râ-yi Yemânî denilen yıldızla aynı şeydir. Zemahşerî'ye göre o Huza-aogulları kabilesinin taptığı yıldızdır. Onun fazla parıltması, yağmurun yağacağı müjdesini verir. Mordâd ve şehrvîver ayları onun daha çok parlayıp ışığını daha fazla gönderdiği aylardır. Tîr ayında Şî'râ-yi Yemânî çıkar ve yağmuru müjdeler; bir süre sonra da yağmur mevsimi gelir.

Şî'râ'nın Tîr (Teşter) ile örtüşmesi, büyük bir ihtimalle Tîr'in eski takvimlerde sonbahar anlamında kullanılmasından kaynaklanır.

Sonbahar anlamında kullanımı klasik dönem şairlerinin dizele-
rinde çok görülür. Fars şairleri övdükleri kişilerin cömert ellerini
Teşter'in cömertliğine benzetirler.

KAYNAKÇA: Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 36-37; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 58; Şemîsâ, *İşârât*, II, 824-825; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 150.

Mordâd. Dünyayı koruyup bitkisel kökenli gıdaları sürekli olarak sağlamak, açlık, zarar ve hastalıkları ortadan kaldırmakla görevli imşâspend.

Mordâdgân. Bu gün (İran takviminde Mordâd ayının 3. günü, Zerdüşť takviminde Mordâd ayının 7. günü) Nilüfer Törenleri de-nilen merasimlerle Persler tarafından bayram olarak kutlanır.

KAYNAKÇA: Mihr, *Felsefe-yi Zerdüşť*, s. 183; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 389.

Şehrîver. *Avesta*'da *Khshathra-Vairya* olarak geçen şehrîver sözcüğü iki kısımdan oluşur, birinci parçası şehir: saltanat, mem-leket ve ikinci parçası *ver*: istenen anlamına gelir. Bileşiğin an-lamıysa “istenip arzulanan saltanat, istenilen ülke”dir. *Avesta*'da Ahura Mazda'nın ebedî ülkesi, yok olmayacak yurt ve yüce cen-net olarak tanımlanan Şehrîver, ruhani âlemde tanrısal saltana-tın temsilcisi, Tanrı'nın gücü ve iktidarının simgesi, maddi âlem-deyse metallerin koruyucusudur. Merhamet ve mürüvvet meleği olarak da bilinmektedir.

Şehrîver yedi temel mücevher ve madenlerden sorumlu me-lektir. Dünyadaki bütün sanatlar bu temel madenlere bağlıdır.

Adaletle yöneten hükümdarların gücü Şehrîver'den kaynak-lanır. Reyhan ona özgü bitkilerdendir. Mihr ve gök tanrısı onun dostları, dehşet ve kargaşa devi olan Saurva (Sarva) da düşmanı ve muhalifidir.

İran takviminde yılın 6. ayı şehrîver ve her ayın 4. günü de Şehrîverrûz (Şehrîver günü) olarak bilinir. Şehrîver ayının Şehrî-ver gününde (yani 6. ayın 4. gününde) kutlanan *şehrîvergân* tö-renleri de adını ondan alır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 567; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 17; Komis-yon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, s.65; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 60; Yâhak-kî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104.

Mihr (Mitra). Aryan kavminin büyük tanrılarında biri olarak kabul edilmektedir. Aryanlar ikiye ayrılıp Hindistan ve İran'a yerleşmeden önce Mihr'e tapmaktaydılar. *Avesta* dili ve eski Farsçada *Mithra*, Sanskritçe *Mitra*, Pehlevicedeyse "ahd, yemin, sevgi ve güneş" anlamlarını karşılayan *Mitr* kelimesiyle bilinir. Eski Mezdiyesnâ inanırları da Mihr'i ışık tanrısı olarak kabul ederlerdi. Mihr, Ahura Mazda ile diğer yaratıklar arasında bir aracı olarak kabul edilirdi. Mihr'e çok önem veren İran'ın önde gelenleri isimlerinde onun adını kullanırlardı.

Eski İran'da Mihr büyük tanrılardan biri olmasının yanı sıra "aydınlık meleği"nin adı, kutsallığın, takvanın, sevginin, şefkatin, dostluğun, dürüstlüğün, aydınlık ve mutluluğun, cesaretin, adaletin, savaşlarda zafer bağışlayan iyilikler ve güzelliklerin simgesi olarak bilinir. Eski İran inanışlarına göre Mihr, ezelden beri var olan aydınlık ile şimdiki aydınlık arasında bir araçtır. Bir başka ifadeyle bazen yaratıcı bazen yaratılanken çoğu zaman da yaratıcı ile yaratılanlar arasında haberci görevi görür. Ayrıca büyük tarlaların korunması, halkın kötülükler karşısında güven içinde yaşaması, İran topraklarında yaşayan insanların ve diğer varlıkların huzur ve asayiş içerisinde bulunmalarının sağlanması görevi ona verilmiştir. Mihr daha sonra güneş anlamına gelen Mezdiyesnâ tanrılarında Hûrşîd ile birleşerek tek bir varlık olmuştur.

Mitra (güneş tanrısı) İranlılar ile Hintliler arasında ortak bir dinsel inanış sayılır. "Doğruluk ve kurtuluş ümidi" düşüncesinden hareketle bir tür mistik anlayış olarak da bilinen bu inanışın öğretileri, dünyada mutluluğun kaynağını, ölümden sonra başlayacak yeni hayatta da sonsuz huzuru sağlayacaktır.

Mitra, eski İran'da aydınlık, doğruluk, adalet ve iyilik tanrısı olarak ruhları kurtaran ve yaratan kuvvettir. Karşısında hiçbir şeyin direnişini kabul etmeyen ışık, evrenin tamamına egemen olan bir ateş şeklinde karanlıkları silip yok ederek kötülöklere son verir. Işığđ simgeleyip aydınlığın temsilcisi olduğu için güneş anlamında kullanılmaya başlanmış; bu yüzden *Avesta*'nın Mihr Yeşt adlı bölümünde onun adına çok güzel şarkılar yazılmıştır. Mihr Yeşt'teki ifadelere göre her gün sabah erkenden kutsal Elburz Dağı'nda, altın arabasına binerek gökyüzünü dolaşır. Binlerce

gözüyle Aryan ailelerini gözetleyerek onları yanlışlığa düşmekten ve yeminlerini bozmaktan uzak tutmaya çalışır.

Brahmanların *Vedalar*'ında Mihr, *Avesta*'da olduğu gibi, aydınlık ve parlaklığın tanrısıdır. Zerdüşt'ün ortaya çıkışı ve reformları İranlıların inanç dünyasında bir devrim etkisi yapmıştır. Zerdüşt dininin egemen olduğu dönemde İran'da tek tanrı inancının etkisinde kalınmış, eski İran dinlerinin yıldızı sönmeye yüz tutmuştur. Ahura Mazda yücelip en yüksek makamların sahibi olurken Nâhîd, Hordâd ve Mordâd gibi eski İran'ın büyük tanrılarıyla birlikte Mihr'in makamı da aşağılara inip yüksek rütbeli bir melek hâlini almıştır.

Mihr bin gözü, iki bin kulağı ve on bin koruması bulunan bir tanrıdır. Pehlevîce kaleme alınmış tefsirlerde bu kulaklarının ve gözlerinin her birinin ayrıca birer melek oldukları ve Mihr tarafından görevlendirildikleri söylenir.

Mihr'in makamı ve tahtı Elburz Dağı'ndadır. İçinde gece - gündüz, karanlık - aydınlık, soğuk - sıcak, mutsuzluk, olumsuzluk, soğuk rüzgârlar vb. kavramlar bulunmayan Elbruz Dağı, yeryüzü genişliğinde bir yerdir.

Mihr her zaman Surûş gibi uyanık ve hazır olarak bekler. Uyku devinin düşmanıdır. Dört atlı bir arabada sürekli olarak doğudan batıya doğru hızla gitmektedir. *Ferr-i keyânî*: hükümdarlık gücü Mihr'in yoldaşlarından biridir. Klasik çağlardan beri Hordâdmehr Ateşkedesi onun olarak bilinir.

Rivayete göre Mitra bir taşın içerisinden çıkmıştır. Onun bu şekilde ortaya çıktığını gören çobanlar ona tapınmaya başlamışlardır. O zaman güneşle anlaşarak tuzağa düşürdüğü vahşi bir öküzü mağaranın içerisine çekip orada zincire vurmuş; ancak öküz mağaradan kaçmayı başarmıştır. Karga Güneş'in emriyle öküzü öldürmüştür. Bedenden arta kalanların içinden buğday başağı ve üzüm asması bitmiştir. Daha sonra gökyüzüne yükselen Mitra, oradan tekrar yeryüzüne dönerek ölümlere kıyamet günü kalkabilme gücü vermiştir. İyileri kötülerden ayırmış, bir öküz kesip etini kutsal sırayla karıştırarak adil insanlara vermiş, içenlerin ölümsüzlüğe erişeceğini söylemiştir.

Mezdiyesnâ inanışındaki *Soşyânt* gibi, ölüleri yeniden diriltmekte, *Avesta*'ya göre Ahura Mazda ve Mihr birlikte kutsanmaktadır.

Güneş takviminde yılın 7. ayı ile her ayın 16. gününe mihr adı verilmiştir. Mihr ayının 16. (yani mihr-rûz) günüyse eski İran'da, tanrı Mihr adına büyük törenlerle kutlanılmış, bu gelenek son zamanlara kadar da süregelmiştir.

İran mitolojisinde birçok özelliğiyle bilinen *mihrgiyâh*: adamotu da ilk bakışta Mihr adını çağrıştırmaktadır.

Bazı bölgelerde insanüstü nitelikler verilmesinden hareketle Hz. Ali de kutsal bir kimliğe büründürülmüş ve Allah ile insanlar arasında bir aracı olarak kabul edilmiş yani bir bakıma ona eski İran inanışlarındaki Mihr'in rolü yüklenmiştir. Ancak burada her grup kendi zevki ve inanışlarıyla orantılı olarak ona kutsanan bir makam öngörür. Mihr eski İran mistisizminin rumuzlarının anahtarı, Ali ise yeni İran'da İslam tasavvufu ve İran kültürünün gerçek simgesi, insan-ı kâmil örneğidir. Bu iki sözcüğün yan yana duruşu yalnızca Ali'ye olan dostluk ve aşk gibi kavramları çağrıştırmaz, daha da ileri boyutlarda eski İran kültürünün göstergesi olarak ortaya çıkar. Bu iki sözcüğün Mihr Ali şeklindeki bileşimiyse eski İran ile Müslüman (Şii) İran arasındaki bağların ne denli sıkı olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA: Âbâdânî, *Târih-i Edyân*, I, s. 309-310; Afifi, *Esâtîr*, s. 625-626; Âştîyânî, *Zertušt, Mezdiyesnâ ve Hükûmet*, 40; Dusthâh, Mihr Yeşt, *Avesta*, I, 388, (kerde 35); Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 60-61; Hakikat, *Târih-i İrfân*, s. 324-325; John B. Noss, *Târih-i Câmi-i Edyân*, s. 451; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 172; Mu'in, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, s. 39-40; Oşîderî, *Dânišnâme-yi Mezdiyesnâ*, s. 49; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 62-63; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 305; 404-405; Yâsemî, *Makâlehâ ve Risâlehâ*, s. 124-125.

Âbân. "Sular" anlamına gelen âbân, Farsça *âb*: su sözcüğünün çoğuludur. Sonundaki *-ân* çoğul eki olmasına rağmen günümüzde bu özelliğini kaybederek tekil olarak kullanılmaktadır. İran takvimine göre yılın 8. ayı, aynı zamanda sonbahar mevsiminin 2. ayı ve her ayın 10. gününün adı âbân'dır. Ayn böyle adlandırılması eski İran'da sudan ve kutsallığından sorumlu olduğuna inanılan tanrıça Nâhîd'in (sular tanrıçası Anahita) etkinliğinden

kaynaklanmaktadır. Bu ay adı da diğerlerinde olduğu gibi Zerdüşt kültürüyle bağlantılı olarak büyük bir ihtimalle Ahâmenişler Dönemi'nden (MÖ V. yüzyıl) itibaren kullanılmaya başlanan, Eşkanîler zamanında yaygınlaşan (MÖ I. yüzyıl) takvimlerden alınmadır.

Âbân klasik Fars kültüründe su meleğinin adı olarak da bilinir. Eski İran'da her yılın 8. ayı (âbân ayı) ile her ayın 10. gününün (âbânruz: Âbân günü) bu meleğin sorumluluğuna verildiğine inanılır.

Mazdeist inaniş'a göre âbân aynı zamanda demir elementinden sorumlu meleğin adıdır.

Bundehişn kitabında Âbân bir *imşâspend*, yani kutsal ölüm-süzdür. Aynı şekilde *Âbânferre* sözcüğü de suların gücüne egemen anlamında Nâhîd'in lakabıdır. Âbân ya da Nâhîd fantastik dünyanın iki önemli simgesi olan su ve nilüfer ile yakından ilişkilidir.

Avesta'nın önemli yeştlerinden olan 5. yeştin adı Âbân Yeşt'tir. Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-zeheb* adlı eserinde Pişdadî şehzadelerinden birinin adının Âbân olduğu söylenir.

Âbân ayındaki 10. gün, yani *âbânruz*: Âbân günü eski İran'da törenlerle kutlanır ve bu törenlere *âbangâh* veya *âbangân* denilirdi.

O gün sultanlar, emirler ve büyüklerden yardım istemek uğurlu sayılır. İranlı kumandan Zû o gün Efrâsiyâb'ı yenilgiye uğratıp topraklarından atmış ve ardından tahta çıkmıştır.

Kış mevsiminin müjdecisi olan Âbân ayında şarap içme geleneği de yaygındır. Su ve bulut, yağmur, kar, deniz ve çiy gibi değişik görünümüleriyle Fars edebiyatında şairlerin dikkatlerini çok çekmiş, Fars şiiri mazmunlarına farklı ve yeni renkler getirmiştir.

KAYNAKÇA: Affî, *Esâtîr*, s. 403; Ahmed Tefezzulî, "Âb, Âbân", *DMBİ*, I, s. 29; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye*, s. 224; Dihhudâ, "Âbân", *Luğatnâme*, II, s. 18; Dusthâh, *Avesta* 2:893; Enverî, "Âbân", *Sohen*, I, s. 17; M. Boyce, "Aban", *Eİr*, I, s. 58-59; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 134; Muhammed Pâdişâh, "Âbân", *Ânendrac*, I, s. 6; Mu'in, "Âbân", *Ferheng*, I, s. 7, V, s. 3-4; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 52; Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s.66; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 27-28.

Âzer. Farsçada ateşin diğer bir adı olarak kullanılan bu sözcük Âryâ dillerinde de ateşin en eski isimlerinden biridir. *Yesnâ*; ateşin övgüsünü konu almakta, "*âteş niyâyîş*: yalvarış ateşi"

adıyla bilinen ateşe özgü bir namazın varlığı da yine bu eserden öğrenilmektedir. Bazen de Âzer, “ateşin emrinde bulunduğu tanrı” olarak bilinir. Yılın 9. ayı ve ayın 9. günü, Âzer adlı bu tanrının adıyla “Âzer ayının Âzer günü” olarak adlandırılır. Bu günde *Âzergân* ya da *Âzercešn* adında törenler düzenlenir. İnsanlar, âteşkedelerde *âzerniyayış* adıyla bilinen dualarını yaparlar.

Ateş, Mazdeist inanışta tanrılardan birinin adıdır. Aydınlık ve ateş, Ahura Mazda’nın insanlar tarafından görülebilen somut sembollerinden sayılmaktadır. Avesta’da yerküreden sorumlu “Spendarmûz” adlı meleğin Ahura Mazda’nın kızı olarak kabul edilmesi gibi, Âzer İzed genellikle Ahura Mazda’nın oğlu diye bilinir. Buradaki Ahura Mazda ilgisi, bu iki tanrının büyüklüklerini göstermektir. Zerdüşt ile konuşurken beş şeyi diğer bütün varlıklardan daha güzel ve üstün yarattığını anlatan Ahura Mazda, bunlardan birisinin de ateş olduğunu söyler. Yine Mîno-yi Hired’de, bilge kişinin neye daha çok önem vermesi gerektiği sorusuna verilen cevapta ateşten söz edilir. *Bundehişt*’de de, Allah’ın yarattığı yedinci şeyin ateş olduğu ve onun ışığını sonsuz aydınlık sahibi Ahura Mazda’dan aldığı ifade edilmektedir. *Şahnâme*’de ateş tanrısı aydınlık olarak nitelenir. Ateş, en eski dönemlerden günümüze kadar, Hint ve Zerdüşt inanç sistemlerinin kaynağı/ocağı olarak yer almaktadır. Bu inanışın temeli Hint-Avrupa dönemlerine kadar gitmektedir. Hint inanışlarında Agni adıyla övülen bir tanrıdır ve aynı zamanda yerkürede de bulunmaktadır. Bu tanrı üzerine saçılarak sunulduğu an, ateşin insanlar ve tanrılar arasında bir araç olduğuna inanılır. Agni, kurbanları ateş şeklinde kabul eden ve onları din adamı rolünde tanrılara sunan bir tanrıdır. Ateş, bütün evrende yaygın biçimde bulunan bir ögedir. Güneş, en yüce göklerde tufanlar yaratan bulutlar içerisinde yakılır ve şimşekle yıldırımlar şeklinde yerküreye gelir. Burada insanların elinde yeniden doğar. Bu yüzden Agni, kulların onun aracılığıyla göklerin zirvelerine erişebilecekleri bir yol olarak kabul edilir. Zerdüşt inanışında ateşin hep merkezde bulunması, belki de bu dinin en tanınmış yönlerinden biri olarak bilinmektedir. Ateşe bir tanrı olarak inanılıp kutsanması, Zerdüşt öncesi çağlara ait olan bir inanıştır. Ancak bu inanış hem inanç hem de ibadetler bütünüyle Zerdüşt renklerine

bürünmüştür. Özellikle İran mitolojik ve dinî rivayetlerindeki eski inanışlarla yenilerini ayırmak son derece zordur. Ahura Mazda'nın oğlu olan ateş, onun varlık evreninde görünen en önemli simgesi ve kurduğu düzenin sembolüdür. Klasik çağlarda Zerdüşt inanışının tapınakları olan ateşkedeler genellikle dağların tepelerine yapılırdı. Kutsal kabul edilen ateşin kötücül güçlerle bir mücadele içerisinde bulunması özelliği de, İran inanışlarında hayatın iyilik ve kötülük arasında bir mücadele olduğu gerçeğini yansıtır desteklemektedir. Atur, gerçekte bütün benliğiyle iyilik güçlerinin bir destekçisi olarak mücadele vermektedir. Bu yüzden bazı Zerdüşt inanırlarının dualarında ondan “cesur ve güçlü savaşçı” nitelemesiyle söz edilmektedir. Ateş tanrısının eski çağlarda yeryüzündeki ateş unsuruyla ilişkisi başka birtakım rivayetlerle de aktarılmaktadır. Ancak günümüz Mazdeist inanışında Ahura Mazda'nın simgesi olan ateş Zerdüşt inanırlarının da günlük ibadetlerindeki sembolüdür. Bununla birlikte ateş, yine de “savaşçı” nitelemesiyle anılmaktadır. Örneğin en kutsal ateş olarak kabul edilen Âteş-i Behrâm'dan kuraklığın ve metafizik evrenin devleriyle savaşması istenmektedir. Çeşitli dinlerde kutsallaştırılan, manevi temizlenme ya da ceza unsuru olarak kabul edilen, en eski dönemlerden beri dört temel unsurdan biri olan ateşin kaynağı hakkında pek çok efsane/mitos ortaya atılmıştır. Birbirinden oldukça farklı bu efsanelere göre ateş, bir kahraman tarafından yeryüzüne getirilmiştir. Ateşi insanlara tanrılar vermiş ya da insanlar onu tanrılardan çalmışlardır. Ateş; tanrı, tanrıça yahut da tanrının gücünün simgesidir. Bütün bu efsanelerde ortak nokta, ateşte insanüstü bir mahiyet ve özellik görülmesidir. Ateşin kıvılcımı, közü, dumanı, rengi hatta yanarken çıkardığı ses türlü efsanevi anlatımlara neden olmuş; bu nitelikleriyle falcılık ve büyücülük için sık kullanılan bir araç hâline gelmiştir. Bütün yararlı nesneler ve varlıklar gibi ateş de Mazdeizm'de övülmüş, özellikle eski İranlılar ve Zerdüşt inanışı bağlılarınca son derece önemsenen, kutsanan öğeler arasında yer almıştır. Çok eski dönemlerden bu yana Hint-Avrupa milletlerince kutsanmış olan ateş özellikle Hintliler ve İranlılar tarafından aşkın bir ilgiyle karşılanmıştır. Mazdeist inanışa göre Ahura Mazda'nın yarattığı her şey övgüye, kutsanmaya ve saygıya yaraşır. İranlıların

ateşe olan ilgisi de bu gerekçeyle aşırı boyutlara varmıştır. Ateş, Tanrı'nın bir vergisi, alevi, tanrısal bir ışık, aydınlatıcı bir kılavuz kabul edilmiş tapınaklarda alevler yükselten ateşlikler de mihraplar olarak kabul edilmiştir. Eski İran halklarının inanışlarına göre ateş ilk olarak Hüşeng tarafından bulunmuştur. *Şahnâme*'nin rivayetine göre, ava çıkan Hüşeng yolda bir yılanla karşılaşmış. O güne kadar görmediği bu yaratığı öldürmek istemiş ve yerden aldığı bir taşı ona doğru fırlatmıştır. Ancak yılan ölmemiş, attığı taştan çıkan kıvılcımlar ateşi meydana gelmiştir. Bu ilahî aydınlığa şükretmek isteyen Hüşeng, o günü bayram olarak ilan etmiştir. Bu gün daha sonra İran geleneklerinde törenlerle kutlanan bir bayram olarak yerini almıştır. "Sede" olarak adlandırılan o gün ve gecenin her yıldönümünde ateş yakılmaya başlanmıştır. Diğer rivayetlerde de ateşin bulunması bitkilerin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bitkiler ve ateş arasındaki bu yakın ilgi Hint ve İran kavimlerinin genellikle iki ağaç parçasını birbirine sürterek ateş elde etmelerinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA: Dusthâh, *Avesta*, II, 989; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 173. Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, s. 274; Afîfî, *Esâtîr*, s. 404; Kezzazî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 188; Boyce, M., "âdur", *Elr*, I, s. 472; "Âteş", *Luğatnâme*, II, s. 36.

Dey. Yeştlerde "yaratan ve bağışlayan" anlamında geçen bu sözcük, Zerdüştin dininde Ahura Mazda'nın sıfatlarından biridir. Ayrıca yılın 10. ayı ile her ayın 8, 15. ve 23. günlerinin sorumluluğunun verildiği meleğin adı olarak da kullanılır.

Dey be âzerrûz (8. gün), *Dey be mihrûz* (15. gün) olarak adlandırılan bu günlerin bütün sorumluluğu Dey adlı meleğe aittir. Bu günler yaratıcının seçtiği özel günler olarak kabul edildiğinden törenlerle kutlanır.

Yine aynı meleğin sorumluluğunda olarak bilinen Dey ayı (yılın 10. ayı) aynı zamanda kış mevsiminin ilk ayıdır.

KAYNAKÇA: Dusthâh, *Avesta*, II, 986; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 198.

Behmen. Zerdüştin inanışında "altı büyük melek" olarak kabul edilen imşâspendlerin ilki olan Behmen, diğer meleklerin de önünde yer alır ve *furûğan furûğ*: ışıklar ışığı olarak

adlandırılır. Yunanca bir sözcük olup *Avesta*'da *Vehumana* (*Vohu Manah*, *Hōmene*), Pehlevîce *Vehuman* (*Vohuman*), Farsça'da *Vehmen* (*Behmen*) olarak geçer. *Vehu*: iyi, güzel, men: huy, düşünce, ahlak sözcüklerinden oluşan *Vehumana*: iyi niyetli, iyi yaradılışlı, iyi düşünceli ve iyi ahlaklı anlamlarına gelir. Bazı Fars filozofları da bu sözcüğü *akl-ı evvel*: ilk akıl; *cevher-i evvel*: ilk töz anlamında kullanır.

Behmen *Avesta*'ya göre hiyerarşik açıdan büyük tanrı Ahura Mazda'dan hemen sonra gelir. Ahura Mazda'nın ilk yarattığı varlık olan Behmen yaratıcısının sağında oturur. Dünya'da yararlılığıyla bilinen bütün hayvanlar cennet âleminde Ahura Mazda'nın en iyi huylu temsilcisi olan Behmen'in emrine verilmiştir. Yasnâ-larda Ahura Mazda'nın oğlu olarak nitelenen Behmen, kıyamet gününde hakemlik yapacaktır. İnsanların iyi düşünmelerini sağlayan güç odur. Behmen'in iyilerin ruhlarını tekrar dirildiklerinde cennetin en yüce katlarına götüreceğine inanılır.

Avesta'da cehennem "yalanın evi", cennet de "Behmen'in evi"dir. Behmen'in görevlerinden biri de insanlara iyi sözler öğretip onları boş ve anlamsız söylemlerden uzak tutmaya çalışmasıdır. Horoz, beyaz yasemin ve beyaz elbise ona özgü sembollerdir.

Güneş takviminde yılın 11. ayına (yani kış mevsiminin 2. ayı) ve her ayın 2. gününe behmen adı verilmiştir. Behmen ayının 2. gününde *behmencene* ya da *behmengân* denilen bir tören düzenlenir. Behmen bulutu, bol yağmurlu bulut olarak kabul edilir.

KAYNAKÇA: Affî, *Esâtîr*, s. 442, 464; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîr-i İrân*, s. 16; Dihhudâ, "Behmen", *Luğatnâme*, XI, 433; Dûsthâh, *Avesta*, II, 952; Enverî, "Behmen", *Sohen*, II, 1086; Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i İrân*, s. 71-72; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 227; Komisyon, *Târih-i İrân-i Bâstân*, s. 65; M. Mokri, "Iran", *EF*, IV, 11; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 182-183; Mu'în, "Behmen", *Ferheng*, V, 305; Muhammed Pâdişâh, "Behmen", *Ânendrâc*, I, 815-816; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 182-183; Pûrdavud, *Ferheng-i İrân-i Bâstân*, s. 72-73; Şükûn, "Behmen", *Ferheng-i Ziyâ*, I, 386; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 103, 137.

İsfend. *İspent*, *İspend*, *Sifend*, *Spend*, *Sipend*, *Sipenc* ve *İspenc* şekillerinde de bilinen İsfend sözcüğü Pehlevîce metinlerde *Efzûnik*: bereket bağışlayan anlamındadır. Terim olarak farklı anlamlarda kullanılır.

İranlılar yılın 12. ayına İsfend adını vermişlerdir. Bu ayın koruyucusu *İsfendârmûz* veya *Spendârmûz* diye adlandırılarak Ahura Mazda'nın kızı kabul edilen imşâspenddir.

İsfend aynı zamanda Sîstân'da bulunan bir dağın adıdır.

Siyah renkli tohumları göz yaralarına buhur gibi sürülen isfend Türkçede üzerlik tohumu olarak bilinip nazar değmesin diye kullanılan bir bitkidir. *Sedâb-ı kûhî* ya da *hezâr isfend* olarak da bilinen bir ilaç da ondan üretilir.

İsfend tohumu hâlâ halk arasında göz ilacı olarak kullanılmaktadır. Küçük bir çocuğu ilk kez gören kişiler, elbiselerinden bir parça iplik çıkarıp bu parçayı isfend dumanında islerler. Böylece çocuğu nazara karşı koruduklarına inanırlar. Bazen de hastalıkları tedavi etmek ve göz yarasını iyileştirmek için isfend tütsüsü verilir ve özel dualar okunur. Günümüzde de ipliğe dizilmiş isfend taneleri süs eşyası olarak köylülerin evlerini süslemektedir.

KAYNAKÇA: Pûrdavud, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 78; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 83.

53- Zerdüşť tapınağına ne denir?

Ateşkede. *Beytu'n-nâr.* ateş evi; *beytu'n-nîrân:* ateş evi, *ateş-lâh:* ateş evi, ocak; *ateşhâne:* ateş evi, ocak; *ateşzâr:* ateşlik; *ateşgâh* (*ateşgeh*): ateşlik gibi isimlerle de bilinen ateşkede, muğların tapınaklarına ve Ateşperestlerin ateş yaktıkları yere denir. Farsça *ateşkede* sözcüğü her zaman övülen ve saygı duyulan bir nesne olan *ateş* sözcüğünün yer anlamındaki *kede* ekiyle birleşmesiyle türetilmiştir. Bu şekilde *hâne-i ateş* (*ateşhâne*): ateş evi ve terim olarak da “Zerdüşť dini bağlılarının kutsadıkları ateşi içinde koruyup sakladıkları yerlerin özel adı” olarak kullanılmıştır. Ateşkedelerden her birinin özgün nitelikleri olup bazılarının kalıntıları günümüze ulaşmıştır.

Fars edebiyatında ateşkede yerine *âzerkede*, *ateşgâh* (*ateşgeh*), *ateşhâne*, *gonbed-i âzer*. ateş kubbesi sözcükleri de kullanılır. Ayrıca *Heykel-i Zerdüşť* de ateşkede ve Zerdüşť dinine inananların tapınağı anlamlarına gelir. Zerdüşť'ün önemli emirlerinden biri de ateşkedelerin kurulup özenle korunmasıdır. Dakîkî, İsfendiyâr'a,

Ercâsp'ı yenilgiye uğratmasından sonra Goştâsp'ın ağzından şöyle seslenir:

*Git, bin atına da dolaş sen,
Bütün ülkeni dine inandır.
Öldür o şehirlerdeki puta tapanları,
Sonra ateşkede yap törenle, akılla. (FİRDEVSÎ)*

Zerdüş inanişinin kutsal mekânları ve tapınakları olan ateşkedelerde hiç söndürülmeden yakılan ateş tanrısal gücü simgeler. Zerdüş inanırlarının şefkat kapısı dedikleri ateşkedelerin yapılış tarzları, şekilleri ve iç bölümleri hemen her yerde aynıdır. Genellikle sekiz kapılı olan ateşkedeler sekiz köşeli birkaç odadan oluşur. Kutsal ateşin hiç söndürülmeden yakıldığı *ateşdân*: ateşlik yapının ortasındadır. Zerdüş geleneğinde ateş, üzerine güneş doğmaması için açık havada yakılmamıştır. Bu sebepten ateşkedelerin tam ortasında bir oda yapılmış ve ateşdân da bu odanın içine konulmuştur.

Geleceğin eğitim kurumlarına ortam hazırlayan ve İran toplumlarında ilköğretim merkezi görevi gören ateşkedelerde bir yandan dualar edilip dinsel törenler düzenlenirken öte yandan da eğitim faaliyetleri sürdürülürdü. Buralarda eğitim ve öğretimi yürüten öğretmenler de *muğ*, *hîrbed* ve *mûbed* denilen şahsiyetlerdi. Bu öğretmenler dinsel, eğitimsel ve diğer kültürel faaliyetlerin vazgeçilmez elemanlarıydı.

Değişmez tek tip yapıları ve özgün törenleriyle bilinen ateşkedeler İran'da yaygın bir biçimde bulunmaktalardı. Ancak sayısı oldukça fazla olan ateşkedelerin sadece üç tanesi büyüktür. Bunlar özel ateşkede olarak ün kazanıp birinci dereceden önemli yapılar olarak kabul edilirken diğerleri ikinci dereceden önem taşırlar. Bu üç ateşkede şunlardır:

1. Âzergoşesp, 2. Âzerfernbağ, 3. Âzerborzînmihr ateşkedeleri.

Günümüz İran'ında hâlâ faal olan ateşkedelerin en önemlileri şunlardır: Ateşkede-yi Rüstembağ (Tahran, Pars), Ateşkede-yi Şîrâz, Ateşkede-yi Yezd, Ateşkede-yi Kirmân.

Anadolu'da *Pyrothess* olarak bilinen ateşkedeler de bulunur. Ateşkedelerin tam ortasında dua edilmesi amacıyla yapılmış bir

mihrap yer alırken bu mihrabın önünde oldukça fazla kül bulundurulur. Muğlar ateşi bu kül içerisinde korurlar.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Ateşkede", *Luğatnâme*, II, s. 40, "Ateşgâh" II, s. 41; Hikmet, *Âmûziş ve Perveriş*, s. 104-105, 109-111, 113, 115-120; İ. Bîjen, *Çeşmendâz-i Terbiyet Kabl ez İslâm*, s. 26; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 318; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 3; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 291-294, 300-301, 354, 356, 361-375; Mu'in, *Tahlîl-i Heft Peyker*, s. 8; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 62; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 34-35, 37.

54- İran mitolojisinde insan hayatının temel kaynağı olan kanı ne simgeler?

Engûr. "Üzüm, üzüm çekirdeği (tohumu)." *Nevrûznâme*'deki rivayetlere göre ilk olarak Cemşîd'den sonra onun tahtına oturan Şemîrân tarafından ekilen üzüm İran mitolojisinde, insan hayatının temel kaynağı olan kanı simgeler. Medlerin son kralı rüyasında, Kûrûş'un annesi olan kızının göbeğinden bir asmanın çıktığını ve bu ağacın baştan başa bütün Asya'yı kapladığını görmüştür. Asma klasik metinlerde çınarla birlikte anılır. Bunun sebebi çınarın kralı, asmanın da eşini simgelemesidir. Asma ve çınar ağacının sarmaş dolaş büyümeleri, saltanatın ve egemenliğin kan yoluyla devam edeceğine işaret eder.

Üzümle ilgili aktarılan önemli hikâyelerden biri de Allah'ın Âdem'e hediye olarak üzüm göndermesini anlatır. Rivayete göre İblis bu hediyeyi ondan çalmış ve bu olay üzerine Âdem ile araları açılmıştır. Hikâyede onları Cebrail'in barıştırdığı aktarılır.

Üzüm *Kur'ân*, *Tevrat*, *İncil* gibi kutsal metinlerde, çeşitli halkların mitoloji ve edebiyatlarında da farklı özellikleriyle yer almıştır. Sonbahar meyvesi oluşu nedeniyle de birçok şairin dizelelerinde bu mevsimle ilişkilendirilip bu mevsimin müjdecisi olarak kabul edilmiştir.

Fars edebiyatında birçok şair tarafından üzüm asması şarabın hamile annesine, üzüm tanesi de şaraba hamile olan üzüme benzetilir. Fars şiirindeki ilk kasidelerden Rûdekî'nin *Duhter-i rez*: üzümün kızı olarak ün kazanmış kasidesi üzümlü simgeleyip şarabı anlatır. Buradan hareketle *ateş-i rez*: üzüm ateşi, *hûn-i rez*: üzüm kanı, *âb-ı rez*: üzüm suyu, *âb-ı engûr*: üzüm suyu ve *hûn-i duhter-i rez*: üzümün kızının kanı gibi tamlamalar şaraba kinaye olarak kullanılırken; *âb-ı tâk*: asma suyu, *zâde-yi tâk*: asma

yavrusu, *târem-i tâk*: asma evi/kulübesi, *zebân-i tâk*: asma dili ve *tâk-i rez*: üzüm asması gibi tamlamalar da yine şairlerin dizelelerinde üzüm ve asmayla ilgili olarak yer alır.

Fars edebiyatında üzüm, özellikle şarapla olan ilişkisi sayesinde özel bir önem kazanıp şairlerin zihninde çok yönlü, ilginç mazmunlar yaratmıştır. Bazı şairler, üzümü tasvir eden uzun kasideler yazmışlar ve bu şiirler Fars edebiyatında “Hamriyye” olarak özgün bir şiir türünü oluşturmuştur.

KAYNAKÇA: Mehbûz, İsmâilpûr, “Giyâhân Der Edeb-i Farsî”, *Dânişnâme*, II, s. 1188-1190; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 107.

55- Ahura Mazda’nın ululuğunu simgeleyen bir tanrı olarak evlilikten sorumlu olan, “İranlı olmayan” anlamına gelen kelime nedir?

Enîrân. Pehlevîce ve eski Farsçada “İranlı olmayan” anlamında kullanılan (en: olumsuzluk eki) Enîrân, Mazdeizm’de zaman ve feleğin sorumluluğuna verildiği meleğin adıdır. İran takviminde her ayın 30. günü bu meleğin ismiyle enîrânruz diye bilinir.

Mazdeist inanısta Ahura Mazda’nın ululuğunu simgeleyen bir tanrı adı olarak da geçen Enîrân, nikâh işlerinden de sorumludur. Günümüz Zerdüştileri bu sözcüğü Enârâm şekliyle kullanırlar.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, “Enîrân”, *Luğatnâme*, VIII, s. 369; Mu’in, “Enîrân”, *Ferheng*, V, s. 192.

56- Türkçeye Pehlevîceden geçen genellikle insan eti yiyen çirkin, kaltaban ve düzenbaz mitolojik yaratıklara ne ad verilir?

Dîv. *Avesta*’da *daeva*, klasik Hint dilinde *dêvâ*, Pehlevîce *dev* olarak geçen *dîv* sözcüğü Tanrı anlamına gelir. Eski İran’da (Aryan kökenli) kimi tanrılar için bu isim kullanılmıştır. Ancak Zerdüş’ün ortaya çıkması ve Ahura Mazda’nın tanınmasının ardından eski dönem tanrıları (dîvler), insanları ve diğer yaratıkları yoldan çıkararak kötü yaratıklar, devler olarak kabul edilmişlerdir.

Bununla birlikte *dîv* sözcüğü İranlılar dışında tüm Hint-Avrupa halklarının gelenek ve inanışlarında eski özelliklerini günümüzde

de korur. Hintlilere göre *Dêvâ* sözcüğü, Yunan tanrısı *Zeus*, Latince *Deus*, Fransızca *Dieu* sözcükleriyle aynı kökenden gelen bir söz olarak, günümüzde de “Tanrı” karşılığıyla eski anlamına sahiptir.

Farslar bazen cinlerin ve insanların da içinde bulunduğu tüm varlıklar arasında azgınlık, serkeşlik ve benzeri özellikler taşıyan her yarattığı; ayrıca yaşadıkları dönemlerde akranlarından daha güçlü özellikler taşıyıp denetime girmeyi kabul etmeyen, egemenlik karşısı güçleri de *dîv* olarak nitelerler.

İran kahramanlık rivayetlerinde Keyûmers’in ortaya çıkışından Goştâsp dönemine dek her zaman devlerden söz edilmiştir. İranlıların Turanlılardan önceki en eski düşmanları olarak kabul edilen devlerin ilk saldırısı Ehrimen’le başlamıştır. Ehrimen oğlunu İranlılar ve Keyûmers ile savaşmak üzere göndermiş, o da Keyûmers’in oğlu Siyâmek’i öldürmüştür.

Rivayetlere göre devler çirkin, kaltaban ve düzenbaz yaratıklardır. İnsan eti yemekten bile çekinmeyen bu taş kalpli, zalim yaratıklar olağanüstü güçlere sahiptirler.

Dîv sözcüğü “cin, cinlerin bir türü ve şeytan” anlamlarında da kullanılır. Devlerin de peri, cin ve şeytan gibi ateşten yaratıldığına inanılır. Besmele, demir ve *Kur’ân* ayetlerinden korkup kaçtığı söylenen devlerin asıl görevleri insanları aldatarak yoldan çıkarmaktır. Siyah renkli, kötü görünümlü ve hilekâr oldukları, ancak kendilerini güzel gösterip insanları aldattıkları inancı yaygındır.

KAYNAKÇA: Dusthâh, *Avesta*, II, 988; Ferîdûn Sâdîkî “Dîv”, *Dânişnâme*, I, s. 400-401; Mu’in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 235-237, 248-252; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 579-581, 584-585; Şemîsâ, *İşârât*, I, s. 498-499; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 201-202.

57- Ak saçlı doğduğu için Elburz Dağı’na bırakılan efsanevi kuş Simurg tarafından büyütülen ve Rüstem’in babası olan İranlı kahraman kimdir?

Zâl. İranlı kahraman Sâm’ın ak saçlı doğması yüzünden *Zâl*: yaşlı ismi verilen oğlu. *Şahnâme*’de *Zâl-ı zer*: yaşlı ve *Destân* adlarıyla da geçen Zâl’ın ak saçlı oluşu efsanesi, Laeizmin kurucusu *Lae Tzu*: yaşlı çocuk filozofu hatırlatır; yaşlı çocuk efsanesine göre bu filozof yetmiş iki yıl annesinin rahminde kalmış ve dünyaya ak saçlı olarak gelmiştir.

Şahnâme'ye göre: Sâm oğlunun ak saçlı olduğunu görünce, onun bu hâli yüzünden kendisini alaya alacaklarını düşünerek çocuğun çok uzaklardaki Elburz Dağı'na bırakılmasını emreder. Çocuğu Elburz Dağı'ndaki bir kayalığın üzerinde aç, susuz ve ağlar bir hâlde bulan simurg, yavrularına yem yapmak için yuvasına götürürken yücelerden gelen ilahî bir ses ona bu çocuğu korumasını, besleyip büyütmesini, çünkü onun büyük bir adam olacağını söyler.

Simurgun besleyip büyüttüğü Zâl delikanlılık çağına geldiğinde adı sanı her tarafa yayılan bir kahraman olur. Babası rüyasında bütün heybetiyle oğlunu görür. Etrafındaki komutanlarıyla babasına sitem etmektedir. Bu rüya üzerine yola koyulan Sâm, Elburz'a gider oğlunu simurgdan teslim alır. Ayrılmadan önce Zâl'a tüylelerinden bir tane veren simurg, darda kaldığı her an ateşte yaktığında haberdar olup yardımına koşacağını sözünü verir.

Babasının verdiği yetkilerle Sîstân hükümdarlığını elde eden Zâl gönlünü Kâbil sultanının kızı Rûdâbe'ye kaptırır. Babasının şiddetli muhalefetine rağmen onunla evlenir. Bu evlilikten İran millî kahramanı Rüstem dünyaya gelecektir.

Rüstem dışında Şeğâd ve Zevâre adında iki oğlu daha olan Zâl, Menûcehr döneminden Behmen zamanına dek bin yıldan uzun yaşamıştır. Rüstem'in Şeğâd tarafından hileyle bir kuyuya düşürülerek öldürülmesinin ardından İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'in eline esir düşen Zâl, sonunda özgürlüğüne kavuşsa bile yokluklar ve talihsizlikler içerisinde ölür.

Zâl efsanesi mistik açıdan değerlendirildiğinde iki önemli özellik öne çıkar: Rüya ve simurg. Rüya sûfi kaynaklarda bütün sorunları çözebilecek bir anahtardır. Sûfi bir sıkıntıyla yüz yüze geldiğinde Allah'a dua edip yakardıktan sonra gördüğü rüyadan kendisine çözüm yolları bulmaya çalışır. Rüyada pirin görülmesi müridini destekleyip elinden tutması olarak yorumlanır. Rüya sâlikin olgunluğa erişmesi için çok önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 61; Berzger Sâdıkî, "Zâl", *Dâniş-nâme*, I, 442-443; Keymeniş Abbâs, "Peyvend-i Hamâse Bâ İrfân", *Nemîrem Ez İn Pes*, s. 861-862, 864; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 393; Saîd Fâtumî, "Cenbehâ-yi Esâtîrî-yi Şahnâme", s. 159; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 222.

58- Ankânın da üzerinde yuva kurduğu kabul edilen efsanevi dağın adı nedir?

Kafdağı. Dünyanın etrafını çevreleyen ve bütün dağların köklerinin yerin derinliklerinde ona bağlı olduğuna inanılan, büyük kısmı suyun altında, okyanusların derinliklerinde bulunan, her sabah güneş doğduğunda güneş ışınlarının üzerine düşmesiyle yansımalarının yeşil görüldüğü, ankânın da üzerinde yuva kurduğu kabul edilen efsanevi dağ. Eskilerin inanışına göre yeryüzünün en uç noktalarını kaplayan, gökyüzünün kenar noktalarının üzerinde yükseldiği, yerkürenin etrafını çevreleyen ve zeminin çivisi olarak kabul edilen Kafdağı, yeşil zümrütten yaratılmıştır. Gökyüzünün renginin gerçekte beyaz olduğu ve bu renklerin yansımalarıyla masmavi görüldüğü söylenir. Bu yüzden Kafdağı'nın başka bir adı da *Kûh-i Ahder*. Yeşil Dağ'dır. Kafdağı'nın eteklerine doğudan bitişen Câbelkâ ve batısından bu dağa sınırı olan Câbelsâ şehirleri bulunur.

Kafdağı'yla ilgili eski İran kaynaklarından alıntılar yaparak önemli ölçüde bilgiler veren Mutahhar bin Tâhir, eskilerin Kafdağı'na Elburz Dağı adını verdiklerini aktarır. Bazı araştırmacılara göre de Kafdağı, Elburz Dağı'dır. Her iki dağla ilgili anlatımlar birbirine yakın içeriklere sahiptir.

Mitolojilerde temel öğelerden olan dağlar, yaratıcıyla aralarında var olduğuna inanılan ilişkiler sayesinde kutsal ve gizemli varlıklar olarak dikkat çekerler. Doğanın derinliklerine ve göklerin yüceliklerine uzanan bu öğeler insanların zihinlerinde yer ile gökler arasında irtibat kurma yolu, göklere yükseliş kapılarının bulunduğu makamlar olarak algılanmışlardır. Dağlarda yer alan mağaralar da çeşitli dinlerde kutsanan yerler arasındadır. Mitolojide dağlara yakın olmak, onların oluşmasını sağlayan Tanrı'ya veya tanrılara yakın olmak anlamına gelir. Dağlar tanrılar tarafından yerli yerine konuldukları için kutsanmış, ayrıca yüksekliklerinden dolayı her zaman saygı görmüşlerdir. Dağlarla birlikte çeşitli taşlar da kutsal sayılmıştır. Mitolojik çağlarda Tanrı yeryüzünü yarattıktan sonra bir taşın üzerine oturmuştur. Tanrı'nın üzerine oturduğu, yaratılış simgesi olan ve dünyanın merkezi olduğuna inanılan taş kutsaldır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Kâf", *Luğatnâme*, XXXVIII, s. 103; Fatıma Caferî Kemânfer Mahmud Mudebbiri, "Kûh ve Tecelli-yi Ân Der Şahnâme", *Pejûhişhâ-yi Edebî*, I/2, s. 63-64; Furûzânfer, *Şerh-i Mesnevî*, II, 489; Kedkenî, *Mantıku't-tayr-i Attâr*, s. 533-534; Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, s. 37; Şemîsâ, *İşârât*, II, 886; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 337-338; Yakût, *Mu'cemul-buldân*, s. 6; Zummurudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 167-168, 173.

59- Klasik tıp kitaplarında da sık sık ismi geçen Plantanimizm inanışında kutsal kabul edilen ağacın adı nedir?

Gez. Sîstân bölgesine özgü bir ağaçtır. *Şahnâme*'de de belirtildiği gibi boyu ve inceliği ile dikkat çekmektedir. Bazı gizli özellikleri de bulunur. Eski Mısır'da kutsal bir nesne olarak bilinen bu ağaç, meyveleri besleyip büyüten, insanlara çeşitli nimetler dağıtan Osiris'in ağaçlarından biri olarak kabul edilmekteydi. Klasik tıp kitaplarında da sık sık ismi geçen gez ağacı yararlı özellikleriyle tanıtılır.

Gez ağacı Rüstem ve İsfendiyâr destanlarında da faydalı özelliği sayesinde yer bulmuştur. Rüstem, İsfendiyâr karşısında savaşmaktan aciz kalıp gücünü yitirdiği zaman, babası Zâl'dan bu işe bir çözüm bulup kendisine yardım etmesini ister. Zâl da bu sorunu ortadan kaldırıp çözmesi için simurgu çağırır. Deniz kenarına giden simurg bir gez ağacının üzerine konar ve Rüstem'e ağaçtan dal alarak ucu zehirli bir ok yapıp İsfendiyâr'ı öldürmesi için yol gösterir. Rüstem bu ağaçtan yaptığı oku, İsfendiyâr'ın vücudunun zayıf noktası olan gözüne isabet ettirmiş; böylece İsfendiyâr'ın ölümü bu ağaçtan olmuştur.

Rivayetlere dayanılarak bu ağaca ve ondan yapılan oka (*tîr-i gez*, gez oku) verilen gizemli özellikler, aslında reenkarnasyona inancına dayanmaktadır.

Bu inancı taşıyan kişiler çocukları dünyaya geldiği gün bir ağaç dikerler. Bu ağacın çocuklarıyla aynı günde doğduğunu ve ikisinin beraber büyüüp hayatlarının birbirlerine paralel olarak devam edeceğine inanırlar. Plantanimizm olarak bilinen bu inanış bazı Çin destanlarında da görülür.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 365.

60- İran'da ateşkedelerde düzenlenen tapınma törenlerinde töreni yöneten en büyük din önderinin adı nedir?

Zevt. *Avesta*'da *zevsre* şeklinde de geçen zevt, eski İran'da ateşkedelerde düzenlenen tapınma törenlerini yöneten en büyük din önderinin adıdır.

Sekiz din önderi (mûbed) tarafından yönetilen *yezişne* törenlerinde bulunan diğer yedi din adamı söz konusu töreni onun talimatlarıyla organize ederler. Mazdeist inanışta bu din önderinin makamı öylesine yücedir ki kıyamet gününde Ahura Mazda onun görevini üstlenerek Ehrimen'i yok etmek için *yezişne* töreni düzenleyecektir.

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, 999; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 301.

61- İran rivayetlerine göre sırtında yılan taşıyan, temel on kötülüğü, olumsuz gelenekleri ve afetleri ilk kez hayata geçirdiğine inanıldığı için Şahnâme'de ve halk arasında on ayıp olarak da anılan kötü devin adı nedir?

Dahhâk. *Avesta*'da adı *Dahāk*, *Aži (Eji Dahāk)*, *Ag-i Dahāka* şekillerinde geçen ve Pişdadî Hanedanı'nın beşinci hükümdarı olan Dahhâk, Arap ırkından (Himyer kabilesinden) olduğu gerekçesiyle *Dahhâk-ı Himyerî* diye de bilinir. *Âjî Dahhâk*, *Ezdhâk*, *Ejdehâk*, *Ejdhâ*, *Ejdhâpeyker*: ejderha yapılı, *Ejdhâçeşm*: ejderha gözlü, *Ejdhâdûş*: ejderha omuzlu, *Ejder*, *Dahhâk-ı Mârdûş*: sırtında yılan taşıyan ve Araplar tarafından *Bîveresb*: on bin at sahibi adlarıyla bilinir. *Şahnâme*'de ve halk arasında on kötülüğü, kötücül gelenekleri ve afetleri ilk kez hayata geçirip insanlar arasında yaygınlaştırdığı için *deh âk (deh ayb)*: on ayıp olarak da anılır. Firdevsî'ye göre onun döneminde bilgelerin ayinleri gizli, şeytanların işleri de açıktan yapıldı.

Dahhâk klasik İran rivayetlerine göre çok güçlü bir devdir. Ehrimen onu insanları yoldan çıkarması için üç ağızlı, üç başlı ve altı gözlü yaratmıştır. *Avesta*'da anlatıldığı kadarıyla Dahhâk, İran topraklarını ele geçirmek için İranlıların tapındıkları tanrıya övgülerde bulunup yedi ülkedeki insanları boşaltması için Nâhîd'e

kurbanlar adanmış olmasına rağmen arzusuna ulaşamamıştır. Ferr (güç), Cemşîd'den ayrıldıktan sonra Dahhâk, Ehrimen'in yardımlarıyla *ferri* aramış ve kaba kuvvetle İran topraklarını ele geçirmiştir. Cemşîd'in Şehrînâz ve Ernevâz adlı kızlarıyla evlenen Dahhâk'ın despot yönetimi, Âbtîn oğlu Ferîdûn'un Nâhîd'in yardımıyla kendisini yenilgiye uğratıp öldürmesine kadar geçen bin yıl boyunca devam eder. Pehlevîce metinlere göre Denbâvend (Demâvend) Dağı'nda esir alınmıştır.

Kaynakların çoğu Dahhâk'ın Arap kökenli olduğunu kaydeder. Bu bilgilerden de Babil topraklarından gelen ve İranlı olmayan bir hükümdarın, İran topraklarında hükümran olduğu anlaşılmaktadır. Adaletsiz uygulamalarından geriye kalan acı hatıralar, onun halkın belleğinde *Avesta*'da da belirtildiği gibi, Ehrimen tarafından yaratılmış canavarlar, ejderhalar ve yılanlar gibi üç başlı, üç ağızlı ve altı gözlü korkunç bir vahşi yaratık olarak canlandırılmasına da yol açmıştır.

İranlıların sık kullandığı "Bin yıl yaşa" sözü, Dahhâk'ın bin yıl gibi uzun bir ömür yaşamasından kaynaklanmaktadır. İran rivayetlerinde kötülüğün simgesi, kötü güçlerin ete kemiğe bürünmüş şekli olarak kabul edilen Dahhâk, Pehlevî kaynaklarında hırs, kir, büyü, yalan ve laubalilikten oluşan beş büyük kötülüğün sahibi olarak belirtilir. Cemşîd hırsızlık, kibir, sarhoşluk gibi kötülükleri ortadan kaldırmış ancak Dahhâk bu hasletleri yeniden yaygınlaştırmıştır.

Dahhâk'ın sahip olduğu kötülük ve kötü huylar Fars edebiyatında yaygın olarak işlenmiştir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 515; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 56-57; Dîneverî, *Ahbâr-ü't-tivâl*, s. 4; Dusthâh, *Avesta*, II, 911; Firdevsî, *Şahnâme*, I, s. 23-25; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 34-35; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, 180; İrec Perveşânî, "Pişdadîyân", *DCİ*, V, s. 945-946; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 475-476; Mu'in, "Dahhâk", *Ferheng*, V, s. 1049-1050; Murâd Çegenî, "Ejî Dahhâk Yâ Dahhâk Ez Avesta Tâ Şahnâme", *Nâme-yi Pârsî*, VI/2, s. 21-25; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 102; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 152-153, 194; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 441-446; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, 126-193; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 383-384; Vâhiddüst, *Nihâddinehâ-yi Esâtîrî*, s. 156-165; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 290-291.

62- Fars mitolojisinde su ve suyun önemi nedir?

Âb. “Su” anlamına gelen *âb*, Avesta’da *âpī*, Sanskritçede *âp*, Pehlevîcede *âp*, *īv*, Farsça bazı lehçelerde *âf*, *âv* ve *ev* şekilleriyle de görülür. Mazdeist kaynaklarda *Âbân*, *Âbân Yešt*, *Âbângân*, *Âbrîzân* gibi sözcüklerin içinde de yer alır.

Sümerlerin inanışlarında da saygı duyulan, evrenin düzeninde yaratıcı rol oynayıp tanrısal özellik taşıdığına inanılan su, eski İran’ın Zerdüşt inancında ateşten sonra en çok kutsanan ikinci ögedir. Eski İranlıların kutsal kitaplarından *Bundehîšn*’e göre su, Tanrı’nın yarattığı yedi önemli maddenin ikincisidir. Göklerden sonra var edilen, yaratılışı elli gün süren, yer üstü ve yer altında bulunan suyun sorumlusuysa Hordâd adlı imşâspenddir. (Bkz. İmşâspendân)

İranlılar yararlı ögeleri önemleri oranında kutsarlar. Bu sebeple de hayatın temel ögelerinin her birinin özel bir tanrının korumasında olduğuna inanırlar. Su da bu ögeler arasında yer aldığı için *Avesta*’da övülüp kutsanır.

Ey yüce Ahura katından olan su. Överim seni zevkle ve iyi düşünceyle. [AVESTA: YASNÂ, HÂT 68:3]

Överim seni ey ateş, Ahura Mazda’nın oğlu ve bütün ateşleri. Överim güzel suları, Ahura Mazda’nın yarattığı bütün suları ve bitkileri. [AVESTA: YASNÂ, HÂT 1:12]

Eski İranlıların inanışlarına göre Elburz Dağı’nın güney eteklerinde Ferâhkert adında, yerkürenin üçte birini kaplayan ve her biri ayrı özelliğe sahip olan bin gölün suyunu içeren büyük bir deniz bulunmaktadır. Yeryüzündeki tüm sular taşıdıkları kirlerden temizlendikten sonra ona akarlar. Tanrısal nitelikler verdikleri ateşe olduğu kadar, suya da büyük saygı duyan eski İran halkları onu kirletmeyi günah sayarak inançlarında suyu korumaya yönelik hassas dinsel emirlere daima yer vermişlerdir. Ayrıca su, Zerdüşt ayinlerinde sürekli bulundurulması gereken ögelerden biridir.

Başta Herodotos olmak üzere Yunan tarihçileri de İranlıların suyu kutsadıklarını belirtir: “İranlılar suya işeyip tükürmezler; çünkü suyun her türlü pislikten uzak kalması gerekir.”

İranlılar bazı törenlerde su için kurban keserler. Çeşitli rivayetlerde İranlıların MÖ II. yüzyılda nehir kıyısına ya da çeşme kenarına çukur kazdıklarından, bu çukurun yanında su meleşği için kurban kestiklerinden söz edilir. Suya saygı göstergesi olan bu törenler V ve VI. yüzyıllara kadar süregelmiştir.

Dünyayı altı aşamada yaratan tanrı Ahura Mazda, bu sürecin her aşamasının tamamlanmasından sonra beşer gün dinlenmiştir. Eski İran'da, yaratılışın her aşamasından sonra gelen bu beşer günde düzenlenen, kendine özgü adları ve kutlanış tarzları olan, genellikle *gâhenbâr* olarak adlandırılan altı büyük şölen vardır. İsfend ayının hûr olarak bilinen 11. günü, eski İran'da yılda altı kez düzenlenen gâhenbâr adlı kutlama törenlerinden ikincisinin ilk gününe rastlar. Rivayete göre Tanrı suyu o gün yaratmıştır.

İran'da yılın sekizinci ayının, yani sonbahar mevsiminin ikinci ayının ve her ayın onuncu gününün adı "sular" anlamına gelen âbân'dır.

Suları koruyan iki meleşğin adları Apâmnapât ve Anahita'dır. *Avesta*'nın yirmi bir yeştinden biri olan *Âbân Yeşt*'te Anahita'nın ululuğundan söz edilir. Dişil olduğu için Anahita'nın adı bazı metinlerde *bânû*: hanım sözcüğüyle birlikte anılır.

Suyun yalnızca eski İran'da değil, klasik uygarlıkların tamamında önemli görülmüştür. Bazı gizemli ve olağanüstü özellikleriyle birlikte her zaman var olmuştur. Babil kalıntılarından elde edilen belgelerde "*Çok eski devirlerde evrenin yoğun bir su kütlesi hâlinde bulunduğu, zamanla tanrıların birbiri ardına var olmaya başladıkları, akıl ve bilgeliğin gereği önemli icatlara imza atıp yaratıcılıklar sergiledikleri ve sonunda en güçlü tanrının yeryüzünü yarattığı, ardından onun emriyle yeryüzünde şiddetli bir tufan koptuğu, karaların sulardan ayrıldığı, işlerin yoluna girdiği, yer ve gök suları arasında sınırların belirlendiği*" söylenir.

Yaratılış ve doğuşun sudan olduğu düşüncesi Mısır, Hint, İran, Asur, Babil ve Yunan mitolojilerinin temellerini oluşturur. Bu halkların mitlerinde ilk var edilenlerin okyanuslar olduğuna inanılır. *Rig Veda*'ya göre "*başlangıçta her taraf karanlıklar içerisindedir. Hiçbir şey aydınlık değildir ve görülmez. Her taraf sularla kaplıdır.*" *Bundehişt*'nde "*ilk yaratılan nesne gözyaşdır ve her*

şey sudan yaratılmıştır.” Rivâyet-i Pehlevî’ye göre “her şey gözyaşından var edilmiştir.”

Yaratılıştaki suyun etkisi Hint efsanelerinde de dikkat çekici bir biçimde yer alır. *Ramayana* isimli kahramanlık hikâyesine göre eski dünyanın her tarafı suyla kaplıdır. Yeryüzü suyun üzerinde yaratılmıştır. Varlığı her şeyden bağımsız olan Brahma dışındaki tanrıların da tamamı suda meydana gelmişlerdir. Brahma ortaya çıkmış ve yeryüzünü suyun derinliklerinden çıkartarak dünyayı yaratmış, sonra da çocukları olarak kabul edilen kutsalları dünyaya getirmiştir. Güçlü Hint tanrılarından Vişnu da sudan meydana geldiği için “suda hareket eden” anlamında Narayana olarak anılır.

Gerdîzî, *Zeynu’l-ahbâr* adlı eserinde, eski Hint halklarından birinin suya taptığını aktarır. Bu rivayetlerde “suda bir melek bulunduğu, suyun hemen her şeyin, bütün bitki ve canlıların aslını, hayatın temelini oluşturduğu” belirtilir. Eski Hint geleneklerinde suyu kutsayan törenler düzenlenip ona verilen değer gösterilir. Sâmi kökenli rivayetlerde de suyun rolü oldukça önemlidir. Tanrı sular arasında bir felek yaratmış ve suları feleğin üstündeki ve altındaki sular olmak üzere ikiye ayırmıştır. Daha sonra gökyüzünün altında kalan suların tek bir yerde toplanmasını ve bir kara parçasının ortaya çıkmasını emretmiştir. Böylece yeryüzü meydana gelmiş, suların bir araya toplanarak oluşturdukları büyük kütleye de deniz adı verilmiştir.

Moğollar ihtiyaç duydukları zamanlarda suya kutsal olduğuna inandıkları birkaç taş atarak *jadamishi* adını verdikleri bir tür büyü yaparlardı. İnanişâ göre bu taşların suya atılmaları ya da yıkanmaları durumunda yaz ortası da olsa hava birden soğur, kar, sis veya yağmur şiddetle bastırır ve böylece düşmanlarını yenilgiye uğrattırlardı.

Günümüzde de İran topraklarında yaşayan halklar arasında suyun kutsallığıyla ilgili benzer inanışlar görülmektedir. Örneğin nikâh masasına içi su dolu bir kâse konulur. Bu kâse dolusu su töreninden sonra gelinin başına dökülür. Çatının dört tarafından alınan su bir yumurta kabuğuna konularak içirildiğinde kadınlar hamile kalırlar. Su ile tuz *Fatıma’nın mihri*, “nikâh armağanı”

olarak bilindiği için kirletilmemesi gereken nesnelerin başında gelir. Bu inanış eski İran rivayetlerini de önemli ölçüde yansıtır.

Su İslamiyet etkisindeki Fars kültüründe de en önemli öğelerden biridir. *Kur'ân*'da "bütün canlılar sudan yaratılmıştır." denilmiş, böylece su her şeyin kaynağı olarak gösterilmiştir.

İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir hâlde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? [ENBİYÂ 21:30]

Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... [NÛR 24:45]

İslami kaynaklarda Allah'ın levh-i mahfûz, arş ve kürsîyi var ettikten sonra tüm evreni sudan yarattığı söylenir. Dünya'yı yarattığında bakışının heybetiyle sular kaynamış, suların ortasından bir duman yükselmiş ve o dumandan gökler yaratılmıştır. Kıyamet gününde her şey yıkılıp yok edildiğinde gökler yine dumana dönüşecektir.

Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: "İsteyerek veya istemeyerek, gelin!" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik!" dediler. [FUSSİLET 41:11]

O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. [HÛD 11:7]

Mes'ûdî (ö. 346/957) *Murûcu'z-zehab*'de eskilerin rivayetlerine dayanarak yaratılış efsanesini anlatırken "başlangıçta her şeyin sudan yaratıldığı, göklerin, yerlerin ve arşın hep sudan var edildiği" inancını aktarır; bu inanışın, suyu temel unsur olarak kabul eden bazı eski Yunan filozoflarının görüşlerine yakın olduğunu söyler.

Nizâmî-i Gencevî *İskendernâme*'sinde, İskender'in yedi hekimle birlikte yaptığı toplantıdan söz ederek İskender'in danışmanlarından biri olan hekim Valens'in ilk yaratılış konusundaki görüşlerini şöyle aktarır:

Şöyle dedi bana, bilge ve dürüst

“Yoktu önceden sudan başka bir cevher.” (NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ)

Nâsır-ı Husrev de (ö. 481/1088) dizelerinde suyun hayat verici etkisini “*can veren bir melek ... Hayat kaynağı bir nesne*” biçiminde ifade eder. Bir şiirinde de evrenin yaratılışına ilişkin duygularını şöyle dile getirir:

Temeli bu evrenin, felek ve yedi gezegen,

Yaratıldı sırasıyla bu dört cevherden:

Aydınlık sudan, karanlık topraktan, ateşten ve rüzgârdan,

Dört cevher ve her biri diğerinin zıddı. (NÂSİR-İ HUSREV)

Su, toprak, rüzgâr ve ateşten oluşan dört temel madde düşüncesi Müslüman filozoflara göre dört asıl veya dört unsur diye de bilinen yapıyı oluşturur. Eskilerin inanışlarına göre evrenin tüm varlıkları dört unsurdan meydana gelmiştir.

Seyret bu ulu feleği,

Dolu toprak, hava, su ve ateşle. (NÂSİR-İ HUSREV)

Arşı suyun üzerine o yükledi.

Dünyalılardan hayatını rüzgâra o yükledi. (FERİDÜDDİN ATTÂR)

“Deniz, göl, ırmak, çay, çeşme, ihtişam, tazelik, serinlik, yüz-suyu, onur, haysiyet, şeref, tarz, tavır, gidişat, parlaklık, güzellik, aydınlık, makam, meni, gözyaşı, şarap, güzel koku ve gülsuyu” gibi anlamlarda da mecazi olarak kullanılan *âb* sözcüğü diğer bazı sözcüklerle birlikte mazmunlar oluşturur: *âb âsâ*: temiz, arı, *âb-ı âb*: Allah’ın zatı, *âb-ı ahmer*: kırmızı şarap, *âb-ı âsumân*: yağmur, *âb-ı ateşbâr*: yok eden, *âb-ı ateşefrûz*: şarap, *âb-ı ateşhû(y)*: kaynayan su, şarap, *âb-ı ateşhiyâl*: şarap, *âb-ı ateşreng*: kırmızı şarap, *âb-ı ateşzede*: gözyaşı, *âb-ı ateşşerâr*: şarap, *âb-ı ateşgûn*: şarap, *âb-ı ateşnişan*: şarap, *âb-ı ateşnumây*: şarap, *âb-ı ateşfâm*: yakut renkli şarap, *âb-ı ateşîn*: gözyaşı, *âb-ı âzerâsâ*: kırmızı şarap, *âb-ı âzergûn*: kırmızı şarap...

Su, tıpkı tasavvuf düşüncesinde olduğu gibi Fars edebiyatında da akıcılık özelliğiyle hayata; kesintisizlik özelliğiyle sevgilinin saçına benzetilir. Yüzünü yerden kaldırmadığı için alçak

gönüllülük simgesidir. Âşığın aşkla yanan gönlünü söndürmek için durmadan aksa da o ateşi söndüremez. Yerinde duramaz. Her zaman kararsız ve heyecanlıdır. Susuzluğu giderici özelliğiyle vuslatı simgeler. Kılıç ve hançerle birlikte kullanıldığında demire su verilip çeliğe dönüştürülme eyleminden yola çıkılır. Bu ilgiyle *âb-ı tîğ*: kılıcın parlaklığı ve keskinliği ya da *tîğ-ı âb-dâr*: keskin kılıç gibi tamlamalar kurulur. Tasavvufta insanın yapısını oluşturduğuna inanılan dört unsurdan biri olarak sudan söz edilir.

*Yok parıltısı ayın, senin terlemiş yanağının yanında,
Güneşin parıltısı varsa da o kadar canlı değil.* (NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ)

Su Çin mitolojisinde ebediliği anlatır. Bu ebedilik ile Buddha arasındaki yakınlığa dikkat çeker. Mitraizm'de suyun vücut bulmuş hâli olan Soma, hayat ve ölümsüzlük tanrısıdır. *Bundehişt*'de ölümsüzlük çeşmesi olarak bir pınardan söz edilir. Yaşlılığı önleyen bu pınarın suyundan içen ya da içerisine girip yıkanan yaşlılar on beş yaşındaki gençlere dönüşüp ölümsüzleşirler. Çin mitolojisi kutsal Konlon Dağı'nın dibinden çıkan Sarı Irmak başta olmak üzere dört ayrı ırmağın sularından içen sonsuz hayat kazanır. Dinsel inanışlarda su, hayatı yenileyen ve sürekli canlandıran bir öge olarak kabul edilir. Suda yıkanma eylemi hayatı yenilemeyi, yeniden doğuşu, insanın günahlarından arınmasını, dünyaya geliş anındaki temizliğine kavuşmasını simgeler. Mitraist inanışta ve Hristiyanlıktaki vaftiz geleneği suyun bu özelliklerinden gelir. Zerdüşťt inanışında da kutsal bir içecek olan *hûm* hayatı gerçek varlığa ve sonsuzluğa eriştirir. Fars edebî metinlerinde bu inanışın yoğun yansımaları dikkat çeker.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 401-402; Afîfî, "Âb", *Ferhengnâme*, I, s. 1-2; Ahmed Tefezzulî, "Âb", *DMBİ*, I, s. 18-19; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye*, s. 226; Dihhudâ, "Âb", *Luğatnâme*, II, s. 8-14; Enverî, "Âb", *Sohen*, I, s. 1-2; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, s. 295; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 188; M. Boyce, "Âb/Water", *Eİr*, I, s. 27; Muhammed Pâdişâh, "Âb", *Ânenêrâc*, I, s. 2-3; Mu'in, "Âb", *Ferheng*, I, s. 2, "Gâhenbâr", III, s. 3191; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 51; Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 11; Pûrdavud, *Ferheng-i İrân-i Bâstân*, s. 65; Şükûn, "Âb", *Ferheng-i Ziyâ*, I, s. 1-2; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 25-26; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 131-134.

63- İran mitolojik anlatıları ve efsanelerinde sıklıkla yer bulan, ilk insan ve hükümdarın yaşadığına inanılan, dünyanın en son noktası nedir?

Demâvend. *Dembâvend*, *Denbâvend* ve *Debâvend* şekilleriyle de bilinen volkanik *Kûh-i Demâvend*: Demâvend Dağı, Elburz Sıradağlarının en yüksek noktasıdır. 5671 metre yüksekliğinde bulunan zirve sürekli olarak karla kaplıdır. Taberistân ve Rey arasındadır. Demâvend *dem*: buhar ve *âvend*: bulutlu, sisli ve dumanlı sözcüklerinden oluşur. Demâvend adı *Tevrat*'ta da geçer. Asur mitolojisindeki adı Bekîn'dir. Klasik İran rivayetlerine göre Ferîdûn, Dahhâk'ı orada zindana atmıştır. İnanişâ göre dağın zirvesi geniş düzlüklerle kaplıdır. Düzlüklerin ortasında bir kuyu olduğu ve oradan saçılan ışığın gece vakti uzak yerlerden de görüldüğü aktarılır.

Klasik hikâyelerde Demâvend Dünya'nın son noktası olarak kabul edilir. Elburz konusunda aktarılan rivayetlerin tamamına yakını Demâvend ile de ilişkilendirilir. Demâvend de Babil gibi klasik dönemlerde büyücülük merkezi olarak bilinirdi.

İran mitolojik anlatıları ve efsanelerinin gerçekleştiği mekânlardan biri olan Demâvend, İran rivayetlerine göre ilk insan ve hükümdar olan Keyûmers'in yaşadığı yerdir. Cemşîd Demâvend'den Babil'e gitmiş; Ferîdûn annesi tarafından bu dağda bir ormanda saklanıp orada bir yayla sahibine teslim edilmiş ve Bermâyûn adlı bir ineğin sütünü içerek büyümüştür. Menûçehr Demâvend'de doğmuştur. Bazı rivayetlere göre de Âreş okunu Demâvend Dağı'ndan atmıştır.

KAYNAKÇA: Ahmed Tefezzulî, "Damāvand", *Elr*, VI, s. 630-631; Dihhudâ, "Demâvend", *Luğatnâme*, XXIII, s. 221-222; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 36; M. Streck, "Damāvand", *EF*, II, s. 106; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 43; Mu'in, "Demâvend", *Ferheng*, V, s. 536; Osman Karatay, *İran ile Turan*, s. 174; Safâ, *Hemâse-serâyî*, s. 250-251; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 72, 196, 291.

64- Ashâb-ı Kehm'in İran kaynaklarındaki adı nedir?

Heft Merd (Heft Merdân). "Yedi yiğitler." Hz. Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin *heft merdân* olarak anılırlar.

Bu niteleme mağara arkadaşları olarak bilinen Ashâb-ı Kehf için de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA: Şemîsâ, İşârât, II.

65- İran mitolojisine göre, Dahhâk yeniden kalkıp ortalığı yıkmaya başlayınca Ehrimen'in idaresindeki rüzgârı emri altına alarak Dahhâk'ı öldürecek olan kahraman kimdir?

Gerşâsp (Gerşâsb). *Avesta*'da *Gerešaspā*: zayıf at sahibi şeklinde geçen İranlı ünlü bir kahraman. *Zâmyâd Yešt*'e göre, Cemşîd'den alınan ferr, kuş biçiminde Gerşâsp'a verilmiştir. O da bu sayede güçlüler arasında en güçlü olmuştur. Ferîdûn'un torunu, Orta'nın oğlu olan Gerşâsp, *Şahnâme*'ye göre, Cemşîd'in soyundan gelmektedir. *Bundehişn*'de ise Gerşâsp'ın Ferîdûn'un soyundan geldiği söylenir. *Avesta*'ya göre Gerşâsp zaferler kazanmış bir kahramandır. Büyük ejderhalar öldürüp Gendrû adlı devi yenmiş ayrıca Ehrimen'in idaresindeki rüzgârı emri altına almıştır. Baş feleklere erişen *morg-i kemek*: kemek kuşunu okla vurup gürzüyle de gagasını kırmıştır. Çoğu tarihçi onun Yakub Peygamber'in oğlu Bünyamin'in kızıdan olduğu görüşüne sahiptir.

Kahramanlar yetiştiren Zâbulistân bölgesinden olan Gerşâsp ile ilgili ayrıntılar Esedî-yi Tûsî'nin *Geršâspnâme*'sinde anlatılır. Eski İran rivayetlerine göre eşinin etkisinde kalıp kutsal ateşe ilgisi zayıflayınca Ahura Mazda ondan sonsuz mutluluğu almıştır. İran geleneksel inançlarına göre şimdi Gazne'nin güneyinde ve Kandahar'ın doğusunda Pîşin bölgesinde derin bir uykudadır. Yeştlere göre cesedi 99.999 ferveher (ruh) tarafından korunmaktadır. İran mitolojisine göre, Dahhâk yeniden kalkıp ortalığı yıkmaya başladığında o da ortaya çıkacak ve Dahhâk'ı öldürecektir. Bu yüzden Gerşâsp'ın bir Zerdüşt destekçisi olarak dünyanın son dönemlerinde ortaya çıkacağı ve Soşyânt ile işbirliği yapacağına inanılır.

KAYNAKÇA: Âmuzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 62; Dusthâh, *Avesta*, II, 1042; Firdevsî, "Pâdişâhî-yi Gerşâsp", *Şahnâme* (Dorc 2); Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, s. 190; Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 61; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 106; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 158; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 468-469; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, 306-312; Vâhiddüst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 174; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 363.

66- İsteddiği her şekle girebilen, çöllerde karşılaştığı insanları isimleriyle çağırıp öldüren kötü devlerin adı nedir?

Ġovl. İsteddiği her şekle girebilen ve çöllerdeki insanları isimleriyle çağırıp öldüren kötü devler; çoğulu *ġîlân* ve *eġvâl*'dir.

Kazvînî'ye göre şeytanlar bilgi çalmak amacıyla göklere sızmak istemiştir. Ancak onların bu girişimleri, Allah'ın gökyüzüne yıldızları göndermesiyle başarısız olmuştur. Allah'ın gönderdiği yıldızlar bu şeytanları kovmuş, bunun sonucunda da şeytanlardan bazıları yanmıştır. Yanmayanlardan ise ya denizlere düşerek timsah olmuş ya da hayatlarını çöllerde dev olarak sürdürmüşlerdir.

Ġovl ayrıca İsfendiyâr'ın dördüncü hânda öldürdüğü büyücü bir kadının adıdır. Daha çok şeytanı ve insanın kötü arzularını simgeleyen Ġovl, genellikle iri cüsseli bir yaratık olarak "çirkin, korkunç, büyücü" gibi nitelemelerle anılır. Kelimenin zaman zaman mecazi olarak "vahşi çöl insanı" anlamına da gelen kullanımlarına rastlanılmaktadır.

Fars şiirinde "dev ve insan yiyen vahşi yaratıklar" anlamında kullanılan ġovl sözcüğüyle çeşitli mazmunlar da oluşturulmuştur: *Ġovl asâ*: dev gibi; *ġovl peyker*: iri yapılı; *ġovl-i rah (reh)*: aldatan, yol kesici; *ġovlân-i rûzgâr*: kötüler, dünyayı isteyenler; *ġovl-i rehzer*: yol kesici; *ġovl-i siyeh*: gece karanlığı; *ġovl sıfet*: vahşi, kan içici...

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ferhengnâme*, III, s. 1877-1888; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 316-317.

67- Eski İran inanışlarına göre yeryüzünün konumu nasıldır?

Gâv-i Zemîn. "Yeryüzü öküzü." Eskilerin inanışlarına göre, denizlerin derinliklerinde yüzen büyük bir balığın sırtında duran ve yeryüzünü boynuzlarının üzerinde taşıdığına inanılan öküz. Öküz yorulduğunda Dünya'yı bir boynuzundan diğer boynuzu üzerine kaydırır ve bu da depremlere neden olur. Yunan mitolojisinde yeryüzü Atlas'ın omuzlarının üzerindedir.

İran'da Nevruz törenlerinde aynaların üstüne yumurtalar konularak geleneksel inanışlar yaşatılır. Bununla eski yılın yeni yıl ile yer değiştirmesi anında yeryüzü öküzü yerküreyi bir

boynuzundan diğerine atarken yumurta da ayna üzerinde oynayacaktır. Sığır Aryan mitolojisinde kutsanan, saygı gösterilen ve güç sahibi olduğu kabul edilen bir hayvandır. Mitra inanişında sığırın kanı varlıkların ortaya çıkış nedeni olarak kabul edildiği gibi, burada da sığırın kıpırdanışı yılın yenilenmesi ve tohumların yaratılmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 361-362.

68- Zerdüşť rahiplerinin unvanları ve görevleri nelerdir?

Hîrbed. Avesta'da *aerapaiti* olarak geçen hîrbed, "öğretmen" anlamına gelir ve terim olarak "din önderi" anlamında kullanılır. Fars edebiyatında hîrbed sözcüğünün eş anlamlısı mûbed'dir. Bazı sözlüklerde hîrbed'in "ateş" anlamında kullanıldığı da belirtilir. Bu kullanımın sebebinin büyük ihtimalle hîrbed'in *âturbân* anlamında değerlendirilmesi ve bu kelimenin eş anlamlısı olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu iki sözcüğün de ilk parçaları *atur* ve *hîr* "ateş" anlamına gelir.

Eski İran'da din önderleri ve tapınaklarda görevli mûbedler öğretmen olarak da görev yapar, bu yüzden hem *âturbân* hem de *hîrbedân* olarak anılırlardı. Erdeşîr-i Bâbekân döneminde yaşamış Zerdüşť din önderlerinden olan ve ünlü *Nâme-yi Tansar*'ın yazarı Tansar'ın unvanı da *hîrbedân-i hîrbed*'dir.

KAYNAKÇA: Affî, *Esâtîr*, s. 651-652; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 770; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 504.

Muğ (Muğân). "Ateşe tapan, Zerdüşť inanırlarından bir grup, Zerdüşť dinî önderi" anlamındaki *muğ* (çoğulu *muğân*) eski İran'da bir hanedandır. Âd kavmi kabilelerinden olan bu aile, hem Zerdüşť öncesi hem de Zerdüşť sonrası dönemde din adamları ve liderleri yetiştirip ruhani makamın tek sahipleri olarak bilinmiştir. Zerdüşť inancı İran'ın batı ve güneyinde, başka bir deyişle Med İmparatorluğu'nun egemen olduğu yörelerde yaygınlaşmaya başladığında muğlar da bu yeni dinin öncüleri oldular. Avesta'da "din adamları veya ruhaniler sınıfı" yine o eski *âthravan* sözcüğüyle belirtilirken, Eşkanîler ve Sasanîler dönemlerinde bu tabakada yer alan din adamlarına genellikle *muğ* (*muğân*) denilirdi.

Avesta'da büyük iş, önemli görev, büyüklük ve görkem anlamlarına gelen *moghu* (*maga*) sözcüğünden türeyen *muğ*, zaman içinde *mûbed*, *âturbân*, “Zerdüşť dini inanır” anlamlarını üstlenmiştir. *Mûbed* sözcüğü de Pehlevîce *magopat* ile eş anlamlı olarak “muğların önderi ve büyüğü” anlamına gelir. Daha eski biçimi *meğûbet* olan *mûbed* sözcüğüse günümüze kadar “Zerdüşť dinsel öncüleri ve din adamlarının adı” olarak kullanılmıştır. Ayrıca *muğ* bazı yazarlarca “Zerdüşť inanırlarının kiblesi ve tanrısı” olarak da tanıtılır.

Kişilikleri gizemli olan muğlar gizli bilimlerle de uğraşmışlardır. Bu uğraşlar sonucunda elde ettikleri bilgiler ilginç ve büyüleyici özellikleriyle bilinmektedir. Arapça, Farsça kaynaklarda geçen *mecûs* sözcüğü de -Latince *magus*, Fransızca ve İngilizcede *mage*, İspanyolcada *magos*- Yunancada *magos*: büyü, büyücü sözcüğünden alınmıştır. Bu yüzden Avrupa dillerinde *mage* sözcüğü büyücü anlamında kullanılır. Bütün bu sözcükler *muğ* kelimesinin eski söylenişi olup Arapçada *mecûs* biçimine dönüşen *megûş* sözcüğünden türemiştir.

İranlılar *magi* dedikleri rahiplerini halk ile tanrılar arasındaki aracılar olarak görüyor, girdikleri savaşları kazanabilmek için onları ve en gözde putlarını beraberlerinde götürüyorlardı. Magi savaşın kazanılması için tanrılarını etkileyebildiğine göre, ineklerin daha fazla süt vermesi, tarlalardan daha fazla ürün alınabilmesi ve koyunların sırtındaki yünlerin artması için de tanrılarını etkileyebilirdi. Halkın yorumu bu anlamdaydı. Magi ise “Bunları istemeyi bilen, yapmayı da bilir” diyordu. Magi’ye güven halk arasında giderek büyürken, putperestlik, büyü ve sihir de İran’da gittikçe artıyordu.

KAYNAKÇA: Dusthâh, *Avesta*, II, 1055; Feridüddîn Attâr, *Dîvân*, s. 432-433; Hacıoğlu, *Zerdüşť*, s. 13; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 213, 426; Pûrnâmdâriyân, *Gomşode-yi Leb-i Deryâ*, s. 412-414; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 393-394.

69- İran’ın ünlü kahramanı Rüstem’in bir savaşta yanlışlıkla öldürdüğü oğlu kimdir?

Sohrâb (Sohrâb). *Sohr* (*sehr*): kırmızı, *âb*: su sözcüklerinden oluşan bir bileşik olan Sohrâb kırmızı su demektir. Bazı metinlerde adı *Sorhâb* olarak da geçen bu İranlı ünlü kahraman, Rüstem

ile Semengân hükümdarının kızı Tehmîne'nin aşkının meyvesi olarak dünyaya gelmiştir. Kısa zamanda hızla büyümüş, normal çocukların bir yıllık gelişimini bir ayda tamamlamıştır. On iki ya da on dört yaşlarına geldiğinde babasının atı Rahş'ın soyundan bir ata sahip olmuştur.

Zamanla İran'a ordu çıkartan Sohrâb'a bu konuda Efrâsiyâb yardım etmiştir. Onun Rüstem'in oğlu olduğunu bilen Efrâsiyâb, baba oğulun birbirlerini tanımamalarından faydalanmanın derdindedir. Planlarına göre önce Sohrâb Rüstem'i öldürecek. Daha sonra da Sohrâb'ı kendisi öldürecek ve böylelikle ikisinden de kurtulacaktır.

Savaş sonunda bilmeden oğlunu yaralayan Rüstem, yaralandığı kişinin oğlu olduğunu anladığında Gûderz'i *nûşdârû*'yu (en etkili ilaç, panzehir) getirmesi için Kâvûs'a göndermiştir. Ancak ilaç bir türlü verilmeyince kızarak bu defa almak için kendisi hareket etmiş, o yoldayken de Sohrâb ölmüştür. Bunun üzerine Rüstem de oğlunun ölüsünü alarak Sîstân'a götürmüştür. "Sohrâb'ın ölümünden sonra *nûşdârû*" sözü buradan gelmektedir.

KAYNAKÇA: Firdevsî, *Şahnâme* (Dorc 2), "Sohrâb"; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 417-418; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 335; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 261.

70- Eski İran'da suçluyu sanıktan ayırabilmek için yapılan bir sinamaya ne ad verilir ve kaç çeşittir?

Ver. Eski İran'da "hakemlik, Tanrı tarafından denenme" anlamında kullanılan bu sözcük suçluyu sanıktan ayırabilmek için törenle yapılan bir sinamadır. *Avesta*'da *varah*, Pehlevîce ve Farsçada *var* diye bilinir. Şâyet *Nâşâyest*'de *ver*, "sanığın göğsüne dökülen erimiş metal" olarak geçer. Kelimenin açılımından da anlaşıldığı kadarıyla eski İran'da suçlanan kişi masum olduğunu iddia ettiği zaman yargının kesin sonuçlara varabilmesi için farklı yöntemlerle sinanırdı. Bunlardan biri de *ver* sinamasıdır. Eski İran'da çeşitli şekillerde uygulanan *ver* sinamasının *Avesta*'da beş farklı türünden söz edilmiştir. Bunlar *verateş*: ateş sinaması, *verbersem*: bersem sinaması, *verroğen*: kızgın yağ sinaması, *ver-şîre-yi giyâhân-i semî*: zehirli bitkilerden elde edilen çok acı ve zehirli içeceklerle sinama ve *verserşâr*'tır.

Tevrat'ta da *ver* benzeri uygulamalara rastlanır. Yahova, Musa'ya şöyle der: “*Ümmetine söyle bir kadın kocasına ihanetle suçlandığında bir kâhinin ona zehir içirmesi gerekir. İçtikten sonra eğer kadının karnı şişer ve ayakları üzerinde duramazsa suçlu, aksi takdirde suçsuzdur.*”

İbrahim Peygamber'in haklılığından dolayı atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesi de bu türün en etkili örneklerinden biridir. İran tarihinde de benzer örnekler vardır. Bu uygulama *Ordeal* olarak Avrupa halkları arasında da yaygındır.

Fars edebiyatı ve İslam kültüründe yemin olarak bilinen uygulama gerçekte eski İran'daki *ver* kavramına inanma düşüncesi-nin bir devamıdır. Bu yeminler özel törenlerle yapılır, temizlenmiş elbiseler tapınaklarda hazır bulundurulur, kutsanan varlıklar üzerine yemin edilirdi.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 634; Dihhudâ, “Ver”, *Luğatnâme*, XLIX, s. 149; Mu'in, “Ver”, *Ferheng*, IV, s. 4995; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 435-437.

71- Yunan mitolojisindeki Herkül'ün *On iki Şaheser*'iyle benzerliği bulunan, Rüstem'in savaş sahnelerini yansıtan eserin adı nedir?

Heft Hân. İran ve Turan ülkeleri arasında bulunan, Rüstem ve İsfendiyâr'ın çok büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldıkları “yedi makam” ya da “yedi merhale.” Bu sözcüğün çıkış kaynağı da Rüstem ve İsfendiyâr efsaneleriyle yakından ilişkilidir. Rüstem ve İsfendiyâr her başarıdan sonra lezzetli yemeklerle donatılmış birer sofra kurarak zaferlerini kutlardı. Heft hân Rüstem'le doğrudan ilgilidir. İranlı dünya pehlivanı Keykâvûs'u kurtarmak için Mâzenderân'a giden Rüstem'in başına “yedi büyük tehlike” gelmiş, bu belaların tamamını kendi gücü ve Tanrı'ya olan inancıyla aşmıştır.

Birinci Hân'da Rüstem'in atı Rahş yırtıcı bir aslanı öldürmüştür. Geniş kamışlıklar ve yaban eşekleriyle dolu bu hânda Rüstem, bir yaban eşeğini kebab yapıp yedikten sonra Rahş'ı otlamaya salmış ve uykuya dalmıştır. O uykusundayken, ünlü bir aslan gelip Rahş'a saldırır. Ancak Rahş aslanı tekmeleriyle öldürülür.

İkinci Hân'da dayanılmaz sığağı ve kuraklığıyla bilinen çölde aşırı derecede susuz kalmış; bir koyunun yardımıyla su bulmuştur.

Üçüncü Hân'da ejderhaları öldürmüştür.

Dördüncü Hân'da büyücü bir kadını öldürmüştür.

Beşinci Hân'da Olâd, ordusuyla birlikte Rüstem ile savaşmak üzere ortaya çıkmış ancak Rüstem tarafından yenilgiye uğratılarak yakalanmıştır.

Altıncı Hân'da Erjeng ile savaşta tutuşmuştur.

Yedinci Hân'da *Dîv-i Sepîd*: beyaz dev ile savaşan Rüstem onu ortadan kaldırarak İran şahını kurtarmıştır.

Rüstem'in farklı kişilerle çeşitli meydanlarda yaptığı savaşları anlatan "heft hân" Yunan mitolojisinde yer alan Herkül'ün *On iki Şaheser*'ine benzer.

Heft hân, sûfilerin seyr u sülûk mertebelerinde katetmek zorunda oldukları "istek, aşk, marifet, istiğnâ, tevhîd, hayret ve fenâ" gibi "yedi vadi"ye benzetilir. Bu iki kavram arasında önemli farklılıklar bulunmasına rağmen benzer yönleri de azımsanmamalıdır.

İsfendiyâr'ın Rüstem'den geri kalmadığını, en az onun kadar güçlü olduğunu belirtmek isteyen Zerdüş tarihçileri de millî ve dinî kahramanlarından sıklıkla söz ederek onun savaşlarını anlatan *heft hân*'lar yazmışlardır. Turan Padişahı Ercâsp, İsfendiyâr'ın kız kardeşlerini Rûyîndî'de hapseder. Bunun üzerine İsfendiyâr onunla savaşmak üzere yola çıkar. "Yedi korku"yu cesaretiyle alt ederek zaferi elde eder. İlk beş hânda iki kurt, aslanlar, ejderhalar, büyücü kadın ve simurgu öldürdükten sonra, Altıncı Hân'daki kar, yağmur ve rüzgâr engellerinden geçip Yedinci Hân'daki ırmak tehlikesini atlatarak Gorgsâr'ı öldürür.

KAYNAKÇA: DMF, II/2, 3271-3272; Dihhudâ, "Hetfhân", *Luğatnâme*, XLIX, s. 234; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 450.

72- İran mitolojisinin yazılı kaynakları nelerdir?

Avesta. Bilge Tanrı Ahura Mazda'nın İran Peygamberi Zerdüş'te vahyettiği *Avesta*, İran dilleri ve edebiyatlarının en eski ve önemli eseridir. Arapların İran'ı ele geçirmelerinden önceki dönemlerde İran'ın resmî devlet dini olan Zerdüştlüğün kutsal dinî

metinleri olarak (MÖ VII. yüzyıl) elimize ulaşmıştır. İran'ın Araplar tarafından ele geçirilmesi (21/642) ve beraberinde İran topraklarında İslâm dininin hızla yayılmasının ardından eski dinin inanırları, inançlarını daha özgür ortamlarda yaşamak için farklı coğrafyalara giderlerken İranlı Zerdüşt inanırlarının önemli bir kısmı Hindistan'a göç etmiştir.

Bilim insanları Zerdüşt inanırlarının kutsal kitabı *Avesta* ve bu dinin ilk yazma nüshaları konusundaki bilgilere XVII-XVIII. yüzyıllarda eriştiler. Ancak pek bilinmeyen bir dilde yazılmış olması nedeniyle kutsal *Avesta* metninden yararlanma imkânı bulamadılar. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız bilim adamı, ünlü oryantalist Anquetil Du Perron (1731-1805), Hindistan'a yaptığı bilimsel amaçlı bir seyahat sonrasında *Avesta* araştırmalarını başlattı. Hindistan'da geçirdiği altı yıl boyunca (1755-1761) birçok zorluğu aşarak Zerdüşt din adamlarıyla yaptığı ortak çalışmalar, titiz araştırmalar sonucunda Zerdüşt gelenekleri, inanışları ve örflerini yakından tanıdı. *Avesta* ile diğer Zerdüşt kutsal metinlerinin yazıldığı dili öğrendi ve önemli *Avesta* nüshalarını elde etti. 1761 yılında Paris'e dönen Perron, bu alandaki yoğun çalışmalarını sürdürerek *Avesta*'nın orijinal metni ve ilk çevirisini açıklamalarla birlikte Fransızca olarak *Zend-Avesta* adıyla bilim dünyasına sundu.

Avesta, MÖ 2000'li yıllara dayanan geçmişiyle, Orta Asya ve çevre bölgelerin coğrafyalarında yaşayan halkları çok yakından ilgilendiren başta tarih, kültür, medeniyet, din, siyasi ve sosyal konular, inançlar, gelenek ve görenekler, mitolojiler, kahramanlık anlatıları olmak üzere birçok alanda çok önemli ve başka kaynaklarda bulunamayacak bilgilere yer vermektedir. *Avesta*'nın bir diğer önemli özelliği de belirtildiği gibi İran dillerinde kaleme alınmış en eski eser olmasıdır.

Değişik zamanlarda, farklı kişiler zamanından derlenerek yazıya aktarılan *Avesta*'nın bütünü göz önüne alındığında aradaki bu zaman ve mekân farklılıkları değişik boyutlarıyla yansımaktadır. En eski bölümleri, MÖ II. binyılın ilk yarısında Orta Asya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bu tarihler, Farsça konuşan İranlı kabilelerin, Orta Asya topraklarında hayvancılıkla geçimlerini

sağladıkları ve konargöçer bir hayat yaşadıkları dönemlere rastlar. Buradan hareketle *Avesta*'nın, çöllerde yaşamını sürdüren, temel geçim kaynakları hayvancılık olan halkların hayat tarzları, gelenek ve görenekleri, dinî inanışları ve mitolojik anlatılarını yansıtan en önemli yapıt olduğu söylenebilir.

Avesta'nın, Zerdüşt'ün bizzat kendisi tarafından kaleme alınan, onun kutsal öğretileri ve ilahileri olarak bilinen kısımları/Gatalar, aynı zamanda bazı eski Asya kavimlerinin kitlesel dönüşüm hareketlerini gerçekleştirdikleri ve özellikle ekonomik açıdan yeni birtakım gelişmeler sağladıkları, tarım ve hayvancılığın birlikte yürütüldüğü, yerleşik yaşam biçimlerinin gündemde olduğu çağların değerlerini yansıtmaktadır.

Geleneksel Zerdüşt inanışına göre *Avesta*, Ahâmenişler Dönemi'nde de vardı. Sığır derisi üzerine altın yazılarla yazılmış nüshası başkent İstahr hazinesinde ya da devlet arşivinde saklanmaktaydı.

Avesta'nın ilk olarak Aramî alfabesiyle yazıldığı, bu alfabenin miladî tarihin başlangıcına yakın devirlerde İran, Orta Asya gibi bölgelerde, değişik İran dillerini yazmada da yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz.

En eski tarihli *Avesta* versiyonu XIII ve XIV. yüzyıllara ait olup "21 Nesk" ve "5 Bölüm"den oluşmaktadır. Zerdüşt rivayetlerine göre; kutsal *Avesta*'nın 21 Nesk'i, Bilge Tanrı Ahura Mazda tarafından Zerdüşt'e vahiy yoluyla gelmiştir. Zerdüşt'ün, Keyânî hükümdarı Goştâsp'ın emriyle bu iki nüsha hâlinde kaleme aldığı vahiylerin bir nüshası hükümdarlık hazinesinde ve diğeri de "Zernibişt" adıyla bilinen Persepolis Devlet Arşivleri Merkezi'nde koruma altına alınmıştır. Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf* adlı eserinde *Avesta*'nın 12.000 öküz derisi üzerine yazılmış olduğunu, ancak bunların İskender'in saldırısı sırasında ortadan kaybolduğunu belirtir. *Avesta*, Sasanîler Dönemi'nde, yani Zerdüşt'ün yaşadığı dönemden yaklaşık 850 yıl sonra yeniden kaleme alındığında *Avesta* dili artık ölü bir dil hâline gelmişti. Bu kitabı Pehlevîceye çeviren mübedler gerekli yerlerde açıklamalar yapmış, ayrıca *Avesta* dilinden-Pehlevîceye *Ferheng-i Oim* adı verilen bir de sözlük hazırlamışlardır.

Zerdüş'tün kutsal kitabı *Avesta*'nın adı; çeşitli kaynaklarda "Ebestâ", "Vestâ", "Est", "Estâ", "Evîstâ", "Bestâk", "Ebestâk", "Ebestâg", "Efestâ", "Epestâ" vb. birbirinden değişik şekillerde geçse de en yaygın şekli *Avesta*'dır. Alman araştırmacı J. Oppert (1825-1905), *Avesta* adının Bîsutûn Yazıtları'nda "Abasthâm" şeklinde geçtiğini ifade eder. K. F. Geldner (1852-1929) ve diğer bazı araştırmacılar *Avesta* kelimesinin: "esas", "temel", "asıl metin" anlamlarında kullanılan *upasta* kelimesinden türemiş olduğu kanısındadırlar. Hintli araştırmacı Dhalla, *Avesta*'nın "*vid*: bilmek" masterından türemiş olduğunu, "bilgi" ve "akıllılık" anlamlarında kullanıldığını belirtir. Farsçada yaygın olarak *Avesta*, İranlıların eski peygamberleri Zerdüş'tün kutsal kitabının adıdır ve "metin, "esas", temel" anlamlarına gelir. Bu kitabın yazılmış olduğu dile de, "*Avesta* Dili" adı verilir.

Avesta; "Yasna", "Yeşter", "Visparad", "Vendidâd" ve "Horde *Avesta*" adlı beş bölümden/kitaptan meydana gelir. Bunlardan ilahiler mecmuası olan *Yasna*'nın on yedi ilahisinin dili *Avesta*'nın diğer bölümlerinkine oranla farklı ve daha eskidir. Diğer bölümlerden ayırt etmek için bunlara ilahiler anlamına gelen "Gatalar" veya "Gahlar" adı verilmiştir. Gatalar'ın dilini Zerdüş'tün dili sayanlar vardır. *Avesta*, Zerdüş'tin adamları tarafından Sasanîler Devri'ne kadar sözlü olarak nesilden nesile nakledilmiştir. *Avesta*'nın Sasanîler Dönemi'nde halk tarafından anlaşılmaz duruma düşmesi üzerine unutulmasını önlemek için yeni bir yazı icat eden din adamları, bu yazıyı sadece *Avesta* için kullanmışlardır. "*Avesta* Yazısı" adı verilen bu yazı, Sasanî Devri'nin diğer yazıları gibi Aramî alfabesinden alınmış olup sağdan sola doğru yazılır. Aramî harfleriyle *Avesta* harfleri şekil olarak birbirine benzemekle birlikte yazılışları farklıdır.

Bu kutsal metnin en eski bölümlerinin MÖ II. binyılda Orta Asya'da ortaya çıkmış olması ve söz konusu bölgelerle komşu coğrafyaların tarihi ve medeniyetleri hakkında belirli tarihî dönemlere kadar *Avesta*'nın dışında başka herhangi bir yazılı metin olmaması bu kutsal metnin olağanüstü bir tarihsel değere sahip olduğunu göstermektedir.

Avesta, Fars edebiyatı tarihi açısından da son derece önemli bir kaynaktır. Mitolojik rivayetler, efsaneler, tanrılar ve ulusal kahramanlara ait anlatılar *Avesta*'da yer aldıkları için kaybolmamış ve bu sayede sonraki kuşaklara da aktarılabilmişlerdir. *Avesta*'da yer alan, özellikle de bazı on bir ve sekiz heceli manzum bölümler edebiyat tarihi açısından oldukça önem arz eder. Bu şiirsel bölümler, Orta Asya milletlerinin eski çağlardan beri şiire ve edebiyata yatkın olduklarının, en eski devirlerde bile şiir söylediklerinin göstergelerinden biridir.

KAYNAKÇA: Abadanî, *Târih-i Edyân*, I, 354-355, 359; Aştiyanî, *Zertušt, Mezdiyesnâ ve Hükûmet*, s. 121-122; Dûsthâh, *Avesta*, I, 13-14, 17, 35, 36, 329-343, 397-404, 405-430, 485-503, 505-506; Ebu'l-Kasımî, Muhsin, "Evistâ", *DMBİ*, X, 441, 442; Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 33; Humâyî, *Târih-i Edebiyyât-i İrân*, I, 234; İsfahânî, *İrân Ez Zerdüşt Tâ Kıyâmâhâ-yi İrânî*, s. 56, 57; Kellens, J., "Avesta", *Elr*, III, 35, 38, 44; Mallory, *Hint-Avrupaluların İzinde*, s. 66; Muîn, "Yesnâ", *Ferheng-i Fârsî*, VI, 2335; Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 170, 171, 186-187, 200-201, 202-203; Oranskii, *Fıkhul-luğa-yi İrânî*, s. 65-66, 68-69, 77; Oşîderî, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, s. 35, 255; Rezmî, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi İrân*, s. 58; Rızazâde-yi Şafak, *Târih-i Edebiyyât-i İrân*, s. 37; Şâhruhî, "Ustûre-yi Âferîniş", *İrânşinâsi*, XII/2, 341; Tefezzulî, *Târih-i Edebiyyât*, s. 42-43, 44-59, 61-62, 67; Tokmak, "İran", *DİA*, XXII, 416; Turabî, *Târih-i Edebiyyât-i İrân Pîş Ez İslâm*, s. 32-33, 34-35.

Zend. Sasanîler Dönemi'nde *Avesta*'nın dili sadece mübedler tarafından biliniyordu. Halk kesimlerinin *Avesta*'yı anlayamamaları, aynı zamanda eski *Avesta* metinlerinin de mübedler tarafından da anlaşılamaması gerekçesiyle *Avesta* metninin tamamı hem Eşkanî Pehlevîcesine hem de Sasanî Pehlevîcesine çevrildi. Bu tercüme ve tefsirler *Zend* adıyla bilinir. *Zend*, *Avesta*'nın Pehlevîceye yapılmış bir çevirisi ve yorumudur. Zerdüşt bağlilarına göre söz konusu çeviri de aslı kadar önemlidir. Onlar *Zend* adını taşıyan bu çevirinin de kaynağında Zerdüşt'ün bulunduğuna inanmaktadırlar. Bu yüzden *Avesta* ve *Zend* ya da *Zend* ve *Avesta* kelimeleri birbirlerinin yerine ve *Zend Avesta* şeklinde birlikte de bazı metinlerde görülmektedir.

Dînkerd. Günümüze dek gelebilmiş en önemli ve ayrıntılı Pehlevîce eser olan *Dînkerd* aslında IX cilt hâlinde yazılmıştır. Ne yazık ki günümüzde bu IX ciltten I. ve II. ciltlerin tamamı ve III. cildin başlangıç bölümünün bir kısmı yoktur. *Dînkerd*'in yazarları

Ferruhzâd'ın oğlu Âzerfernbağ ile birlikte üç kişidir. İran gelenek ve âdetlerini, tarihsel, mitolojik, dinsel, ulusal, bilimsel rivayetlerini Sasanîler Dönemi'nde olduğu gibi koruyarak daha sonraki çağlara aktarması yüzünden çok önemli kaynak eserlerden biri olan *Dînkerd* açıklamalar, İngilizce çevirisi ve Pehlevîce metniyle birlikte Bombay'da yayınlanmıştır.

Dînkerd'in en önemli özelliği, Sasanî *Avesta*'sının 21 neskinin sekizinci cildinde özetlenmiş olması, bu bölümleri içeren diğer kitapların ortadan kaybolması nedeniyle birtakım bilgilerin sadece bu eserde ve bundan yararlanılarak kaleme alınan kitaplarda bulunmasıdır. Yaklaşık 73.000 kelime içeren III. cildinde bazı tarihsel gelişmelere, Cemşîd, Dahhâk'ın başkaldırısı gibi olaylara yer verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümleri, tanrılar ve felsefi konulara ayrılmış olan eserin diğer bölümlerinde bazı sorulara cevap verilmekte, öğüt içerikli pasajlar, Zerdüş'tün hayatı, kahramanların ve kralların hayat hikâyeleri, *Avesta* metinleriyle ilgili özetler yer almaktadır.

Bundehişt. Pehlevî dönemi İran'ından kalma önemli Pehlevîce metinlerden ikincisi olarak kabul edilen *Bundehişt* (*Bundehişt*), Orta Farsçada "yaratılışın, varlığın aslı, yaratılışın başlangıcı" anlamlarını ifade eder. Birkaç kişi tarafından yazıldığı kabul edilen eserin en son yazarı, III./IX. yüzyılda yaşamış Âzerfernbağ'dır. Kitabın ağırlıklı konusu yaratılış ve bununla ilgili ayrıntılardır. Bir bakıma Sasanî dönemi *Avesta*'sı ve *Zend*'inin Pehlevîce kaleme alınmış özeti olan tarih, din ve coğrafya konuları yanında Dünya'nın yaratılışı, hikâyeler ve efsaneler, halklar ve krallar, doğa ve daha başka konulara yer veren tarihsel eksenli, Zerdüş'tü dini önemli metinlerindendir.

III./IX. yüzyılda yazılmış önemli kaynaklar arasında yer alan eser yaklaşık 13.000 kelimeden oluşur, İran mitolojisinde yer alan birçok efsaneyi yok olmaktan kurtarıp daha sonraki çağlara aktaran bir Zerdüş'tü bilgi hazinesi niteliğindeki bu ansiklopedik eser üç ana kısma ayrılmış 36 bölümden oluşur: I. Ahura Mazda'nın yaratılışı, Ehrimen'in ona karşı düşmanlıkları ve kötülükleri; II. Başlangıçtan sonuna dek Dünya'nın yaratılışı; III. Keyani hane-danının tarihi ve yaşadıkları topraklar hakkında ayrıntılar.

Zatsparam (Guzîdehâ-yi Zatsparam). Bu eser Kirmân hîr-bedleri ve önemli Mazdeist yazarlardan Cuvâncem diye de bilinen Goşncem oğlu Zatsparam tarafından *Bundehişt* ile aynı çağda, III./IX. yüzyılda yazılmıştır. Yer verdiği konular bir bütünlük içerisinde değildir. Daha çok değişik konulardaki konuşmalar ve makale türü metinlerinden oluşan bir derleme niteliğindedir. Bunun yanı sıra özellikle Zervânizm ile ilgili çok değerli mitolojik bilgilere; yaşamın başlangıcı ve Dünya'nın yaratılışıyla ilgili bilgilere, Zerdüşt'ün hayatıyla ilgili konulara, insan, kıyamet sonrası gelişmeler ve kutsal ölümsüzler, kahramanlar, peygamberler, dünyayı kötülüklerden temizleyerek yeniden yapılandırma hakkında ayrıntılara yer vermektedir.

Yâdgâr-i Zerîrân. İran rivayetlerini derlemek amacıyla yazılmış eserlerden biri de *Eyâtkâr-i Zerîrân* adıyla da bilinen *Yâdgâr-i Zerîrân*'dır. Eldeki şekliyle MS VI. yüzyıla ait olan bu eser, daha eski devirlerde yazılmış, muhtemelen *Avesta*'nın kayıp yeşitlerinden biri ya da Doğu İran rivayetlerine yer veren eski bir metinden derlenmiş olup 3.000 kelimeden oluşmaktadır.

Dinsel içerikli oluşunun yanı sıra kahramanlık hikâyelerine de yer veren *Yâdgâr-i Zerîrân*'ın içerisinde *Şahnâme* ve aynı türden diğer kahramanlık konulu eserlerde olduğu gibi, savaş meydanlarının tasvirlerine de rastlanır. IV./X. ve V./XI. yüzyıllardan sonraki eserlerin edebî özelliklerini taşımasa da bu ve var olabileceği düşünülebilen diğer benzerleri V./XI. yüzyılda Pehlevî edebiyatında İran millî kahramanlık hikâyelerini ortaya çıkarmaya başlayan ilk eserlerdir. *Yâdgâr-i Zerîrân*'ın ana teması Zerdüşt inancı üzerine ortaya çıkan İran-Turan savaşlarıdır.

Hudâynâme. Savaşçıların başta ahlakî özellikleri ve kahramanlıklarını gösteren eylemleri olmak üzere, çeşitli yönleriyle ele alınarak övüldükleri eserlerin geçmişi çok eskilere dayanır. Özellikle bu tür kişilikler, yöneticiler kesiminden ve hükümdarlardan olurlarsa durum daha değişik boyutlar kazanır. Eskilerde, yazarlar ve şairler yaygın gelenek gereği tarihî kahramanları yöneticilerden daha çok överlerdi. Bu tür örneklerle yer veren ilk kitaplardan biri de, Pehlevî dili ve alfabesiyle yazılmış *Hudâynâme*'dir. Eser daha sonra birçok yazar ve şair tarafından örnek alınmış, orijinali

ortadan kaybolmuş, ancak içeriği başta daha geniş ve daha güzel bir versiyonu olarak kabul edilen Firdevsî'nin *Şahnâme*'si olmak üzere çok sayıda eser aracılığıyla bize kadar gelmiştir.

Pehlevî dilindeki kullanımıyla *Hutây Nāmak* şeklinin yeni şekilleri olan *Hudâynâme* ya da *Hudâynāmah* bileşik kelimesinin birinci parçası "hutây" Pehlevî dilinde "şah" ve "kral" anlamındadır. İslâm sonrası dönemde de bu anlamda kullanılmıştır. *Hudâynâme* ya da diğer adıyla *Pehlevî Şahnâmesi*, İran tarihi ve Keyûmers'ten son Sasanî hükümdarlarına kadar (özellikle Sasanî Dönemi'ne ait) İran krallarının hayatları ve yaşadıkları devirlerle ilgili gelişmeleri, ulusal destanlar, ulusal, dinî ve tarihî rivayetleri konu alan bir kitaptır. Eserdeki anlatımlar, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış pasajlar hâlinde değil genellikle karışık, iç içe girmiş bir bilgi kaynağı olarak bulunmaktaydı. *Hudâynâme*'nin kaynakları, *Avesta* ve sözlü olarak aktarılan eski anlatımlardır. *Hudâynâme*'nin Pehlevîce metni, ilk İslâm dönemlerde ortadan kaybolmuş, ancak önemli bölümleri, yoğun bir şekilde çeşitli tarih kitaplarında aktarıldığından korunmuş ve içeriği ortadan kalkmamıştır. Eserin orijinal metni Pehlevîce kaleme alınmış çok sayıda edebî ve tarihî eser gibi II./VIII. yüzyıl başlarında *Siyeru Mulûki'l-Furs* (*Siyeru'l-mulûk*, *Siyer-i Mulûk*, *Târîhu Mulûki'l-Furs* ya da *Kitâbu Sîreti'l-Furs*) adıyla Arapçaya çevrilmiş ve bu usta ve yetenekli kaleminden çıkan çeviri asıl metnini gölgede bırakarak daha fazla ün kazanmıştır. Eser, Abdullâh bin Mukaffâ (ö. 142/760) dışında başkaları tarafından da Arapçaya çevrilmiştir.

Enuşirvân, egemenliği altındaki topraklarda İran, İran tarihi ve kahramanlarıyla ilgili dilden dile dolaşan sözlü halk hikâyelerinin, padişahların yönetimleri ve dönemleriyle ilgili çeşitli konularda yazılmış tarihle ilgili nesebnâmeler, savaş günlükleri ve bu gibi olaylarla ilgili kayıtlarda yer alan bütün rivayetlerin toplanarak yazıya dökülmesini ve özenle korunmasını emretmiştir. Başlatılan çalışmalar sonucu *Hudâynâme* ortaya çıkmıştır.

Şahnâmelerin temel çekirdeğini *Hudâynâme*'de yer alan bilgiler oluşturmaktadır. İran mitolojik rivayetlerini, bir bakıma mitoloji tarihini konu alan birtakım rivayetleri bir araya toplayan bu eser, Sasanîlerin son dönemlerinde kaleme alınmış, aktardığı

rivayetler de aşamalı olarak tarihî gerçekler rengi kazanmıştır. Eserde efsanelerle tarihî gelişmeler iç içe işlemiş, bazı bölümlerinde gerçek tarihî olayları, bazı bölümlerinde ise gerçeğe yakın gelişmeleri, İran'ın klasik dönemlerine ait rivayetleri aktararak o dönemleri açık bir tarzda tasvir etmiştir.

Hudâynâme'nin Arapça çevirileri ve muhtemelen Pehlevî dilindeki orijinali de Farsça *Şahnâme* yazarları ve şairlerin o dönemlerde (IV./X. yüzyıl) kullandığı en önemli kaynak olmuştur. Bunlar arasında Mesûdî-i Mervezî, Ebû'l-Müeyyed-i Belhî, Ebû Mansûrî ve Ebû Alî-i Belhî en önde gelenlerdir. Firdevsî ise, asıl kaynak olarak *Şahnâme-yi Ebû Mansûrî*'yi kullanmış, bunun dışında özellikle sözlü kaynaklar olmak üzere diğer klasik eserlere de başvurmuştur.

KAYNAKÇA: Firdevsî, *Şahnâme*, V, 325; Kerîmân, *Pejuhişî Der Şahnâme*, s. 266; Komisyon, *Tarih-i İran*, III/1, 472; Mahcûb, "Şahnâme ve Ferheng-i Âmm", s. 248; Meşkûr, "Hudâynâme, Bunyâd-i Târîh-i Samanî", s. 295; Mîrzâ Muhammed Hân-i Kazvînî, "Mukaddime-yi Kadîm-i Şahnâme", s. 152; Mokri, M. "Iran", *EF* (İng.), IV, 11; Muhammedî, "Şahnâme-yi Firdevsî ve Tâcnâme-hâ-yi Sasanî", s. 10; Muhammedî, *Ferheng-i İranî Piş Ez İslâm*, s. 153, 156-157; Nu'mânî, *Şi'ru'l-Acem*, 91, 96; Rezmî, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 137-138; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 78-79, 83, 86, 90; Safâ, Zebihûllâh, "Nazarî Be Me'âhiz-i Şahnâme", *Nemîrem Ez İn Pes*, s. 49; Şiblî-yi Nu'mânî, *Şi'ru'l-Acem*, I, 91, 102; Tefez-zulî, Ahmed, "Hemâseserâyî Der İran-i Bâstân", *Nâme-yi İran*, V, 49-50; Tefez-zulî, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 269-270, 271-272, 273-274; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 45; Vezînpûr, *Medh Dâğ-i Neng*, s. 64-65; Yârşatur, İhsân, "Çerâ Der Şahnâme Ez Pâdişâhân-i Mâd ve Hehâmenişi Zikrî Nist", *İrânnâme*, III/2, (Bethesda 1985), s. 191; Zerrînkûb, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi İran*, s. 71-72.

Kârnâme-yi Erdeşîr-i Babekân. Pehlevî dilinde kaleme alınmış tarih konulu tek eser olarak bilinir. İslâm öncesi İran döneminde kalan kahramanlık konulu rivayetlere de yer veren bu eserin en önemli özelliklerinden biri, Firdevsî'nin ünlü *Şahnâme*'sinin kaynağı olan *Şahnâme-i Ebû Mansûrî*'nin önemli bir bölümüne de kaynaklık etmiş olmasıdır.

Küçük bir eser olmasına rağmen, Sasanî Hanedanı'nın kurucusunun ilginç hayatı, yerine tahta geçen oğlu I. Şâpûr'un doğumu, Şâpûr'un oğlu Hürmüzd'ün hikâyesine yer veren daha uzun ve ayrıntılı bir eserin özeti oluşu nedeniyle de önemlidir.

Şâhnâme. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'yi hazırlarken örnek aldığı yapıtlar o çağların dünyasında en çok okunan kitaplar arasında yer alan *Avesta*, *Tevrat* ve *Kur'ân* gibi dinî metinler olmuştur. Firdevsî eserine eski İran tarihi ve efsaneleriyle başlamamış, Allah'ı öven beyitleri, evrenin yaratılışı, ay, güneş, gezegenler, yerküre ve diğer varlıkların var edilişi, insanın yaratılışı ve Dünya'ya gönderilişi gibi olaylarla giriş yapmıştır. Daha sonra da eriştiği bütün kaynaklardaki bilgilerden hareketle İran'ın tarihi ve mitolojisini aktarmış; eserinin o çağın dinî kitapları kadar elden ele dolaşıp çok fazla sayıda okuyucuya kavuşmasını arzulamıştır. Üzerinden yaklaşık on yüzyıl geçmiş olmasına rağmen günümüzde Nev-rûz törenlerinde, "Heft Sîn" sofralarında *Kur'ân* yerine *Şâhnâme* okunduğunu görmemiz bu durumu kanıtlamaktadır.

Firdevsî millî bir harekete, ulusal heyecanları canlandıracak, güç birliği sağlayacak sebeplere her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, güçlü ve yaratıcı yeteneklerini ülkesi ve milleti uğruna ortaya koymuştur. Millî destanları yazıya aktarıp yeniden canlandırarak, unutulmuş tarihini ve millî övünç kaynaklarını millete hatırlatmış, onları harekete geçirme, halkını İran sevgisiyle besleme, yabancılardan nefret ettirme yolunda hayal gücünü ve kalemini en güzel şekilde kullanmıştır. İran mitolojik, kahramanlık ve tarihî dönemlerini *Şâhnâme*'ye alan Firdevsî, şüphesiz bağımsız hareketlerin de etkisinde kaldı.

Firdevsî gençlik yıllarından itibaren İran millî anlatılarını şiire aktarmaya başladı. Bu işi için ilk olarak *Şâhnâme-i Ebû Mansûrî*'yi elde etmeğe çalıştı.

Firdevsî, güçlü görüşe göre 370/981 yılında *Şâhnâme*'yi yazmaya başladı ve ilk versiyonunu 384/995 yılında tamamladı. Parça parça yazdığı destanlar arasında bağlantı sağlayacak ilaveleri de ekleyerek 394/1004 yıllarında ilk redaksiyonunu tamamladı. Eserini bitirdiği yıl otuz yedi yaşındaki oğlunu kaybeden Firdevsî, *Şâhnâme*'yi büyük bir sultana ithaf etmek istiyordu. Yıllarca bu şaheserini herhangi bir sultana ya da emire sunma niyeti taşımamıştı. Ancak yakın dostları ve bu ünlü yapıtını yazma aşamasındaki destekçileri olan kişiler tek tek ortadan kaybolup

da eseri uğrunda bütün serveti de tükenince, geçim sıkıntısına düştüğü an 394-395/1004-1005 yılında eserini Sultan Mahmud'a sunmayı kararlaştırdı. Belki bu yolla kendisine ve eserine yaraşır bir ödülü alabilir ve hayatının kalan kısmını refah içerisinde geçirebilirdi. *Şâhnâme*'de dillendirdiği gibi bu konuda kendisini cesaretlendiren sultanın birinci veziri, bilge kişilik Ebü'l-Abbâs Fazl b Ahmed-i İsferyînî (ö. 404/1014) idi. İsferyînî, Fars dili ve edebiyatına duyduğu yakın ilgiden dolayı gerçekte Farsçanın, Fars kültürünün hamilerinden biriydi. Bu yüzden de bu önemli eserini tamamlaması için Firdevsî'ye destek veriyordu.

Tarihsel içeriğinin yanı sıra mitolojik aktarımlar ve kahramanlık anlatılarıyla da dikkat çeken *Şâhnâme*'de elbette şairin temel amacı mitolojik rivayetleri derleyerek aktarmak değildi. O, İran'ı eski rivayetlerden hareketle yazmak istemiş ve eser bu içeriğiyle otaya çıkmıştır. Bu açıdan *Şâhnâme* her şeyden önce tarihsel bir manzûme olarak kabul edilmelidir. Ancak bu tarihsel büyük manzûme boyunca birkaç önemli kahramanlık anlatısının da yer alması dikkate değer bir özelliğidir. *Şâhnâme*'nin beyit sayısı şairin kendi ifadelerine göre 60.000'dir. Eldeki *Şâhnâme* yazmalarının bir kısmının bu sayının üzerinde, bir bölümünün de daha altında olması gerçeğinin yanı sıra yazmaların çoğu, 48.000-52.000 beyitten oluşmaktadır.

Firdevsî İran tarihindeki olayları tarihî kronolojisiyle ele almaktadır. İran'ın tarihinin birkaç bin yıllık tarihinin gerçek kahramanlarını bu devirlerde yaşamış ve belli sürelerle egemenlik sürmüş hükümdarlar olarak kabul etmekte, onların İran tarihindeki temel rolleri, İran kültür ve medeniyetindeki etkinliklerini vurgulamaktadır. Bu özelliğinin yanı sıra dilinin her türlü süslemekten uzak arı bir dil olmasından dolayı *Şâhnâme* çok büyük bir üne kavuşmuş ve önemli makamlar elde etmiştir.

Firdevsî, *Şâhnâme*'de tarihî gerçek varlıkları olan eski İran sülaleleri Medler ve Ahâmenişler hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bunların yerine mitolojik varlıkları bulunan Pişdâdîler ve Keyânîler hanedanları hakkında ayrıntıları, mitolojik bilgilerden ve eldeki kaynaklardan yararlanarak yaşadığı dönemde Sasanîler hakkında yaygın bilgileri dizelerine aktarmaktadır.

Şâhnâme'de; Pişdadîler, Keyânîler, Eşkanîler ve Sasanîlerden oluşan dört hanedanın egemenlik sürdüğü Keyûmers'ten III. Yezdicerd'e kadar elli hükümdarlık dönemini Mitolojik, kahramanlık ve tarihî dönemler adıyla üç dönem çerçevesinde ele alır. Eski İran tarihini İran ırkının ve İran medeniyetinin tarih sahnesine çıktığı andan başlayarak egemenliğinin Araplar tarafından sona erdirildiği tarihe kadar konu alan *Şâhnâme*'de üç süreç öne çıkmaktadır:

1. Mitolojik çağ: İlk İran mitolojik hükümdarı Keyûmers'ten başlayarak Ferîdûn'un ortaya çıkışına kadar devam eden dönemi kapsayan bu çağın hükümdarları: Keyûmers, Hûşeng, Tehmûrs, Cemşîd, Dahhâk ve Ferîdûn'dur.

2. Kahramanlık çağı: Bu bölüm *Şâhnâme*'nin kahramanlık anlatılarına ayrılmıştır. İyilik ve kötülük arasındaki yeni mücadelelerle başlayan bu çağ, Kâve-yi Âhenger ile Atbîn'in oğlu Ferîdûn'un, Dahhâk'ın adaletsiz tutumları karşısındaki mücadeleleriyle geçer. Bu çağ uzun ve büyük savaşların sürdüğü, her şeyin olağanüstü özellikler taşıdığı bir devre olmasıyla İran millî birliğini de en güzel şekilde simgelemektedir.

3. Tarihî çağ: *Şâhnâme*'nin üçüncü bölümü; tarihî devirler olarak değerlendirilmektedir. Behmen, Humây, Dârâ, İskender, Eşkanîler ve Sasanîlerin ele alındığı bu bölümde; kahramanlık hayalleri, efsanevi anlatımlar, doğaüstü kişilikler ve sıra dışı olayların hemen hemen göreceli olarak ortadan kalktığı, tarihsel gerçek kişilikler ve gerçek olayların onların yerlerini aldıkları bu bölümlerde İran ulusal kahramanlık anlatıları gerçek tarihsel gelişmelerle örtüşmektedir.

KAYNAKÇA: Bahâr, *Costârî Çend Der Ferheng-i Îrân*, s. 81-83; Debîrsiyâkî, *Zindegînâme-yi Firdevsî*, 7-11; Eşref, Ahmed, "Târih, Hâtire, Efsâne", *Îrânnâme*, s. 526; Fâtûmî, Saîd, "Cenbehâ-yi Esâtîrî-yi Şâhnâme", *Sohenrânî ve Bahs Der Bâre-yi Şâhnâme-yi Firdevsî*, s. 152-153, 158-159; Firdevsî, *Şâhnâme*, I, 6; Furûzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 46; Hamîdiyân, Saîd, "Firdevsî", *Dânişnâme*, I, 523, 651, 652; Hanaway, William L., "Firdevsî, Şâhnâme ve Îrân", VII/4, s. 625, 635; Humâyî, Celâlüddîn, *Makâlât-i Edebî*, s. 181-182; Kâzımî-yi Müsevî, Ahmed, "Nigâhî be Nakş-i Firdevsî Der Ruşd-i Zebân-i Fârsî", *Îrânnâme*, s. 401, 420; Meskûb, Şâhrûh, "Şâhnâme ve Târih", *Îrânnâme*, XX/4, s. 385, 388, 394, 412; Mohabbetî, *Simorgh Der Costucû-yi Kâf*, s. 248; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle*, s. 77-78; Nöldeke, *Hemâse-yi Millî-yi Îrân* s. 55-57; Restigâr Fesâyî, *Envâ'-i Şî'r-i Fârsî*, s. 360; Rezmûcî, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 15, 149, 153-154, 190-191; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 216-217-218, 219, 220,

221-222; Safâ, *Târih-i Edebiyyât Der Îrân*, I, 384, 463, 468-477, 493; Şâmlû, Ahmed, "Firdevsî, *Şâhnâme*, "Pâsuh-i Firdevsî Be Zerûret-i Târih", *Îrânşinâsî*, II/2, 304; Zer-rînkûb, *Bâ Kâvrân-i Hulle*, s. 39; Zerrînkûb, *Bâ Kâvrân-i Hulle*, s. 40-41.

73- Attığı okla İran-Turan sınırını belirleyen ve İran mitolojisinin en iyi okçu kahramanı kimdir?

Âreş. Avesta'da Erexxa, Pehlevîce Eras, Spak (Sipak) olup bazı eserlerde Şivâtîr lakabıyla da geçen Âreş, Fars edebiyatında Âreş-i Kemângîr: Okçu Âreş olarak bilinir. Ünlü İranlı kahramanlardan biridir. Eşi benzeri bulunmayan bir okçu olarak Menûçehr'in ordusunda yer alan Âreş'in, İran-Turan sınırını belirlemek üzere Sârî, Demâvend veya Âmul Kalesi'nden attığı ok, sabahtan öğle vaktine kadar yol aldıktan sonra Ceyhun kıyısına ya da Merv'e düşmüş, okun düştüğü yer de İran sınırı olarak belirlenmiştir. Böylece Âreş okçuluğun simgesi olmuştur.

Aslı Avesta'da yer alan Âreş Destanı başta tarih kitapları olmak üzere diğer kaynaklarda da ayrıntılarıyla aktarılmaktadır. Rivayetlere göre İran-Turan Savaşları uzun yıllar sürmüştür. Turanlı Efrâsiyâb ile İranlı Menûçehr arasında yapılan bu savaşta Menûçehr yenilmiş, devamında yapılan antlaşmayla İran ve Turan sınırlarının İranlı pehlivanlardan birinin ok atımı mesafesiyle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Spendârmûz adlı imşâspendin yanına gelip ok ve yay hazırlamasını emrettiği Âreş de bu işle görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Tanrı'nın da desteğini yanına alan Âreş, sahip olduğu üstün özelliklerin de yardımıyla okunu Rûyân-Elburz dağlarının üzerinden uzak hedeflere doğru attıktan sonra oracıkta can verir. Rüzgâr tanrısı, Âreş'in okunu Fergâna sınırlarında bulunan Dünya'daki en büyük ceviz ağacının gövdesine saplatır. Bu olaydan sonra ağacın bulunduğu bölge İran ve Turan ülkelerinin sınırı olarak kabul edilir. Kaynaklarda bu okun atıldığı yer ile ceviz ağacı arasındaki mesafe bin fersah olarak kaydedilir.

Tîr ayının 13. günü yapılan tîregân töreninin bu isimle adlandırılması konusunda yukarıda belirttiğimiz rivayetleri ve sonuçlarını anlatan Bîrûnî, Âreş'in ok atmadan önce soyunduğunu, hiçbir yerinde kusur olmayan vücudunun oku attıktan sonra paramparça olduğunu aktarmıştır. Bîrûnî ayrıca Âreş'in ölmeden önce kendisini halkı için feda ettiğini söylediğini belirtmektedir.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 61; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye*, s. 220; Dihhudâ, “Âreş”, *Luğatnâme*, II, s. 75; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 897-898; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 11-12; Muhammed Enûşe, “Âreş-i Kemângîr”, *Dânişnâme*, I, s. 12; Muhammed Pâdişâh, “Âreş”, *Ânendrâc*, I, s. 59; Muhammedî, *Telmihât*, s. 58; Mu’in, “Âreş”, *Ferheng*, V, s. 28; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 84; Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 31; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 568; Şemîsâ, *Telmihât*, s. 72; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 42-43; Yârşâtûr, *Dâstânâ-yi Îrân-i Bâstân*, s. 3-4.

74- Fars mitolojisine göre İran-Turan savaşlarının başlamasında temel rol oynayan kahraman kimdir?

Tûr (Tûrec). Kahraman anlamına gelen Tûr, Ferîdûn’un ortanca oğludur. Selm ile Tûr’un anneleri Cemşîd’in kızı Şehrînâz iken Ferîdûn’un üçüncü oğlu İrec, başka bir anneden dünyaya gelmiştir.

Oğullarını Yemen hükümdarının kızlarıyla evlendiren Ferîdûn, sıkı bir sınavdan geçirdiği çocuklarının talihlerini kâhinlere sormuş daha sonra egemenliği altındaki topraklarını üç oğlu arasında paylaştırmıştır. Ferîdûn’un Tûr’a verdiği doğu toprakları daha sonraları Turan olarak anılmıştır.

Sonraki zamanlarda Tûr ile Selm aralarında anlaşarak küçük kardeşleri İrec’i ortadan kaldırmışlardır. Bunun üzerine Menûçehr, İrec’in intikamını alarak Tûr ile Selm’i öldürmüş; bu olay da İran millî rivayetlerinde geniş yer tutan İran-Turan Savaşları’nın temel gerekçelerinden birini oluşturur.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 59; Ferîdûn Sâdîkî, “Tûr”, *Dânişnâme*, I, s. 306; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 237; Muhammed Pâdişâh, “Tûr”, *Ânendrâc*, II, s. 1224; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 148.

75- İyilik ve kötülüğün her birinin ayrı ayrı kaynakları olduğu görüşünü savunan düalizmin İran mitolojisindeki karşılığı nedir?

Dogânegî. Saneviyyet, düalizm; biri hayır (iyilik) diğeri şer (kötülük) olan iki kaynağı da kabul etme anlamına gelen bir terimdir. Eski Aryan dinlerinde de yer alan bu düşünceye göre İyilik güçleri insanoğlunun mutluluk ve refahının, kötülük güçleri ise onun mutsuzluğu ve talihsizliğinin kaynağı olarak kabul

edilir. Allah ve melekût âleminin karşısında kötülükler dünyası, karanlıklar evreni ve içerisinde egemenlik süren devler (*daeva*'lar) bulunmaktadır.

Duo Latince'de iki anlamına gelirken düalizm ise ikicilik olarak bilinir. Felsefedeyse bilgi sürecini çözümlemek ya da gerçekliği açıklamak için birbirinin karşıtı ya da tamamlayıcısı olabilen, ama birbirine indirgenemeyen iki ayrı ilkeyi temel alan görüştür. Gerçekliği yalnızca bir ilkeye dayandıran tekçilik (*monizm*) ve çok sayıda ilkeyle açıklayan çokçuluktan (*pluralizm*) farklıdır. Çok çeşitli konu ve kavramlarla ilişkili olabilen düalizmde, yararlanılan iki ilkenin niteliklerini birbiriyle ilişkileri açısından belirleme eğilimi yaygındır.

Yaşamı denetleyen iki karşıt güce -tanrıya ya da şeytani varlıklara- inanma biçimi olarak ele alınan düalizm eski çağlarda din olgusunun önemli bir ögesi idi. Bütün dinlerde kutsal olan ile olmayan arasında ayırım yapıldığı için düalizme yer verildiği düşünülür. Çok tanrılı dinlerde tanrılara karşı olan farklı yapıdaki bir grup doğaüstü gücün varlığı kabul edilir. Ayrı bir grup oluşturmayıp tek bir panteon içinde yer alan gökyüzü ve yeryüzü tanrıları (Germen mitolojisinde Asen ve Vanen) ya da yıkıcı ve yapıcı tanrılar (Mısır mitolojisinde Seth ve Osiris) arasında bile gerilim ve çatışma vardır. Dinsel düalizmin bir başka tipik biçimi de önceleri kusursuz olan evrene kötülüğün girişidir.

Dinsel düalizmin en aşırı biçimi, Zerdüşt dininde ortaya çıkmaktadır. Zerdüşt'ün dinsel düzeninde Ahura Mazda ile onun yarattığı ikiz ruhlardan Ehrimen arasında temel bir karşıtlık vardır. Ehrimen yaptığı kötülüklerle dünyaya acı, hastalık ve ölümü getirir. Zerdüşt dini, sonraki gelişimi içinde Ahura Mazda ve Ehrimen'in yaratıcı ve yıkıcı biçiminde birlikte var ettikleri sonsuz iyilik-kötülük düzeni sayesinde düalizmine dönüşür.

İran mitolojisinde yer alan birçok melek ve dev, İzed ya da Ehrimen'in takipçisidir. Bunlar başlangıçta ahlaksal nitelemeler olarak var olan, sonra da varlık âleminde kişilik kazanarak melek ya da şeytan bedenlerinden birine bürünmüş iyilik ve kötülük tasavvurlarıdır. Öyle ki imşâspendlerin isimleri aslında iyilik nitelemeleridir. Kamâriklerin tümüne de kötülük nitelemelerinin adları

verilir. Eski İran'da çok geniş bir etkisi olan bu düalist yaklaşım, *Avesta*'daki isimler ve fiillerde de etkili olmuş; kullanılan sözcükler bile Yezdân ya da Ehrimen'e ait olanlar diye ikiye ayrılmıştır.

İran düşüncesindeki düalizm doğal bir kaynağa dayanır. Doğanın insanlar dâhil tüm yaratıklara karşı gösterdiği sevgi, şefkat, onların mutluluk ve huzurlarını sağlamaları için gerekli ortamı hazırlarken, kötücül yaratıklara karşı gösterdiği gazap ve kahr ise yaşanan sıkıntı, kıtlık ve çatışmaların gerekçesi olarak kabul edilir. Maddi dünya da aslında iki karşıtın yüz yüze gelmesiyle, iyi ile kötünün karşılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Hareket ve hayat da bu diyalektiğin, bu karşıt iki nesnenin varlığını sürdürmesiyle var olacaktır. Eğer içlerinden biri diğerini etkisiz hâle getirirse hareketin yerini durgunluk alacak ve tüm varlıkların yaşamı sona erip kıyamet kopacaktır.

İran mitoloji tarihinde düalizm gereği ortaya çıkan birçok gelişme ve mitolojik anlatı vardır. Bunların en önemlileri arasında Dahhâk ile Cemşîd'in mücadelesi, ilk sığırın Mitra tarafından öldürülmesi, yaratılışın ilk dönemlerinde başlayan Ahura Mazda ile Ehrimen arasındaki amansız savaş, Zerdüşt Peygamber'in devlere ve kötülöklere karşı savaşı, Zerdüşt'ün mev'ûdlarından Soşyânt'ın kıyamete yakın ortaya çıkıp Ehrimen ve güçlerini yenerek aydınlığı egemen kılması sayılabilir.

Bu düalizm, *Şahnâme*'de de iciciliğin geniş ölçüdeki bir yansıması olarak yer bulmaktadır. Bu düşünce kendisini *Şahnâme*'de İran-Turan savaşları, millî kahramanlar ile kötüler, devler ve dev yaradılışlılar arasında süren mücadeleler şeklinde gösterir.

İslam kültüründe iyilik ve kötölük arasındaki karşıtlık ve mücadele hem doğada, hem yaratılışın aslında, hem de metafizik dünyadadır (Allah-Şeytan). Mutasavvıflar bu karşıtlığa dayanarak maddi dünyayı zıtlıklar âlemi, ceberût âlemini de birlik âlemi olarak nitelemişlerdir. Maddi âlem mistik bakış açısıyla, aydınlık ve karanlık olmak üzere iki kısma ayrılır. İnsan bedeni de karanlık ve aydınlığın birbirinden ayrılması işini görmektedir.

Nur âlemi iyilik ve gerçeği temsil ederken karanlık evreni de kötölüğü ve yalanı simgeler. Işık âlemindeki ruhsal varlıklar iyiliğin tarafındadır. Makro hayatın sonundaki kötölük, ışık tarafından

dizginlenip baskı altına alınacak; onun emrindeki maddi âlem yok edilecektir. Mikro hayatı temsil eden insan için asıl olan ise iyilik âlemine ait olarak ruhsal varlığa değer vermek kötülüğe ait olan maddi yapıya -yani bedenine, bedenin istek ve arzularına- boyun eğmemektir.

KAYNAKÇA: "Düalizm", *Ana Britannica*, VII, 501; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 197-198; www.enineboyuna.net.

76- Kutsal Zerdüşt tapınaklarındaki dinsel törenlerde kullanılan suya ne denir?

Zohr. Kutsal Zerdüşt tapınaklarında yapılan dinsel törenlerde kullanılan suya *zohr* denir. *Zohr* ve *hûm* Avesta'dan kaynaklanan birçok ilahide, övgü ve tapınma araçları olarak yer alır. Genel olarak ateşzohr ve âbzohr diye bilinen iki türü vardır. Koyunun kuyrukyacağından elde edilen Ateşzohr, mevsimlik bayramlar olan gâhenbâr ya da ölümün dördüncü günü sabahı düzenlenen özel törenlerde ateşe verilir. Zerdüşt inancına göre ölen kişinin ruhu ölümünün dördüncü günü Şah Behrâm'ın evinde bulunur.

Âbzohr ise süt ve hûm sırası, dua okunmuş su ve bazı bitkilerin karışımından elde edilmiştir. Genellikle tapınakların çevresindeki kuyulardan elde edilen bu su her türlü kirden arındırılmıştır.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 231.

77- Zerdüşt inancında ölümden sonra yapılan kötülükler karşısında verilen cezalara ne isim verilir?

Bâdefrâh. *Pâdâş*, *pâdefrâh*, *bâdefreh*, *bâdfere*, *ferfere*, *pâdefrâ*, *bâdfere* ve *mûjde* şekilleriyle de bilinen, Pehlevîcesi *pâtîfrâs* ve *pâtofrâs* olan bâdefrâh, insanların işledikleri günah ve kötülükler karşılığında alacakları ceza" anlamında kullanılır. *Avesta*'da *pâdefrâh* olarak geçer.

Zerdüşt inancına göre Tanrı kimseden intikam almadığı için, kişiler yapmadıkları yüzünden cezalandırılmaz. Bu sebepten ölüm sonrası hayatta neler olacağına ilişkin öngörude bulunmak

mümkün değildir. Dolayısıyla insanlar dünyada yaptıklarıyla orantılı olarak ödüllendirilip cezalandırılır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, “Bâdefrâh”, *Luğatnâme*, IX, s. 216; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 369; Muhammed Pâdişâh, “Bâdefrâh”, *Ânenêrâc*, I, s. 542; Mu’in, “Bâdefreh”, *Ferheng*, I, s. 439; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 153.

78- Eski İran’a tek tanrıcılık inancını getiren peygamber kimdir?

Zerdüşt. Zerdüşt’ün (Grekçe: “Zoroaster”) reformunu belli bir zaman içine yerleştirmek zordur. Doğu İran’da bir bölgede yaşamış olan Zerdüşt, esaslı bir reformcudur. Zerdüşt’ün asıl mesajı, daha önceki dinsel tecrübeye birçok şekilde muhalefet etmesidir. Zerdüşt, kanlı kurbanları ve panteonun total bir değişimini öneren “haoma” uygulamasını reddederek “monoteist” ve “düalist” olmuş ve bu yeni dinin evrimi karakter değiştirerek Zerdüştlük/Zoroastrizm adını almıştır.

Zerdüşt, eski İran’a tek tanrıcılık/tevhîd inancını getirmiştir. Önceki dönemde yaşayan İranlılar bir kısım tanrılara tapınmakta ve rahiplerin hazırladığı bir tür uyuşturucu, bir kutsal içkiyi içmekle uygulanan “haoma” kültürünü devam ettirmekte idiler. “Haoma”, bütün evreni sıvı şekilde doldurduğuna inanılan hayat tanrısı idi. Zerdüşt inanişinde daha sonraları “Ormuzd” şekline dönmüş ve İslâmî kaynaklarda da “Hürmüz” olarak yer almıştır. Egemen Rab olarak kabul edilen Ahura Mazda, Ahâmeniş Hükümdarı Daryûş (hük. MÖ 522-486) ve takipçileri tarafından Batı Asya’ya getirilen ve birkaç yüzyıl içinde Turfan’dan Habeşistan’a, İndus Nehri’nden Ege Denizi’ne kadar yayılan bir yüce Tanrı idi.

Adı, Ailesi: Tek tanrılı bir inanç sistemi getirdiği için kimilerince peygamber olarak kabul edilen Zerdüşt’ün hayatıyla ilgili bilgiler daha çok efsanelere dayanır. Kişiliği ve hayatı hakkında bilgilere yer veren kaynaklarda; “*bilge bir kişilik*”, “*olgunluğa erişmiş bilgin*”, “*seçkin bir insan*” olarak nitelenen eski İran’ın en büyük peygamberi Zerdüşt’ün adı, *Avesta*’da; “Zaraθuštra”; Pehlevî dilinde “Zartuxšt: *sarı deve sahibi*”; sözlüklerde ise daha çok: “Zerdhušt”, “Zerdhišt”, “Zerâtušt”, “Zerthušt”, “Zartušt”, “Zârhušt”

şekilleriyle kaydedilmiştir. Bunlar arasında en çok kabul görenler: “Zerduşt” ve “Zertuşt” şekilleridir.

“Spitamalar” adıyla bilinen soylu bir aileye mensup olan Zerdüşt, Bilge Tanrı Ahura Mazda’dan vahiy aldığını öne sürerek eski İran dinini yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Bu inanç sisteminin temelini tapınılacak tek tanrı, en yüce tanrı Ahura Mazda oluşturur. Ahura Mazda, göklerin ve yerin, diğer bir deyişle maddi ve manevi hayatın yaratıcısıdır. Birbirini izleyen karanlıkla aydınlığın kaynağı, evrensel adaletin yaratıcısı, doğanın merkezi, ahlak düzeninin kurucusu ve tüm dünyaların yargıcısıdır.

Zerdüşt’ün yaşadığı çağlardaki İran toplumunda hayvancılık çok yaygındır. Hayvan sürüleri yetiştirilerek büyük sermayeler elde edilmekte ve bundan önemli gelirler sağlanmaktadır. Zerdüşt’ün doğum yeri konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar onun Azerbaycan’da doğduğunu kabul etmişlerdir. Bu görüşe ek olarak bir kısım bilim adamları onun Doğu İran’da, bazıları ise İrân-ı vâc özellikle de Belh/Bâhter/Baktria’da doğduğu görüşünü öne sürerler. Ancak bu görüşler arasında en güçlü olanı, onun hayvancılıkla uğraşmasından hareket ederek üçüncü görüşü onaylamaktadır.

Zerdüşt adı, Gatalar ve *Avesta*’da bazen ailesinin adı olan “Spitâma” sözcüğüyle ile birlikte anılır. Ünlü tarihçilerden Taberî (ö. 310/923), İbn Esîr (ö. 630/1233) ve Hândmîr (ö. 942/1535) gibi bir kısmı onu İsrailoğulları peygamberlerinden birinin öğrencisi olarak tanıtmak istediklerinden olsa gerek Zerdüşt’ün Filistin topraklarında dünyaya geldiğini kabul ederken, *Nizâmu’t-tevârih* ve *Nefâyisü’l-funûn* gibi bazı eserlerde de onun Pers bölgesinde ortaya çıktığı ve insanları Sâbiî dininden vazgeçirerek Mecûsî dinine çağırdığı görüşü aktarılmaktadır. Onun Azerbaycan’da doğduğu, Pers bölgesinde yaşadığı ya da Rey’de dünyaya geldiği, annesinin buralı olduğu veya buraya daha sonradan göç ettiği aslen Demâvendli olduğu ifade edilir. Yaygın rivayetlerde ise onun Batı İran’da yaşadığı kabul edilir.

Yaşadığı Zaman: Zerdüşt’ün doğum yeri kesin olmadığı gibi doğum tarihi konusunda da birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır: bu konudaki en eski belge Herodot ile aynı çağlarda

yaşamış Lidyalı Kisatyus tarafından aktarılmaktadır. Onun kayıtlarına göre Zerdüş, Med hükümdarı Hışayarşa'nın (hük. MÖ 633-585) Yunan topraklarına saldırmasından 600 yıl önce yaşamıştır. Hem *Avesta*'nın hem de *Vedalar*'ın dil özellikleri ve yazılış biçimleri Zerdüş'ün doğum tarihinin MÖ 1400-1000 yılları arasında olduğunu işaret etmektedir.

Her hâlükârda Zerdüş, peygamber olduktan sonra dinini yaymak amacıyla birbirini takip eden uzun seyahatlere çıkmış, büyük bir ihtimalle anavatanı Îrânvîc'i terk ederek *Avesta*'da Daitia adıyla anılan büyük ırmağı geçerek güneye doğru ilerlemiştir. Bu seferinde Zerdüş Doğu İran'da çok önemli bir üs kurmuştur.

Zerdüş bağlılarının inanışına göre Eski İran peygamberi, Büyük İskender'den 258 yıl önce ortaya çıkmıştır. Büyük İskender, Ahâmeniş Hanedanı'nın (MÖ 559-330) merkezi Parsa'yı (Persepolis) MÖ 330'da ele geçirdiğine göre Zerdüş'ün inancını Goştâsp'a MÖ 588'de kabul ettirmiş olduğu düşünülmektedir. Zerdüş'ün o dönemde 40 yaşında olduğu kabul edilirse doğum tarihinin MÖ 628 olması gerekmektedir.

Zerdüş MÖ 660 yılında dünyaya gelmiş, 20 yaşında (640) inzivaya çekilmiş, 30 yaşında (630) peygamber olarak gönderilmiş, 618 yılında Urmiye Gölü kıyılarındaki Sebelân Dağı'na çıkarak Keyânî hükümdarı Goştâsp'ı dinine bağlamıştır. 583 yılında, yetmiş yedi yaşında Tûranlı Ercâsp'ın saldırıları esnasında Belh'te bir ateşkedede öldürülmüştür. Aktardığımız bu rivayetlerin yanında klasik ve çağdaş araştırmacıların görüşlerine göre de Zerdüş'ün yaşadığı zaman MÖ 1100'lerden geriye gitmemektedir. Birtakım araştırmacılar, sosyologlar ve dilbilimciler eldeki bilgilerden çıkardıkları verilerle Zerdüş'ün yaşadığı zaman olarak MÖ 1500-800 yılları arasını vermektedir. Bu tarihler Aryaların Orta Asya topraklarından İran Platosu'na gelip yerleştikleri dönemle örtüşür.

Rivayete göre, Zerdüş 77 yaşında iken, Turanlı Bratvarkhş tarafından bir ateş tapınağında öldürülmüştür. Daha geç tarihli bazı kaynaklarda bu katillerin kurt kılığına girdiği de belirtilir. Bahsi geçen bu efsane, Zerdüş'ün yazgısının anlamını hayranlık uyandıracak bir biçimde ifade etmektedir. Anlatıdaki "kurtlar"

Peygamber'in büyük bir cesaretle eleştirdiği Ari "erkek cemiyetleri"nin üyeleri idi. Bu durumun mitleştirilme süreci en az on beş yüzyıl sürmüştür. Helenistik dünyada Zerdüşt, örnek din adamı (Magus) olarak yüceltilmiş ve İtalyan Rönesansı'nın filozofları ondan hep "Magus" diye söz etti. Bu arada Goethe'nin (1742-1832) *Faust*'unda, Zerdüşt'ün en güzel mitsel yansımaları bulunur.

Öğretileri: Zerdüşt'ün yaşadığı dönemde İran dinî inanışları etkili olsa da onun yeni getirmiş olduğu bu yeni inanç sistemi, halkın inanışlarında köklü yenilikler ortaya koymuştur:

1. En büyük tanrı Ahura Mazda'dır. Görünen-görünmeyen tüm evrenlerin yaratıcısı odur. O kutsal ve arıdır. Kötülükler ona erişmek için asla yol bulamaz. Spend Mînû'yu o yaratmıştır. Onun ilk ve en büyük tecellisi Spend Mînû'dur. Diğer tecellileri ise Behmen, Ordîbehişt, Şehrîver, Sipendârmuz, Hordâd ve Mor-dâd'dır. "İmşâspendân" adı verilen bu grup, "kutsal ölümsüzler" olarak bilinirler. İmşâspendler asılları ve özleri itibarıyla Ahura Mazda ile aynıdırlar. Çünkü Ahura Mazda onların yaratıcısı ve babalarıdır.

2. Varlık iki güç arasında paylaşılmaktadır. Birisi "*Asha*: takva/doğruluk"; diğeri de "*Durûğ*: yalan"dır. Asha, Ahura Mazda tarafından yaratılmıştır. Ancak Zerdüşt, yalanın kaynağı hakkında söz etmez.

3. Ahura Mazda'nın yaratıkları özgür yaratılmışlardır. Doğru ya da yalandan birini seçebilirler. İnsanlar da alın yazılarını kendileri belirler, yaptıkları iyilik ya da kötülükler karşılığında cennet ya da cehenneme giderler.

4. Asha'nın yeryüzündeki simgesi ateştir. Ateşkedeler Ahura Mazda'ya tapınma ve övgü ocaklarıdır.

5. Ehrimen ve şeytanların saldırısıyla yeryüzünde kötülük ve şer yayılmaya başlamıştır. Ancak sonuçta Ahura Mazda galip gelecek, ilk dönemlerdeki saflık ve temizlik yeniden dünyaya dönecektir.

Zerdüşt inananlarından istenen "amentü" şöyledir: "*Daevalara tapınmaktan vazgeçiyor ve Zerdüşt'ün müridi olduğumu, Ahura Mazda'ya tapındığımı, Daevaların düşmanı olduğumu beyan ediyorum.*"

Zerdüşť öğretileri temelde düalist bir yaklaşıma sahiptir. Buna göre; iyilik, aydınlık ve hayat tanrısı Ahura Mazda, kötülük, karanlık ve ölüm temsilcisi Ehrimen ile sürekli savaş hâlinindedir. Eski İran'da görülen düalizm ise, bütün doğayı kapsamaktadır. Maddenin iyi kısımları mevcut olduğu gibi ruhanî dünyada kötülük de vardır.

Gatalar'da da belirtildiğı gibi bir Zerdüşť bağılsının temel görevi çiftçilik ve hayvancılıktır. Bunların yanı sıra Zerdüşť dinini diğer dinlerden ayıran bir özellik de temelleri arasında ahiret inancının yer almasıdır.

Kişinin kendini toplumdan soyutlamış bir şekilde yaşaması yasaklanmış olup bayındırlık, toplumsal yararlılık, medeniyet, temizlik, çocuk terbiyesi, ağač dikme başta olmak üzere ziraatla uğraşmak önemle tavsiye edilmektedir. Bu inanişaya göre ağač dikmek, toprağı bir tohum atmak gibi eylemler tüm ibadetlerden üstün kabul edilmiştir. Zerdüşť, eğitime, öğretime ve insanlar arası edep kurallarına büyük önem vermiş; kendisi de bu konularda eğitimler vermiştir.

KAYNAKÇA: Abadanî, *Târih-i Edyân*, I, 338; Afifî, *Esâtîr*, s. 535, 536; Aştiyanî, *Zertuşť, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, s. 45-47; Aştiyanî, *Târih-i Muhtasar-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 28; Aştiyanî, *Zertuşť, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, s. 54-58, 145; Aştiyanî, *Zertuşť, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, s. 81-84; Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 99; Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 99-100; Bahâr, *Mihrdâd, Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 98; Bausani, *Îrâniyân*, s. 32; Beyânî, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, II, 74-75-76, 77; Boyce, M. "Ahura Mazdâ", *Elr*, I, 685; Dîneverî, *Ahbâru't-tuvâl*, s. 25; Dusthâh, *Avesta*, I, (Giriş), 11; I, 12; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 388; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, s. 303-304; Hacıoğlu, *Zerdüşť*, s. 12, 14, 28; Humâyî, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 232, 233, 238-239, 240; İbn Esîr, *el-Kâmil*, s. 84-85; İbn Haldûn, *Târih*, s. 505; John B. Noss, *Târih-i Câmi-i Edyân*, s. 453, 456-457; Mâzenderânî, *Ferheng-i Şâhnâme*, s. 366-367; Mâzenderânî, "Zerdhuşt 1", *Ferheng-i Şâhnâme/ Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, s. 366; Mes'ûdî, Ali b. Huseyn, *Murûcu'z-zeheb*, s. 99; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 35; Muazzamî, "Dunyâ-yi Hayvânât Der Îrân-i Bâstân", *Îrânnâme*, XVII/2, s. 254; Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 43, 76-78, 81-83, 84-87; Muîn, "Zardoşt", *Ferheng-i Fârsî*, V, 648; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 29, 30-31; Râzî, *Târih-i Kâmil-i Îrân*, s. 106-107; Rypka, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 35; Sâdikî, "Zerduşt", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, I, 445; Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 94; Siddîk, *Târih-i Ferheng-i Îrân*, s. 51-53; Şâhruhî, "Ustûre-yi Âferîniş", *Îrânşinâsi*, XII/2, 349; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, s. 228; Kazvinî, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-'ibâd*, s. 163.

79- Zerdüştlarin kutsal kitabı *Avesta*'da iyilerin sonsuza kadar yaşayacakları yer neresidir?

Bihîşt. “En güzel yer” anlamındaki *bihîşt* cennet kavramını karşılar. *Avesta*'da *vahēsta ahur*: en iyi varlık, en iyi hayat, Pehlevîce *wēhištīg*, *vehēšt* olarak geçer. *Bihîşt* ve *wēhišt* sözcükleri en büyük üstünlük anlamına gelir. *Wēh* Farsçadaki *bihîn*: en iyi, seçkin sözcüğünün karşılığıdır. *Avesta*'da sonsuza kadar içinde yaşanacak saray, iyilerin yaptıkları iyiliklerin karşılıklarını alacakları yer, en güzel hayat ya da en güzel dünya olarak nitelenir.

Ahâmenişler Dönemi'nde çok güzel düzenlenmiş gösterişli bahçelere *pairi daeza*: “etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe” denilirdi. Bu sözcük Avrupa dillerine de girmiş ve Yunanca *paradeisos*, Fransızca *paradis*, İngilizce *paradise*, Almanca *paradies* “cennet” anlamında kullanılmıştır. Pehlevîcedeki *predîs* sözcüğü de *Firdevs* biçimine dönüşmüştür. İbranice *Tevrat*'ta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi belirtmek üzere kullanılan *Gan Eden*: Eden Bahçesi tamlamasındaki *gan* sözcüğü, *Tevrat*'ın ilk Yunanca tercümesi olan “Yetmişler” çevirisindeki *paradeisos*la karşılaşılır. Sözcük Yunan edebiyatında da bahçe anlamında kullanılmıştır. Yahudi din bilgileri hem Âdem'in yerleştirildiği hem de iyilerin ölüm sonrasında ikamet edecekleri cenneti belirtmek üzere *Gan Eden* ismini kullanmışlardır.

Cennet sözcüğü Farsçada *cennet*, *firdevs*: büyük bahçe; *huld*: sonsuz; *dâru'l-huld*: ebedî yurt; *dâru's-selâm*: güvenli yurt; *dâru'l-cinân*: cennetler yurdu; *dâru'l-karâr*: sonsuz yurt; *dâru'l-muttakîn*: sakınanların yurdu; *zilâl*: gölgeler; *hazîre-yi kuds*: kutsal makam; *yestrâ*, *mînû*: cennet; *cennât-i naîm*: nimetlerle dolu cennetler; *cennât-i me'vâ*: barınılacak cennet; *adn*: adn cenneti; *ceza-yi muttekîn*: sakınanların ödülü; *ravzâ*: bahçe; *ravza-yi İrem*: İrem bahçesi; *ravza-yi huld-ı berîn*: ulu cennet bahçesi; *ravza-yi cinân*: cennetler bahçesi; *ravza-yi dâru's-selâm*: güvenli bahçe; *ravza-yi Rıdvan*: Rıdvan'ın bahçesi; *ravza-yi mînû*: cennet bahçesi nitelemeleriyle de anılır.

Eski İranlılar ölümlerin dirileceğine ve yargılanma sonucunda kötülerin Çinvâd Köprüsü'nden geçerken erimiş madenlerin

arasına düşeceğine inanırlardı. İyiler için de Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının kaynaklarının bulunduğu doğuda bir yerden söz ederlerdi.

Cennet tasvirleri Ardavirâf'ın cennet ve cehennem seyahatini konu alan *Ardavirâfnâme*'de ayrıntılarıyla anlatılır. Cennet ve cehenneme seyahat eden Ardavirâf izlenimleriyle Zerdüşt inanılarını görünmeyen âlemler konusunda bilgilendirmiştir. Seyahati sırasında Surûş ve göklerin kutsal önderleri de Ardavirâf'ın yanında yer almış, Çînvâd Köprüsü'nden beraber geçerek göklerin kutsal ölümsüzleri tarafından karşılanmışlardır. Ardavirâf önce iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit olan ruhların bulunduğu, yalnızca sıcak ve soğuk cezaların yer aldığı Hemistekân'a (Araf) götürülmüş, ardından cennet ve cehennemin değişik bölümleri gezdirilmiştir.

Sekiz kapısı olduğuna inanılan cennet hakkında Fars edebiyatında *heşt huld*: sekiz cennet, *dâru's-selâm*: esenlik yurdu, *dâru'l-karâr*: kıyametten sonra kalınacak yer, *cennetu'l-me'vâ*: barınılacak cennet, *cennetu'n-naîm*: nimetler cenneti, *illiyûn*: yüce burçlar, *firdevs*: cennet, *heşt bihişt*: sekiz cennet, *heşt cennet*: sekiz cennet, *heşt ravza-yi Rıdvan*: Rıdvan'ın sekiz bahçesi, *heşt kasr-i muammer*: sekiz sonsuz saray gibi kavramlar kullanılır.

Cennet kavramı Fars edebiyatında huzur, rahatlık ve mutluluğun simgesi, güzelliğin en olgun örneği olarak yer alır. *Bağ-ı ilâhî*, *bağ-ı minû*, *bağ-ı kuds* gibi tamlamalar da cennet anlamında kullanılır. Bihişt sözcüğüyle çok sayıda mazmun oluşturulur: *Bihişt-i ebed*: sonsuzluk cenneti, *bihiştâsâ*: cennet gibi, *bihiştvâr*: cennet gibi, *bihişt sîma*: güzel yüzlü, sevgili, *bihiştveş*: cennet gibi, *bihiştî ruh*: güzel yüzlü, sevgili, *bihiştî rûy*: güzel yüzlü, *bihiştî sıfet*: iyi, güzel, sevgili...

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 463; Afîfî, *Ferhengnâme*, I, s. 305-306, II, s. 1194, III, s. 2620; Dihhudâ, "Bihişt", *Luğatnâme*, XI, s. 425; Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 98-99; Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, s. 113114; II, s. 1064; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 306; L. Gadret, "Djanna", *EP*, II, s. 447; M. Süreyya Şahin, "Cennet", *DİA*, VII, s. 374; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 181; Şemîsâ, *İşârât*, I, 191, 192-196; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 135.

80- Eski İran inancındaki insanları korumakla görevli sonsuz aydınlıkta yaşayan görünmez varlıklara ne ad verilir?

Ferişte. “Melek.” Klasik İran dillerinde *Surûş*, Arapçada “melek” ve “hâtif” olarak kullanılır. Gizliden haber vermeleriyle bilinen bu varlıklar gözle görülmezler. Zerdüş inanışında yer alan *Îzed* sözcüğü tanrı anlamının yanı sıra melekler için de kullanılırdı. Melekler, Mazdeist inanişta *imşâspendân*: kutsal ölümsüzler diye bilinir. Meleklerin yeri tüm inanişlarda göklerin yüce katmanları olarak düşünölmüştür. Bu esinlenme sonucu onların yeri Zerdüş inanişında “sonsuz aydınlık” olarak anılmıştır. Fars edebiyatında melek ve şeytan, hayır ve şer güçlerini temsil etmektedirler.

Birçok dinde çeşitli özellikleriyle tanınan melekler, Yahudilikte Tanrı ile maddi dünya arasındaki bir aracı olarak kabul edilir. Kitâb-ı Mukaddes’te defalarca kendilerinden söz edilen melekler Allah’ın gökyüzünde yaşayan kulları olarak onun emirlerini yeryüzünde uygulayan gücü temsil ederler. Meleklerin soyut varlıklar olduklarına inanan Katolikler, onların insanlardan önce yaratıldıklarını ve âdemoğlunun koruyucuları olduklarını kabul ederler. Melekler, İslam kültüründe de Allah tarafından her biri farklı alanlarda ve özel işlerle görevlendirilmiş varlıklar olarak kabul edilir.

Meleklerin iç yüzü ve ne tür yaratıklar olduklarına dair farklı görüşler vardır. Ancak bütün bu görüşler meleklerin metafizik yaratıklar oldukları, gözle görünmedikleri, fiziksel belirtilerinin insan yetileriyle anlaşılamayacağı, diledikleri zaman farklı görünlere bürünebilecekleri, her şeye nüfuz etme özelliği taşıdıkları noktasında birleşir.

İnsanın yaptıklarını yazan veya koruyan meleklerle *melâ’ike-tu’l-hafaza*: bekçi, koruyucu melekler adı verilir. Farsçada daha çok *feriştegân-ı nigehebân*: koruyucu melekler adıyla bilinen ve insanları korumakla görevli bu meleklerin birinin sağda diğerrinin solda olduğı düşüncesi yaygındır. Ayrıca bir başka düşünce bu meleklerin ikisinin gündüz ikisinin gece görevlendirildiğı ve dört tane olduğı yönündedir.

Kabirde insanı sorgulayacaklarına inanılan iki meleğın adı Munker ve Nekîr’dir.

Fars edebiyatında *ferište* sözcüğüyle oluşturulan mazmunlara örnekler verirsek: *ferište husâl*: melek özellikli; *ferište hû*: melek huylu; *ferište hulk*: melek yaradılışlı; *ferište meniş*: melek huylu; *ferište nihâd*: melek yaradılışlı; *ferište penâh*: sığınılacak melek; *ferište per*: melek kanatlı; *ferište peyker*: melek yapılı, melek tenli; *ferište peyvend*: melek sözlü; *ferište ruh*: melek ruhlu; *ferište sıfet*: melek özellikli; *ferište sîret*: melek huylu; *ferište sirişt*: melek yaradılışlı; *ferište sulb*: melek soylu; *ferište ten*: melek tenli; *ferištevâr*: melek gibi; *ferišteveş*: melek gibi ...

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 322-323; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 288.

81- Dünya'yı Selm, Tûr ve Îrec adlı çocukları arasında paylaştıran beş yüz yıl hüküm sürmüş İran mitolojisinin en ikonik kişiliklerinden biri olarak kabul edilen padişah kimdir?

Ferîdûn. Pişdadî Hanedanı'nın altıncı hükümdarı olan Ferîdûn'un saltanatı tam beş yüz yıl sürmüştür. Cemşîd'den sonra İran tahtına geçen Ferîdûn, İran mitolojisinin en büyük kahramanıdır. *Şahnâme*'de Cemşîd'in soyundan gelen Âtbîn'in oğlu olarak geçer. *Avesta*, *Şahnâme* ve İran dinsel metinleriyle, İslam sonrası Farsça ve Arapça kaynaklarda da yer alan kadim bir mitolojik figürdür. *Avesta*'da *raētaona*: üçüncü, üçüncü kişi (bu isim Keyânûş ve Bermâye adında iki kardeşi olup kendisinin üçüncü kardeş olması nedeniyle verilmiştir), Pehlevîcede *Fretōn*, *Frītōn*, Farsçada *Âfrîdûn*, *Efrîdûn*, *Ferîdûn* ve *Ferîdûn-i Ferruh*: Kutlu Ferîdûn adlarıyla bilinir.

Babası Âtbîn, Dahhâk tarafından öldürülmüştür. Oğlunun da öldürüleceğini düşünen annesi Ferânek yeni doğmuş Ferîdûn'u götürüp bir yayla sahibine teslim etmiştir. Bebeği teslim alan yayla sahibi de Ferîdûn'u Bermâyûn adındaki ineğin sütüyle besleyip büyütmüştür.

Bermâyûn ve Ferîdûn'dan haberdar olan Dahhâk onları da öldürmek istemiş; bunun üzerine annesi Ferîdûn'u İran'dan çıkarmıştır. Bu mücadele sonucunda Dahhâk, Bermâyûn'u öldürür. On altı yaşında dağdan inen Ferîdûn annesinin yanına gidip soyu

ve kendisi hakkında bilgiler alır. Büyüyüp güçlendiğinde babasının intikamını almak için harekete geçer. Bu dönem Kâve-yi Âhenger'in Dahhâk'a karşı ayaklandığı dönemdir. Bu sebepten Ferîdûn'u hükümdar olarak seçip tahta çıkmasına destek olur. Gücü alan Ferîdûn, Dahhâk'a saldırır. Gemisiz bir biçimde Dicle'den geçer. Daha sonra aynı zamanda Cemşîd'in kız kardeşleri (ya da kızları) olan Dahhâk'ın eşleri Şehrînâz ve Ernevâz'ı kurtarıp ikisiyle de evlenir.

Hindistan'dan döndüğünde Dahhâk'ı öldürmek isteyen Ferîdûn Surûş'un telkinleriyle bu düşüncesinden vazgeçerek onu Demâvend Dağı'nda bir mağaraya hapseder.

Şehrînâz'dan Selm ve Tûr adlarında iki Ernevâz'dan ise İrec adında bir oğlu olan Ferîdûn, Dünya'yı bu çocukları arasında paylaşır. İrec'e Fars topraklarını, İran adıyla Irak ve Arap bölgelerini; Selm'e Rum bölgelerini, Mısır ve Mağrib tarafını; Tûr'a ise Çin, Türk ve Tibet bölgelerini verir. Bu bölgeler Tûr'a verildiği için Turan adını almıştır.

Ferîdûn beş yüz yıl süren hükümdarlığının sonunda saltanat tahtıyla tacını torunu Menûçeher'e verir. İran-Turan Savaşları Menûçeher'in amcalarıyla çatışması sonucunda başlar. Fars edebiyatında güç, zafer ve başarı simgesi olarak bilinen Ferîdûn, torunu hükümdar olduktan sonra ölür.

Ferîdûn dünyaya geldiğinde ferr-i keyânî Cemşîd'den ayrılarak ona katılmıştır. Ferîdûn'un doğumu, çocukluğu ve büyütülmesi, Zeus, Kûrûş ve Musa'nın hikâyeleriyle benzerlikler gösterir.

Astronomi ve tıp bilimiyle uğraşan Ferîdûn, filleri binek ve savaş aracı olarak kullanan ilk kişidir. Mihregân törenlerinin ortaya çıkışı da onunla bağlantılıdır. Ferîdûn Dahhâk'ı yenilgiye uğrattığında *kostî bağlamayı* ve *zemzeme'*yi bu zaferin şükrü olarak başlatmıştır. Mihregân günü Ferîdûn ve Kâve'ye melekler yardıma gelir ve Ferîdûn aynı gün tahta çıkar. Yine bu gün Dahhâk esir alınarak Demâvend'e gönderilir. Ferîdûn bütün bunlara bir teşekkür olarak mihregân törenlerini bir bayram olarak kutlar ve gelenek hâline getirir.

Ferîdûn'un başkenti Babil'di. Fırat kıyılarında bulunan bu şehir adını bölgedeki bir köyden almaktadır. Bu köyde Dânyâl Peygamber Kuyusu olarak bilinen bir kuyu bulunur. Hristiyanlar

ve Yahudiler bayram olarak kutladıkları bazı günlerde bu köye gidip dinsel ayinler düzenlerler. Hârût ile Mârût da bu köyde bulunmuşlardır. *Şahnâme*'ye göre Ferîdûn aynı zamanda bir büyücüdür. Büyü alanında da bilgi sahibi olan Ferîdûn bu yüzden *Ferîdûn-i efsûnger*. büyücü Ferîdûn ve *Ferîdûn-i porfusûn*: çok büyü yapan Ferîdûn nitelemeleriyle de bilinir. Halk hikâyelerinde de Ferîdûn Şah büyüünden bahsedilerek onun bu yönüne işaret edilir. Büyücülüğünün etkisiyle Ferîdûn, akıllılık ve zekilik özellikleriyle de öne çıkmıştır. İyilikseverlik ve öğüt verici olmak da onun önemli nitelikleri arasındadır. Bu özelliklerinin yanında dillere destan hazineleriyle de tarihte yerini almıştır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 58; Dihhudâ, "Ferîdûn", *Luğat-nâme*, XXXVII, s. 236; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1025; Firdevsî, *Şahnâme*, I, 40-41; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 38-39; Hândmîr, *Habibu's-siyer*, I, s. 184; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 295-296; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, 219; Osman Karatay, *İran ile Turan*, s. 174; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 155-156; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 250-251, 450451; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, s. 194-239; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. s. 444-448; Yâhakî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 331-332.

82- Fars edebiyatında yer alan destanı Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* isimli eseriyle benzerlik gösteren, Rüstem'in annesi olan meşhur mitolojik kahraman kimdir?

Rûdâbe. Kâbil Sultanı Mihrâb'ın kızı; Zâl'ın eşi ve Rüstem'in annesidir. Annesinin adı Sînduht'tur. *Şahnâme*'nin iffet ve namusuyla öne çıkan kadın kahramanlarından biri olan Rûdâbe, özellikle İran tarihinin en büyük kahramanı Rüstem'in annesi oluşu vesilesiyle çok ünlüdür. Fars edebiyatında -özellikle de şiirde- adı fazla geçmese de konu edildiği Rûdâbe Destanı birçok yönüyle W. Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* isimli eserine benzer.

Zâl ile yaşadığı aşkla *Şahnâme*'nin en güzel lirik hikâyelerinden birine konu olan Rûdâbe, uzun mücadelelerden sonra Zâl ile evlenebilmiş; Rüstem bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Çok uzun bir hayat yaşayan Rûdâbe oğlu Rüstem'in ölümünden sonra çöllerde düşmüş ve aklını kaybetmiştir.

Şahnâme'de Rüstem'in efsanelerinde dört ünlü kadından söz edilir: Rûdâbe, Sînduht, Tehmîne ve Gordâferîd. Bu kadınların

ikisi Zâl ile Rûdâbe hikâyesinde, diğer ikisi de Rüstem ile Sohrâb hikâyesinde yer alır. Söz konusu kadınlar belli düzeyde özgür hareket edebildikleri, siyasal meselelerde ve eş seçiminde söz sahibi oldukları bir toplumda doğup büyümüşlerdir.

KAYNAKÇA: H. Berzger - F. Sâdikî, "Rûdâbe", *Dânišnâme*, I, s. 431-432; Dihhudâ, "Rûdâbe", *Luġatnâme*, XXVI, s. 111; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 348-349; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 250; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 218; Yezdânî, *Zen Der Şî'r-i Fârsî*, s. 56.

83- Devleri yenilgiye uğrattığı için "Dev bağlayan" unvanı almış Farsçayı ilk kez kullanmasıyla bilinen mitolojik kahraman kimdir?

Tehmûrs. *Avesta*'da *Taxmo-ürûpa* (*Taxma-ürûpa*; *Takhma-Unûpa*) şeklinde yer alan Tehmûrs, Pehlevîce *Tahmûrâb* olarak geçer. Hûşeng'in ölümünden sonra babasının yerine tahta çıkmış ve "yedi ülke"yi yönetmiştir. Tehmûrs sözcüğünün ilk parçası olan *tehm*: güçlü, cesur, kahraman anlamına gelir ve büyük kahramanların nitelemeleri olarak da kullanılır. Rüstem'in ismindeki *tem* ile lakabı olan Tehemten'de bulunan *tehem* sözcüğü de buradan gelir. Tehmûrs, devlerle savaşıp onları yenilgiye uğratarak hapse tıkmasından dolayı *Tehmûrs-i Dîvbend*: dev bağlayan Tehmûrs olarak da bilinir. Kuhendûz ve diğer birkaç şehrin onun tarafından kurulduğu ayrıca İsfahân'da *Mihrin* ve *Heft Melike* adlı tarihi binaların da onun tarafından yaptırıldığı rivayet edilir.

Otuz yıl hükümdarlık tahtında bulunup Ehrimen'i bir at biçimindeyken emri altına alan Tehmûrs, onunla Dünya'nın çevresini dolaşmış ve Elburz Dağı'nın zirvesine çıkmıştır. Ancak serkeşlik yapan Ehrimen onu eyerden atıp içine çekmiştir. Bu vahim olayın haberi kendisine ulaştırılan Cemşîd duruma müdahale ederek Tehmûrs'u Ehrimen'in karnından çıkarmıştır.

Tehmûrs'un, hükümdarlığı döneminde insanlara koyunların yününü eğirme, giysileri biçip dikme gibi meslekleri öğrettiği başta *Şahnâme* olmak üzere son dönem rivayetlerde sıklıkla yer alır. At, katır ve eşek gibi hayvanları evcilleştiren Tehmûrs, Şeydâsp (Şehresp) isimli veziri tarafından hep iyiliğe yönlendirilmiştir. Yaşanılan bir kıtlıktan hareketle ortaya çıkan oruç geleneğinin ilk olarak onun tarafından başlatıldığı rivayet edilir. Putperestlik

de onun zamanında ortaya çıkmıştır. Saygın bir yakını ölen kişi teselli bulmak adına onun heykelini veya resmini yapmış sonraki kuşaklar da yapılış amaçlarını bilmedikleri bu heykelleri tanrı sanıp tapmışlardır. Egemenliği altındaki topraklarda yaşayanların istedikleri dine bağlanabileceklerini söyleyen Tehmûrs putperestliği ortadan kaldırıp insanlara Tanrı'ya inanmalarını emretmiştir.

Gerdîzî'ye göre müzik, ipek ve bal da onun tarafından keşfedilmiştir. Kendisine İblis'i, tüm cinleri ve şeytanları mağlup edecek bir güç (ferr) verilmiş; o da insanların yaşadığı bölgelerden çıkıp ıssız bölgelere yerleşmelerini emrettiği bu yaratıkları denizlere ve çöllere göndermiştir. Ayrıca Farsçayı ilk kullanan ve yazıyı ilk kez yazan kişinin de o olduğu aktarılır.

Rivayetlere göre, İsfahân'da ateşgâh olarak bilinen tepede bulunan yapıların Tehmûrs döneminde putperest tapınağı olduğu, özellikle doğu bölgelerinde yaşayan insanların Goştâsp zamanına dek buralara gelerek hac ziyareti yaptıkları belirtilir. İsfendiyâr babasının emriyle bu tapınakları boşaltıp ateşkedeye çevirmiştir. Ancak bu yapılar sonraki dönemde İskender tarafından yıkılmıştır. Tehmûrs'un mezarının da yıkılan binalardan birinde olduğu aktarılır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 52; Berzger Sâdıki, "Keyânîyân" *Dânişnâme*, I, s. 311312; Dihhudâ, "Tehmûrs", *Luğatnâme*, XXXIII, s. 373-376; Firdevsî, "Tehmûrs", *Şahnâme*, I, s. 14-15; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbar*, s. 31-32; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, s. 177-178; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 57; İrec Perveşânî, "Pişdadîyân", *DCI*, V, s. 945; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 253-254; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 483; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, s. 218; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, I, s. 508-510; Muhammed Pâdişâh, "Tehmûrs", *Ânendrâc*, II, s. 1244; Mustavfî, *Târîh-i Guzîde*, s. 79-80; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 412-417; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, s. 58-75; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 196-197; Vâhiddüst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 146; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 149; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 281.

84- Hırsızlık ve yankesicilikte çok yetenekli olan ve kötü davranışların simgesi olarak tanınan kişi kimdir?

Tarrâr-ı Basra. Hırsızlık ve yankesicilikte çok yetenekli birisi olarak bilinir. Tarrâr-ı Basra, kötü davranışların simgesi olarak daha çok iyilik konusunun karşısında atasözleri ya da deyimlerle geçer.

Hâkânî-yi Şîrvânî, Tarrâr-ı Basra yerine Tarrâr-ı Bağdâd'ı kullanır.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 294.

85- Zerdüşť inancında kıyametin ilk anlarında dünyaya gelerek ölüleri aydınlık ve temizlik dolu ahirete hazırlayacak olan kişi kimdir?

Soşyânt. Avesta'da *Saoşyânt*, Pehlevîcede *Soşyânt* ve *Soşyâns* şekliyle bilinen Soşyânt “kurtarıcı, yararlı, din önderi” ya da “yardım eden” anlamlarındaki Zerdüşť dini mev'ûdlarından biridir. Zerdüşť'ün soyundan gelen Soşyânt, inanışa göre kıyametin ilk anlarında dünyaya gelecek, ölüleri aydınlık ve temizlik dolu ahiret hayatına hazırlayacaktır. Mazdeizm'de üç Soşyânt vardır. Her biri diğerinden bin yıl sonra ortaya çıkar. Soşyântlar tekil olarak kullanıldığında sonuncusu kastedilir.

On ikinci bin yılın sonunda Ahura Mazda'nın en son yaratığı olan Soşyânt dünyaya gelecektir. Otuz yaşına geldiğinde Mezdiyesnâ emanetleri kendisine teslim edilecek olan Soşyânt ortaya çıktığında Ehrimen yok olacaktır. *Câvîdânân*: sonsuzlar arasında yer alan Keyhusrev, Gîv, Gûderz, Peşûten ve Gerşâsp da kıyamet gününde Soşyânt'ın dünyayı yenileştirme çalışmalarında ona yardımcı olacaklardır.

Beraberlerindeki tanrısal gücün, *ferrin* desteğiyle yalan ortadan kalkıp sonsuz cennet hayatı başlayacak, insanlar dirilip günahlarından temizlendikten sonra artık sonu olmayan bir hayata adım atacaktlardır. Soşyânt bu iş için bir sığır kurban edip onun yağından *hûm* (*hûm-i sepîd*) yapıp insanlara içirerek ebedîlik kazandıracaktır. Bu içeceği tüketen yaşlılar kırklı yaşlarındaki hâllerine dönerken çocuklar da on beş yaşlarına geleceklerdir. Ehrimen artık yok olmuş, dünya huzur ve mutlulukla dolmuştur.

Avesta'da bu üçüncü Soşyânt'ın adı *Astvat Ereta* yani “kutsal kanunu ortaya çıkaran”dır. *Zâmyâd Yeşt*'te onun batıda, Kyânsih Denizi'nin sahilinde ortaya çıkacağı, yalanı dünyadan söküp atacağı, hayatı akıl ve adalet ilkeleriyle düzenleyeceği, kötü düşüncenin iyi düşünceye mağlup olacağı anlatılır. Kötüleri cezalandıran

Soşyânt, bütün kötülük ve şer kaynaklarının yok edilmesi için de çeşitli dualarda bulunur. Dünyadaki bütün kötülükler ortadan kalktıktan sonra, ölülerin diriltilmesi için harekete geçer. Dirilen ölüler Mihr, Surûş ve Reşn'in huzurunda yargılandıktan sonra Cînvâd Köprüsü'nden geçerler.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 561; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 86-87; İf-tihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 306-315; Mihr, *Felsefe-yi Zerduşt*, s. 106-107; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 334; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 260, 562.

86- İran mitolojisinde tanrılar tarafından hükümdarlara verilen gerektiğinde geri alınan tanrısal güç nedir ve ne gibi özellikleri vardır?

Ferr (Ferre). *Avesta*'da *xvartersenah*, Pehlevîce *xvarreh* (*xor-rih*), Pâzend'de *xvareh*, eski Farsçada *farna*, *fer*, *ferre*, *farra* şekilleriyle yer alan ve sözlüklerde “görmek, ululuk, mutluluk, aydınlık, büyüklük, şan, layık olma, yaraşırılık” anlamlarıyla verilen *ferr*, anlamsal açıdan *verc*: değer, kıymet; *erc*: değer, kıymet; *ferâhet*: görmek, ululuk; *fermend*: ulu, muhteşem; *ferehmend*: ulu, muhteşem, akıllı; *ferruh*: kutlu; *ferhundegî*: mutluluk, uğurluluk ve *şehînâ* sözcükleriyle de ilişkilidir. *Avesta*'da ve Pehlevî edebiyatında *ferr* sözcüğü “bereket, ikbal ve baht” gibi kavramlarla bağlantılıdır. Bu kavramları elde etmenin yolu da *ferr* sahibi olmaktan geçer. Bu özellik çalışmayla elde edilir. Bireysel ve toplumsal görevlerini gereği gibi yerine getiren herkes bu üstün özelliği kazanabilir. Sasanîler Dönemi'nde daha geniş bir içerik kazanan bu kavram “baht ve talih” sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Eski İran'daki düşünceye göre *ferr*, Ahura Mazda'nın tanrılar, hükümdarlar ve komutanlar üzerinde görülen desteğidir. Tanrısal bir vergi olarak kabul edilen *ferr*, gerektiğinde verildiği kişiden geri alınır.

Ferr kavramı evrensel boyutta ele alındığında gizemli, gizli, metafizik dünyanın bir parçası olan insanın, sahip olduğu maddi ya da manevi güçlerle beraber ortaya çıkan simgesel güçle eş anlamlıdır.

Firdevsî *ferr* yerine eş anlamlısı *evrend* sözcüğünü de kullanmıştır. *Zâmyâd Yeşt*'e göre *ferr* “tanrısal bir ışık”tır. Gönlüne *ferr*

doğan kişi herkesten üstün olur. Kişi bu ışığın aydınlığıyla hükümdarlığa erişir. Yine aynı ışığın gücüyle arzularına ulaşan kişi zaferden zafere koşarak nefsanî ve ruhanî gelişimini tamamlar. Bu süreç sonucunda da Tanrı tarafından da peygamberliğe getirilir. Arapça sultan sözcüğüyle karşılanan ferr'in bir anlamı da "tanrısal destek"tir. "Görev ve kendi işi" gibi anlamları da karşılayan ferr, buradan hareketle insanları diğer yaratıklardan üstün kılan özellikler anlamına da gelir. Ferr aynı zamanda insanlar ile fizikötesi dünya ve tanrılar arasında bağlantı kuran güçtür. Yani ferr, insanın yaptığı doğruluk ve iyilikler sonucunda metafizik dünyadan gelen yardımlarla mutluluk, güç ve huzur elde etmesini sağlar. Görevini en güzel şekilde yapan insanların tanrılar tarafından desteklenip yardımlarla güçlendirileceği inancı tüm dinlerde yer alır.

Avesta'dan anlaşıldığı kadarıyla *xvarenô* ile *âzer* arasında çok yakın bir ilgi vardır. Tıpkı mübedler ve hîrbedlere özgü Âzerfernbâg, savaşçılara özgü Âzergoşesp ve çiftçilere özgü Âzerborzîn-mihr isminde üç kutsal ateş bulunduğu gibi, ferr de üç ayrı şekle girebilmektedir. Cemşîd Destanı'nda görüldüğü gibi üç kez ondan ayrılmakta ve üç kişiyle birlikte bulunmaktadır.

Avesta'da iki tür ferrden söz edilir:

1. *Ferr-i keyânî* veya *ferr-i pâdşâhî* (*Kavaênem xvarenô*): İran'ı yöneten hükümdarların sahip olabileceği en büyük destek ve yardım kaynağı, iktidarlarının temel etkin gücüdür.

Bu ferr sayesinde hükümdarlığa erişen kişi malum güç onunla beraber olduğu sürece egemenliğini devam ettirir. Sasanîler Dönemi'nde de yaygın olan bu inanış yalnızca *Avesta* temelli değildir. *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân*'da da bu inanıştan söz edilir. Şah, tanrılar ile insanlar arasında bir araç görevi görür. Bu düşünceye göre hükümdar olmazsa insanlar tanrıların nimetlerinden yararlanma imkânı bulamazlar. İnsanların huzur ve mutluluğunu sağlayabilmek hükümdarın çabalarına bağlıdır. Hükümdarın en önemli görevi halkının refah ve mutluluğunu inşa edebilmektir. Bunu yapabilmesi için de dinsel değerlere bağlı kalarak tanrıların yardımını alması zorunludur.

2. *Ferr-i Îrânî* (*Airyanem Xvarenô*): Ahura Mazda'nın yarattığı, İran'ı düşmanların kötülüklerinden koruyarak daima bağımsız ve

güçlü kalmasını sağlayan olağanüstü güç. *Ferr-i keyânî* ile aynı özellikleri taşıyan bu ferr de görkem ve ululuk kaynağı olarak nitelenir.

Ferr-i keyânî'nin verildiği ilk kişi, onun gücüyle yedi ülkeye ege-men olan Hûşeng'dir. Ferr ondan sonra yedi ülkeye ve devlere ege-men olan Tehmûrs'a, ardından da Cemşîd'e geçerek onda uzun süre kalmıştır. Ferr, Cemşîd sonrasında verilmeye layık kimse bu-lunamayınca bir süre Ferâhkert Denizi'nde saklanmıştır. Efrâsiyâb onu elde etmek için Ferâhkert Denizi'ne gitmiş ancak bu amacına ulaşamamıştır. Uzun süre ortarlardan kaybolan ferr daha sonra Ke-yanîler Hanedanı'nın ilk hükümdarı Keykubâd'a verilmiş, ondan sonra da diğer Keyanî hükümdarlarına geçmiştir. Bu ilahî gücün kıyamete kadar İran ülkesinden ayrılmayacağına inanılır. Beh-râm-ı Vercâvend de ferr ile donatılmış olacaktır.

Ayrıldığı kişinin bedbaht olmasına neden olan ferr *Avesta*'da *vâreghan* (*vâreğen*) olarak bilinen bir kuş görünümünde tasvir edilir. Bu kuşun şahin ya da diğer avcı kuşlardan biri olduğu be-lirtilir. Ferr *Kârnâme-yi Erdeşîr-i Bâbekân*'da kuzu; *Şahnâme*'de dağ koyunu şeklinde tasvir edilir.

Hükümdarlık ferri ise ya *vâreğen* ve simurg gibi kuşların gö-rünümünde ya da koç, ceylan gibi hayvanların şeklinde ortaya çı-kar. Simurgun ve papağanın ferri *Mantıku't-tayr*'da en çok vurgu-lanan öğelerdendir.

Ferrin ayrıldığı kişi hükümdarlığını ve gücünü kaybeder. Şeyh-i İşrâk'a göre ferr "destek gücü"dür. Nefs onun yardımıyla güç ka-zanıp aydınlanır; hükümdarlar ve emirler onun etkisiyle yenilgi-ye uğratılır. Bu inanışın etkisiyle Yahudilikte de *shaxina* adlı güce inanılmıştır. Yakub *shaxina* sayesinde oğlu Yusuf'un ayrılık acı-sına dayanabilmiş, aynı gücün desteğiyle oğluna kavuşmuştur.

Fars edebiyatında yukarıda belirtilen anlamlarında kullanılan bu güç daha çok *ferr-i îzedî* veya *ferre-yi îzedî*: tanrısal güç, *ferr-i yezdânî*: tanrısal güç, *ferr-i hudâyî*: tanrısal güç, *ferr-i Asumânî*: göksel güç, *ferr-i pehlevânî*: kahramanlık gücü, *ferr-i keyânî*: hü-kümdarlık gücü, *ferr-i husrevî*: hükümdarlık gücü, *sâye-yi îzedî*: tanrısal gölge, *zıll-i îzedî*: tanrısal gölge ve *keyân horre*: hükümdar-lık gücü şekillerinde geçer. *Ferri şahinşahî*, *ferr-i şehriyarî*, *ferr-i tâc* gibi tamlamalar da saltanat gücünü anlatan ifadelerdir.

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, 1017-1018; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 414-416, 418-419; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 60; Safâ, *Şâhinşâh Der Târih ve Edeb-i İrân*, s. 65-67, 70-72; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 478-479; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 436-437; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 318-319; Yâsemî, *Makâlehâ ve Risâlehâ*, s. 96; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 240-241, 338, 343.

87- İran'ın ünlü kahramanı Rüstem'le uzun yıllar savaşan sahip olduğu ölümsüzlüğü elinden alınmış Türkistan hükümdarı kimdir?

Efrâsiyâb. *Avesta*'da *Frangrasiyag*, *Frangrasyan*, Pehlevîce *Ferâsyāv*, *Ferâsyāk*, *Ferâsyāb*, *Frâsiyāb*, Farsçada *Efrâsiyâb* (*Ferâsiyâb*) olarak geçen bu isim, uzun süre İran padişahlarıyla savaşmış bir Turan padişahıdır. Adının anlamı “korkak kişi” olan Efrâsiyâb, Ferîdûn'un üç oğlundan Tûr'un soyundan gelir. Babasının adı Peşeng'dir. *Dînkerd*'in yedinci kitabında büyücü sıfatıyla birlikte anılır. *Avesta*'da Efrâsiyâb'la ilgili kısımlarda verilen bilgiler *Şahnâme*'dekilerle uyum içindedir. Efrâsiyâb da tıpkı Dahhâk ve İskender gibi Ehrimen sayesinde ölümsüz olarak yaratılmış; ancak onlardaki bu özellik Ahura Mazda tarafından geri almıştır.

Ünlü Türkistan hükümdarı Efrâsiyâb'ın babası Peşeng, Menûçehr'in ölümünü haber alınca oğlunun kumandasındaki bir orduyu İran'a gönderir. Efrâsiyâb ile Nevzer üç kez savaşır; sonunda yenilen Nevzer, Efrâsiyâb tarafından öldürülür. Nevzer'i öldüren Efrâsiyâb sonraları kendi kardeşi Eğrîres'in de canına kıyar.

Keykâvûs tahta çıkınca İran-Turan savaşları başlar. Rüstem kumandasındaki İran ordusu karşısındaki Efrâsiyâb ağır bir yenilgiye uğrar. Keykâvûs'un Hâmâverân hükümdarının zindanlarında bulunduğu dönemde İran'a saldıran Efrâsiyâb ortalığı yakıp yıkar. Rüstem Keykâvûs'u zindandan kurtarınca yeniden başlayan İran-Turan savaşları sonucunda yenilen Efrâsiyâb kaçır.

Onun padişahlık yılları Ehrimen'in arzusuna ulaşp egemenlik süren Dahhâk ve İskender'in yaşadığı zamana denk düşer. Yine onun zamanında savaşlar yeniden başlamış, daha sonra İran-Turan arasında yapılan antlaşma sonucu iki ülkenin sınırları Âreş'in attığı ok ile belirlenmiştir.

Şahnâme'nin rivayetine göre, uzun süren savaşlar sonunda yaralanan Efrâsiyâb Gengdij'e kaçmış, oradan Âzergoşesp'e

giderek zafer için dua edip yakarmıştır. Ünlü zahit Hûm, Efrâsiyâb'ı yakalatsa da zahidin elinden kaçmayı başaran Türkistan hükümdarı Çîçest'te saklanmıştır. Ancak bu da yeterli olmamış Efrâsiyâb saklandığı bu gölde Keykâvûs ve Keyhusrev tarafından bulunup öldürülmüştür.

Nârşehî, Efrâsiyâb'ın mezarının Buhara'nın girişinde "Dervâze-yi Ma'bed" olarak bilinen yerde bulunduğunu belirtir.

Efrâsiyâb *Şahnâme*'de kötü huylu, Ehrimen yanlısı, İran düşmanı yanıyla öne çıksa da o hiçbir zaman Dahhâk gibi kötü anılıp lanetlenmemiştir. Yaşanılan bütün olumsuzluklara rağmen onun padişahlık dönemi İran için oldukça yararlı olmuştur. Gemilerin gidip gelebildikleri içine bin çeşme sığabilecek geniş ırmaklar onun döneminde oluşturulmuş; bu yedi ırmak Hâmûn Gölü'ne akıtılmıştır.

Fars edebiyatında yarı pehlivan imgesiyle anlatılan Efrâsiyâb, kaynaklarda nadiren de olsa İranlıların eski düşmanlarından biri olarak yer alır.

KAYNAKÇA: Dihhudâ, "Efrâsiyâb", *Luğatnâme*, V, s. 3072-3073; Firdevsî, *Şahnâme*, değişik bölümler; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 68-69; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, s. 221; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 114-115; Seccâd Aydınlu, "Nişânehâ-yi Sirişt-i Esâtîrî-yi Efrâsiyâb Der Şahnâme", *Pejûhişhâ-yi Edebî*, I/2, s. 7-36; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, s. 313-330; S. M. Stern, "Afrâsiyâb", *EP*, I, s. 236; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 96-97.

88- Nevruz törenlerinin son bölümüne ne denir?

Sîzdebeder. Nevruz törenlerinin son bölümü olan 13. gün törenidir. Eski İran'da Nevruz kutlamaları on iki gün sürerdi. Bunun sebebi de her bir günün yılın on iki ayını simgelemesiydi. On iki burçta bulunan on iki gezegenin biner yıl egemen olacakları dolayısıyla Dünya'nın ömrünün de on iki bin yıl süreceğine inanılırdı. Bu yüzden de Nevruz on iki gün süreyle kutlanır insanlar da 13. günün sonunda doğanın güzelliklerini seyre çıkarlardı. On üçüncü bin yılı simgeleyen on üçüncü gün, maddi âlemin sona erdiğinin de habercisiydi.

KAYNAKÇA: İsmâîlpûr, *Zîr-i Asumânehâ-yi Nûr*, s. 129; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 265.

89- Ağzından ateş püskürterek yer altı hazinelerini koruduğuna inanılan at yüzlü, kanatlı, timsah bedenine sahip efsanevi yaratığın Fars mitolojisindeki adı nedir?

Ejdhâ (Ejderhâ). Farsçada *ejder*, *ejdhâ*, *ejderhâ*, Arapçada büyük yılan anlamına gelen *tinnîn* ve *so'bân* sözcükleriyle bilinen ejderha, yüzü ata benzeyen devasa bir timsah görünümünde ve kanatlı olarak tasvir edilir. Ağzından ateş püskürterek yer altı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan bu efsanevi yaratık, Pehlevîce *aji* (*aj*): yılan sözcüğünden gelir ve *Aj-i Dahhâk*: Dahhâk yılanı sözcüğüyle de kökteşlik ilişkisi vardır.

Acâyibu'l-mahlûkât'ta "Yılanın uzunluğu otuz metreyi, yaşı da yüzü geçtiğinde, ona ejderha denilir" diye belirtilir. Ejderhalar kendileriyle mücadele eden canlıların karşı koyamayacakları bir büyüklüğe erişirler. Kuşlarınkine benzer kanatları olan bu efsanevi canlıların boyları öyle uzundur ki hareket ettiklerinde denizde dev dalgalar meydana gelir.

Ejderhalar çok fazla uyumalarıyla bilinen yaratıklardır. Halk arasında ejderha yüreğinin yenilmesinin insana cesaret ve güç kazandırdığına inanılır. Bir başka inanışa göre ejderha derisi âşıkla-rın bedenlerine sarıldığında kişi aşk hastalığından kurtulur.

İranlılar eskiden mızraklarının uçlarına ejderha şeklinde simgeler takarlardı.

Halk hikâyelerinin çoğunda "kötülük simgesi" olarak bilinen bu oldukça büyük ve geniş ağızlı, çok dişli, uzun boylu canavar neredeyse tüm anlatılarda hikâyenin kahramanı tarafından yenilgiye uğratılır. Hikâye kahramanları ile ejderha arasındaki mücadele, ilk insanın tecrübesizliğini, çevresindekilerden ve de kendisinden haberdar olmadığı devirlerde yaşadığı karmaşayı ve kişinin bu kaos içerisinde benliğini inşa etmesini simgeler. Bu hikâyelerdeki kötülük güçleri genellikle ejderha ve dev olarak ortaya çıkar.

Ejderha en eski dönemlerden beri çeşitli halkların kültürleri ve efsanelerinde yer almaktadır. İran mitolojisindeki kadınların temsilcisi dişi dev Cehî'nin tahrikleriyle Ahura Mazda'ya saldıran Ehrimen daha sonra yer altından gelen ejderhalarla birlikte savaşmaya başlar.

Şahnâme'de kahramanların ejderhalarla savaşı defalarca konu edilmiş, Dahhâk ya da *Avesta*'daki üç başlı ejderhalar insan

görünümünde anlatılmıştır. *Ejdhâ* sözcüğü cins isim olarak her tür ejderha için kullanılmaktadır. Çok tehlikeli ve ateş ağızlı bir ejderhanın yok edilmesi de Rüstem ve İsfendiyâr'ın üçüncü hân-larının konusudur. Goştâsp, Rum ülkesinde ejderhalar öldürmüş, İskender de batıya yaptığı seferlerinde bazı ejderhaları ortadan kaldırmıştır. Erdeşîr-i Bâbekân ve Behrâm-ı Gûr gibi kahraman-lar da ejderhaları yenilgiye uğratmışlardır.

Kahramanlık destanları ve İran rivayetlerinde ejderhalar gö-ze çarpar. *Şahnâme*'de çok yerde, kahramanların ejderha gibi gö-ründükleri ve onların yapısına sahip oldukları anlatılır. Rüstem, Zâl'ın oğlu ve Sâm ailesinden olsa da ejderha kılığında ve onların gücündedir. Bu durum klasik dönemlerde yaygın bir geleneğe, çocuğun annesinin soyuna bağlı olduğu inanışına da işaret eder; çünkü anne tarafından soyu Dahhâk'a ulaşır.

Kur'ân'a göre ejderha şekline giren Hz. Musa'nın asası bü-yücülerin bütün büyülerini yutmuş, işi bittikten sonra tekrardan eski şeklini almıştır. [A'RÂF 7:107; ŞUARÂ 26:32]

Asayı ejderha, ateşi gül bahçesi yapmak gerek,

Sen bu davanda bazen İbrahim, bazen de İmrân oğlusun. (PER-VÎN-İ İ'TİSÂMÎ)

Sözlüklerde, özellikle şecaatli ve cesur, kızgın, zalim hüküm-darlar ile Dahhâk-ı Mârdûş'tan (sırtında yılan taşıyan) da *ejdhâ* olarak söz edilir. Aynı şekilde iri yapılı ve güçlü at, keskin kılıç, serkeş dev de mecazi anlamda *ejdhâ* olarak simgelenir. Edebî metinlerde *ejdhâ*: kılıç, at, kahraman, cesur, korkusuz, dil, nefis, ölüm ve karanlık anlamlarında da kullanılır.

KAYNAKÇA: Mehbûz İsmâîlpûr, "Giyâhân Der Edeb-i Farsî", *Dânişnâme*, II, 443, 444; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 75-76.

90- İran mitolojisine göre insanın Nevruz'un ilk gününde ortaya çıktığını simgelediği için Nevruz sofralarında yerini alan nesne nedir?

Âyine. "Ayna." Nizâmî-i Gencevî'nin *İskendernâme* ve Fir-devsî'nin *Şahnâme*'sinde aynanın İskender tarafından yapıldığı söylenir.

İran mitolojisine göre insan Nevruz'un ilk gününde ortaya çıkmıştır. Aynanın bu ortaya çıkışı simgelediğine inanıldığı için Nevruz sofrasında yer alır. Yine Nevruz kutlamalarında bir başka aynanın üzerine de yumurta koyulur. İnanışa göre yumurtanın ayna üzerinde hareketi doğumu simgelemektedir. Bu durum düğün yemeği sofrasına da ayna koyulmasının temel gerekçesidir. Evlilik de yeni bir hayatın, bir nevi yeniden doğuşun başlangıcı olarak kabul edilir. Aynanın Nevruz sofrasına, nikâh töreninin yapıldığı masa üzerine şamdanla birlikte konulması geleneği bugün bile İran coğrafyasının önemli bir bölümünde yaşatılmaktadır. Gelinin nikâh töreni sırasında baht aynası olarak kabul edilen aynaya bakması gerekir. Baht aynasının kırılması damat veya gelinden birisinin ölümü olarak yorumlanır.

Aşk da bir ayna gibidir. O aynada her âşığın âşıklık yetenekleri, derecesi, gücü gözle algılanabilecek görünümünde belirip yansımaktadır. Buradan hareketle âşık, sevgilinin güç aynası, canlılık kaynağı, güzelliğinin yansıdığı, tecelli ettiği bir ayna olarak kabul edilir.

Ayna İslam tasavvufunda şeffaflık, bağlılık, temizlik gibi özellikleri simgeler. İnsan da Allah'ın zatını, sıfatlarını ve isimlerini yansıtan bir yaratık olduğu için yaratıcının aynası olarak kabul edilir.

İnsân-i kâmilin kalbi olan ayna Allah'ın sıfatlarını yansıtır. Âşığın geniş gönlü, Hakk'ın cemalinin parıldayan nurunu yansıtan bir aynadır. Mevlânâ bu tür aynaların sıradan aynalardan çok farklı olduğunu söyler. İnsan pırıl pırıl, kirlenmemiş bir gönle sahip olduğunda başkalarının aynası olur. Mevlânâ'nın bu sözü "Mümin müminin aynasıdır" hadisine dayanır. Amacı ve en son hedefi "bizzat ayna olma" olan bir yolu salık veren Mevlânâ yalancı aynaları, özelliğini kaybetmiş mihenkleri, bulanık kadehleri, gerçekleri anlamaktan yoksun, insanı yoldan çıkaran etkenler olarak niteler.

KAYNAKÇA: Seccâdi, *Ferheng-i 1rfânî*, s. 8; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 53-54.

91- Ahura Mazda ile sayıları yedi kabul edilen ve altı İran ayının isimlerini kendilerinden aldığı kutsal ölümsüzler?

İmşâspendân. Mazdeizm'in en büyük melekleri. "Ölümsüz kutsallar, kutsal ölümsüzler, temiz ölümsüzler" anlamına gelen

imşâspendân çoğul bir sözcüktür. Sözcüğün tekil hâli olan imşâspend (*işâsfend*, *imihrspend*), *Avesta*'da *amesha*: ebedî, ölümsüz ile *spenta*: kutsal, temiz, saf, yarar, çare anlamlarındaki iki sözcükten oluşur. İmşâspendlerin sayısı gerçekte altı olarak kabul edilir. Aralarına Surûş da katılınca sayıları yediye çıkmıştır. Bir başka görüşe göre de sayıları Ahura Mazda'yla birlikte yedi olmaktadır. Bazı metinlerde *emhûspendân* şeklinde de geçen bu meleklerin, Gatalar ve yeştler dâhil her yerde yüceliklerinden, üstün yeteneklerinden ve büyüklüklerinden söz edilir.

Bundehişn gibi Pehlevîce metinlerde Ahura Mazda'nın yarattığı ilk varlığın zaman olduğu söylene de, genel kabul Ahura Mazda ilk olarak bu kutsal ölümsüzleri yarattığı yönündedir. Kutsal ölümsüzlerden her biri Ahura Mazda'nın özelliklerinden birini simgeler ve onun kutsal özelliklerden biriyle ilişkilendirilir. İmşâspendlerin her birine varlık âleminin belli bir kısmının sorumluluğu verilmiştir. Yaratıcının emriyle onun egemenliği altında görev yaparlar.

İran'da yılın altı ayı ve ayın altı günü bu imşâspendlerin adlarıyla bilinir. Bu isimler sırasıyla şunlardır:

Behmen: İyi düşünce.

Ordîbehişt (Asha): Ahura Mazda'nın doğruluk, temizlik ve kutsallığının simgesi, maddi âlemde ise yerküredeki bütün ateşlerin sorumlusudur.

Şehrîver: Ruhani âlemde tanrısal saltanatın temsilcisi, tanrının gücünün ve iktidarının simgesi, maddi âlemde ise metallerin koruyucusudur.

Spendârmûz: Manevi dünyada Ahura Mazda'nın sevgisini, sabır ve alçak gönüllülüğünü, maddi dünyada da yeryüzünden sorumlu meleği, dürüst, iffetli ve kocalarına bağlı kadınları simgeler.

Hordâd ve Mordâd: Daha çok birlikte anılan bu iki imşâspend Ahura Mazda'nın olgunluğu ve ebediliğini simgeler.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 15; Dusthâh, *Avesta*, II, 925; Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 71; İftihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 178; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, s. 64; Mu'în, *Tahlîl-i Heft Peyker*, s. 5-6; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 123-127; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 102.

92- Yedi sayısının Fars mitolojisindeki yeri ve önemi nedir?

Heft. “Yedi.” Yedi sayısı çok eski devirlerden beri neredeyse tüm halkların dikkatini çekmiştir. Tanrısal ve fizikötesi değerler yüklenen bu sayı genellikle olumlu manada kullanılırken ender de olsa olumsuz kullanımlarına rastlanır. Tarih boyunca çeşitli halklar tarafından yedi ve kırk başta olmak üzere, üç, dört, altı ve on iki sayıları özellikle çok önemsenmiş ve kutsal bulunmuştur. Öte yandan yedi sayısı çeşitli dinlerde, dünya tarihinde, tasavvuf, gelenek ve göreneklerde önem kazanmış, birçok olay ve mekânın sayısı olarak kabul edilmiştir.

Yedi sayısına özel önem verip farklı anlamlar yükleyen, sonra da o simgesel nesneleri tanrısalılaştırıp tapan ilk kavim Sümerlerdir. Sâmi ırkından olan Babilliler yedi sayısına çok özel, gizemli ve büyüleyici anlamlar yüklemişlerdir. Tarihlerindeki birçok olay, dinsel inanışları, ayinleri, gök ve yer katmanları, gezegenlerin sayısı hatta Babil’in Asma Bahçeleri’nin sayısının bile yedi oluşu bu sayıya gösterilen saygı, gizem ve fizikötesiliğin nedenleridir.

İndo-German kavimlerinde de yedi sayısının kutsallığı tarihin en eski devirlerinden beri bilinmektedir. Eski Yunanlarda da bu sayı tıp, şiir ve sanat tanrısı olarak bilinen Apollon’a özgü olarak kabul edilir.

Eski İran Peygamberi Zerdüş zamanında tanrının yedi meleği olarak kabul edilen imşâspendler (kutsal ölümsüzler) ebedilik ve temizlik sembelleri olarak kutsanmışlardır.

Yine kökenleri Sâmi ırkına dayanan İsrailoğulları da Babillileri izleyerek yedi sayısına olağanüstü önem vermişlerdir: Allah’a en yakın meleklerin sayısının yedi oluşundan hareket eden Araplar da bu gelenekleri devam ettirmiş, hem Cahiliyye Dönemi’nde hem de İslam sonrası devirlerde bu sayıyı kutsamışlardır. Kâbe’nin yedi kez tavaf edilmesi, Kâbe’nin duvarına asılan seçkin şiirlerden oluşan yedi askı, yedi kez taş atma, Safâ ile Merve tepelerinin arasını yedi kez koşma vb. gibi.

Dünyanın birçok kültürü, dinsel inancı ve halkı yedi sayısına ayrıcalıklı bir yer verip kutsamıştır. Özellikle *Tevrat*’ta yer alan sözler ve rivayetler, yaratılışla ilgili anlatımlar yedi sayısının yaratılışla ilgisi üzerinedir. Evrenin yaratılışının altı günde

tamamlanıp Tanrı'nın yedinci günde istirahate çekilmesi gibi efsanelerin varlığı, ünlü yedi gezegenin su, rüzgâr, toprak ve ateşten oluşan dört temel unsur üzerindeki etkileri birçok halkın inanış ve kültüründe yer alan bu sayının kutsanmasına ve maddi-manevi açıdan etkilenmelerine neden olmuştur. Bu etkileşim İran uygarlığında çok geniş boyutlara varmıştır.

Yedi sayısına bu şekilde özel anlamlar yüklenmesinin önemli gerekçelerinden biri de olabildiğince geniş bir kullanım alanı olmasıdır. Örneğin yerin ve göğün yedi katı, haftanın yedi günü, eski Hintlilerde yedi Aryan tanrısı, Zerdüşť dininde yedi imşâspend, Dünya'nın yedi bölgesi, Mitra inanışında yedi sayısının kutsallığı, Mani dininde yedi tanrı, *Kur'ân*'da cehennemın yedi tabakası, Âd kavmine verilen yedi gecelik ceza, Firavun'un rüyasında gördüğü yedi zayıf ve şişman sığır, secde sırasında yere temas etmesi gereken yedi organ, dince kirli olduğı kabul edilen nesnelerin yedi kez yıkamakla temizlenmesi, İsmailiyye mezhebinde yedili aşamalar, aşkın yedi şehri ve yedi vadisi, *Kur'ân*'ın yedi harf üzere inmesi, yedi kıraat şekliyle okunması, *Kur'ân*'da yedi kez selam sözcüğünün geçmesi (yedi selam), yedi yiğitler (Peygamber, dört halife, Hasan ile Hüseyin), Fatiha Suresi'nin yedi ayet oluşu, Sasanîler döneminde söz sahibi yedi kabile, yedi başlı ejderhalar, Gerşâsp'ın yedi oğlu, yedi tür meyve veren ağaç, Rüstem'in heft hân'ı, Keykâvûs döneminin yedi kahramanı, Rüstem'in yedi yıl hükümdarlığı, yedi yıl kıtlık, İsfendiyâr'ın heft hân'ı, İran millî hikâyelerinde yedi güçlü hükümdar, yedi renkli balık, yedi gerdanlık, yedi katlı tapınaklar, Hemedân'ın yedi hisarı, Kûrûş'un kabri, Babil'in Asma Bahçeleri, Dünya'nın yedi harikası...

İran kültüründe bu sayının önemi çok belirgindir. Kutsallığı, Mihr ayininde, İslami dönemlerin tasavvufu ve İsmailiyye mezhebinde olduğı gibi olgunluğa erişmekte en üst makamın *pîr* ya da *peder* olarak kabul edildiğı basamakların yedi olmasına da temel oluşturur. Bu yedi makam *câm-ı cihanbîn*: Dünyayı gösteren ayna ve Fars *muğ* edebiyatından kaynaklanır. *Pîr-i heft hat* ya da *pîr-i muğân*, *deyr-i muğân*'da en üst makama sahiptir.

İran tarihinde de yedi sayısına özel önem verilir. Medlerin başkenti olmuş Hemedân çevresinde burçları farklı renklere boyanmış

yedi ayrı duvar bulunmaktadır. Dârâ, İran ileri gelenlerinden altı kişiyle birlikte Geomâti Moğ'u (Esmodis-i Ğâsib) tahttan indirmiş, yolda yedi çift akbaba bulup onları uğurlu saymıştır. Ahâmenişler Dönemi'nde Fars topraklarında yedi ünlü kabile yaşamıştır. Kûruş'un kabri Morğâb çölünde yedi mermer taşı üzerine kurulmuş seki gibi yüksek bir alan üzerinde bulunur; bu alana yedi basamakla çıkılır. Nakş-ı Rüstem'de bulunan resimlerde Dârâ'nın kabri üzerinde her iki tarafta da altı kişinin resmi vardır ve Dârâ'yla birlikte toplam yedi kişidirler. I. Eşk'i dönemin ileri gelen yedi ünlü kişisi tahta çıkarmış, Sasanîler Dönemi'nde, İran ileri gelenlerinden yedi sınıf ülke yönetimini ellerinde bulundurmıştır.

Câhiz *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*'ında zeytin, söğüt, nar vb. yedi kutsal ağaçtan yapılmış yedi ayaklı bir sini üzerinde sin (s) harfiyle başlayan yedi nesnenin, Nevruz törenlerindeki *heft sin*'in bu klasik geleneklerden kaldığını söyler. Behrâm-ı Gûr'un yedi eşinin efsanevi hikâyelerinden oluşan *Heft Peyker* İran kültüründe çok yaygındır; ki bu efsane Nizâmî-i Gencevî tarafından aynı isimle manzum olarak kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA: Ali Sâlih Paşa, "Dâstân-i Aded-i Heft", *Nâmavâre-yi Doktor Efşâr*, III, Tahran 1366 hş, s. 1387-1388; Dihhudâ, "Heft", *Luğatnâme*, XLIX, 227; Mu'in, *Tahlîl-i Heft Peyker*, s. 3-63; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 485-486; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 447-448; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 346, 348.

93. Fars mitolojisine göre ateşi ilk bulan kişi kimdir?

Hûşeng. İran rivayetlerinde ikinci İran hükümdarı, Keyûmers'in torunu, Siyâmek'in oğlu ve Tehmûrs'un babası olan Hûşeng'in adı *Avesta*'da *Haoşyangha* şeklinde geçer. Ahura Mazda ve imşâspendlerin isteği üzerine yedi ülkede egemenlik kurup yalnızca insanları değil, devleri de buyruk altına almıştır. Persler, bilgin, ileri görüşlü, Tanrı inancı taşıyan adil bir hükümdar olan Hûşeng'i büyük peygamberler arasında sayıp ona otuz sekiz ayetten oluşan kutsal bir kitap indigini kabul ederler.

Babası Siyâmek'in devlerle savaşta ölmesi üzerine intikamını onlardan alan Hûşeng, Hindistan'da da ikamet etmiş ve yaklaşık kırk yıl hükümdarlık yapmıştır. *Avesta*'da adı birkaç kez geçen

Hûşeng Anahita'ya kurban adayan kahramanlar arasında sayılır. Bir rivayete göre kutsal Elburz Dağı'nın zirvesinde Anahita'yı yardıma çağıran Hûşeng yüz bin at, bin sığır, on bin koyun kurban etmiştir. Onun hükümdarlık yılları huzur ve güven doludur. Madenleri yeryüzüne çıkarıp maden işletmeciliğini başlatan, ateşi keşfeden, yapay ırmaklar akıtarak tarımı geliştiren, ekmek pişirmeyi, tilki, sincap vb. hayvanların derilerinden giysiler yapmayı öğreten, Sede törenlerini başlatan, tapınak, zindan ve kale yapmayı öğreten odur.

Bilindiği gibi *Avesta*'da ismi geçen kahramanlar genellikle kültür ve uygarlık simgesi isimler taşırlar. *Avesta*'daki lakabı *Paradâta*: yönetime ilk atanan kişi anlamına gelir. Yine *Avesta*'da büyük bir kahraman ve kutsal zahit birisi olmasının yanı sıra adaleti yaygınlaştırıp zulmü ve baskıyı ortadan kaldırdığı için de Pehlevîce ve Farsçada adalet anlamındaki *dâd* sözcüğünden gelen *Pîşdâd*: “kanun getiren ilk kişi, ilk kanun koyucu” lakabıyla nitelenir. “Güzel evler yapan, güzel evler (yerler) bağışlayan” anlamına gelen Hûşeng adının ona zamanında insanların iyi evlere sahip oluşları yüzünden verildiği aktarılır. Ayrıca eski İran rivayetlerinde çok zeki ve bilgili olması nedeniyle *hûş*: akıl sözcüğünden üretilen Hûşeng adıyla bilindiği söylenir; bu yüzden de Fars edebiyatında akıl ve zekâ simgesi olarak bilinir.

Müslüman tarihçilerin bazıları onun Müslüman olduğu kanısındadır. Babil ve Sûs (Şûş) şehrini onun kurduğu söylenir.

İdris Peygamber ile çağdaş olduğu aktarılır. Öğüt verici cümleler söyleyen ve *pendiyyât* olarak bilinen öğüt türü yazıların mucidi olarak bilinir. *Câvîdân-i Hired* adlı öğüt konulu kitabın onun eseri olduğu da söylenir. Oğluna hitaben söylediği şu özlü sözün ona ait olduğu rivayet edilir: “Gerçek şu ki, biz yoktuk, var olduk ve yine yok olacağız; o hâlde nereden ve niçin geldiğimizi, nereye gideceğimizi bilmemiz gerekir.”

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 644-645; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 51; Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 36; Dihhudâ, “Hûşeng”, *Luğatnâme*, XLIX, s. 341-342; Firdevsî, *Şahnâme*, I, 12; Hacaloğlu, *Zerdüş*, s. 72; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, I, s. 177; İrec Perveşânî, “Pişdadîyân”, *DCI*, V, s. 945; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 96-97; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 765; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, I, s. 217; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ* I, s. 500-501; Mustavfî, *Târih-i Guzîde*, s. 76; Oşîderî,

Dânišnâme, s. 500-501; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 150; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 406-409; Sıddîkiyan, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, s. 37-57; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 613-613; Vâhîddûst, *Nihâdînehâ-yî Esâtîrî*, s. 143-144; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 455.

94. Ahura Mazda'nın emirlerini, kutsal mesajlarını taşıyan bir simge olarak kabul edilen ve görevleri bakımından Cebrail ile benzerlikleri bulunan varlığın adı nedir?

Surûş. Zerdüş inanişinin en sevimli çehrelerinden biri olan Surûş, bütün dinsel ayinlerde hazır bulunur. Surûş ya da *Avesta*'daki şekliyle *Sraosha*: itaat etme, emirleri yerine getirme anlamına gelir. Pehlevîcede *Sroš*, Avesta kökenli *Srav* (*sru*): işitmek (Gatalar'da daha çok bu anlamdadır) ile *surûd*, *surûden*, *surâyîden* sözcüklerinin de Surûş'la ilgileri vardır ve kökenleri aynıdır. Mezdiyesnâ inancının temel tanrılarından biri olarak “kutsal, iyi, ödüllendiren, güçlü, galip ve cesaretli” sıfatlarıyla nitelenir. Bu tanrının asıl görevi insanlara kulluğu nasıl yapmaları gerektiğini öğretmek, tanrıya karşı görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktır. *Hâtîf-i gayb*: gayıptan seslenen nitelemesiyle de bilinen Surûş, Zerdüş inanişinde Ahura Mazda'nın emirlerini, kutsal mesajlarını taşıyan bir simge olarak kabul edilir. Farsça kitaplarda Cebrail ile aynı melek olduğu da söylenir.

Avesta'nın Gatalar ve diğer bölümlerinde Surûş, genellikle “itaat etme, emre boyun eğme” anlamlarında geçse de *Avesta*'nın özellikle eski bölümlerinde bir melek olarak nitelenir. *Avesta*'da Surûş adı daha çok kutsal, iyi, güzel ödül veren, zaferden zafere koşan, yakışıklı, güzel, güçlü, cesur ve Ahura Mazda yanlısı gibi nitelemelerle anılır. *Avesta*'ya göre Tanrı'yı ve imşâspendleri övüp dinsel tören düzenleyen ilk varlıktır. Asla uyumaz ve devamlı olarak Tanrı'nın yarattıklarını korur.

Bundehişn'de Ahura Mazda fizikötesi âlemlerin, Surûş ise dünyanın koruyucusu olarak nitelenir. Surûş'un asıl görevi dünyanın düzenini korumaktır. Her gece üç kez insanların arasına girer ve onları şeytanların kötülüklerinden korur. Ölümlemlerinden sonra da ruhların yanında bulunur.

Mezdiyesnâ inanişinde en önemli tanrılardan biri olarak kabul edilir ve Ahura Mazda'nın emirlerini en güzel şekilde yerine

getiren de odur. Makam açısından Mitra'yla aynı derecede yer alır. Yasnâlara göre Surûş, kıyamet gününde insanların dünyada yaptıkları iyilikler ile kötülüklerin değerlendirilmesi, hesaplarının ölçülüp tartılması işiyle görevlidir.

“Dokuzuncu mînû” olarak en önemli kutsallar arasında yer alan Surûş, imşâspendler kategorisinde yer almasa bile yüceler meclisine girebilen güçlerden biri olarak görülürken birtakım görüşlere göre de yedi ölümsüzden biri olarak kabul edilir. İtaat ve kötülüklerden sakınmanın simgesi ve aydınlığın koruyucusudur. *Avesta*'da kötülükler şeytanı olarak nitelenen “kızgınlık” onun en büyük rakibidir.

Bersem'i ilk olarak Surûş yaymış ve insanlara zembere okumalarını emretmiştir. Bütün melekler arasında cinler ve sihirle uğraşanlara düşmandır.

Seher vakti öten horozlar Surûş'un emrindedir. Horozlara insanları sabahleyin uyandırarak Tanrı'ya şükretmelerini sağlamalarını emretmiştir.

Geç dönem Mezdiyesnâ edebiyatında Surûş, Tanrı ile kulları arasında elçilik yapan, ilahî mesaj taşıyan mesaj meleği olarak kabul edilir. *Avesta*'da da bu melekten defalarca tanrının ulaşı olarak söz edilir. İslam kültürünün ardından Fars edebiyatında bu anlamda Cebrail ile benzeştirilmiştir.

Keyûmers, oğlu Siyâmek'in ölümü üzerine üzüntü içinde kalınca, Ahura Mazda, Surûş aracılığıyla ona sabır tavsiyesinde bulunmuştur. Siyâmek ve Keyûmers gibi İran hükümdarlarının ve ünlü komutanlarının zor anlarında yardımlarına koşan Surûş, onları destekleyerek Ahura Mazda'nın emirlerini iletmış, aleyhinde planlar kuran Ehrimen ile yandaşlarının hilelerinden haberdar etmiştir. Ferîdûn ile Dahhâk arasındaki çetin savaşta Ferîdûn'un yanında yer alarak ona destek olmuştur. Behmendiş olayında Keyhusrev'in yardımına koşmuş, Husrev-i Pervîz'in hayatı ve saltanatı onun yardımıyla kurtulmuştur.

Avesta takvimine göre her ayın 17. günü *surûşrûz*: Surûş günü adını taşır ve o günün sorumlusu da odur.

Avesta'nın 11. yeşti olup onun adını taşıyan *Surûş Yeşt*, gerçekte, eski İran'da tasavvuf ehlinin arzu ve hayallerini canlandırmıştır.

Savaşçı olarak betimlenen Surûş iyileri ve iyilikleri korumak için şeytanlar ve kötülerle savaşıır. Bu yüzden bazı kaynaklarda *Pârsâ İzed* ya da tasavvuf terminolojisiyle *mürşid-i kâmil* olarak niteleir. İslam kültüründe *hâtîf*: gizliden haber veren melek olarak da bilinen Surûş hakkında bolca tasvire rastlanılan Fars edebî metinlerinde, Surûş'un kahramanlara ve kutsallara ilhamlarda bulunduğundan, onlara insanoğlunun erişemeyeceği gizli makamlardan haberler getirdiğinden, onları iyiye ve doğruya yönlendirdiğinden söz edilir. Birçok metinde onun melek olduğu ve daha çok bu özellikleriyle öne çıkarıldığı da görülür. Ayrıca insanın iç dünyasına gelen "düşünce, gizli ses, içe doğma, ilham ve telkinler" in de gerçekte Surûş tarafından yapıldığı kabul edilir. Nizâmî-i Gencevî'ye göre, şairlere gelen ilhamların kaynağı da Surûş'tur.

Fars edebiyatında Surûş, *hâtîf-i sebzpûş*: yeşil başlı melek; *hâtîf-i gayb*: gaipden seslenen; *hâtîf-i meyhâne*: meyhaneden seslenen, meyhane meleği gibi nitelemelerle de anılır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 560 ve *Ferhengnâme*, III, 2609; Berzger Sâdîkî, "Surûş", *Dânişnâme*, I, s. 482483; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye*, 319; Dihhudâ, "Surûş", *Luğatnâme*, XXIX, s. 495; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1007-1008; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 75; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, s. 241; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 77; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 395; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 326-327; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, s. 351-352 ve *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil*, s. 189; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 271272; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 246-247; Zumurrûdî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 290.

95- İran efsanelerinde Âdem ve Havva'nın karşılığı olarak yer alan Meşy ve Meşyâne'yi doğuran bitkinin adı nedir?

Rîvâs. *Rîbâs*, *rîvâc*, *rîbâc*, *rîvîc*, *rîvâ*, *rîvenc* ve *rîvend* şekilleriyle de bilinen rîvâs, klasik İran efsanelerinde Âdem ve Havva'nın karşılığı olarak yer alan Meşy ve Meşyâne'yi doğuran bitki olarak yer alır. Yiyecek olarak kullanılan bu bitkinin şerbeti de çıkartılır. Eskiden yaygın olan totem inançlarına göre insan rîvâs bitkisinden yaratılmıştır. Bu inanç Yeni Taş Çağı'nda yaygın olan bitki totemine dayanır. İran'da yaşamış bazı ilkel kavimler rîvâstan ortaya çıktıklarına inandıkları için bu bitkiyi totem hâline getirmişlerdir.

Bu efsane, Orta Asya ve İran'da yaygınlaşarak evrensel boyuta ulaşmıştır. Eski İranlıların inanışlarına göre yaratılan ilk varlık Keyûmers'tir. Ehrimen Keyûmers'i yaratılışından otuz yıl geçtikten sonra yemeye başlamıştır. Bunun üzerine Keyûmers'ten iki damla meni dökülmüş ve toprağın altına akmıştır. Meni damlaları kırk yıl toprak altında kalmış; Mihr ayının Mihr günü rîvâsın iki dalı şekline benzer bir bitki yerden filizlenmeye başlamıştır. Önceleri iki dal birbirine bitişikken daha sonra kadın- erkek formunu alarak Meşy ve Meşyâne adında iki insan ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 49; Dihhudâ, "Rîvâs", *Luğat-nâme*, XXVI, s. 289; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 95; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 220.

96- Fars mitolojisinde içen kişiyi ölümsüzlüğe kavuşturan kutsal içkinin adı nedir?

Hûm. *Avesta*'da, özellikle de yeşterlerde *hûm* (*haoma*) içeceğinden defalarca söz edilir. Sanskritçe *saoma* olarak bilinen sarı bir bitki olan *hûm*'dan eski çağlarda süte benzeyen beyaz şırası olan bir şerbet yapılır ve bedel olarak tanrılara sunulurdu. *Sûm*, Hindistan'da saygın bir tanrının ve kutsal bir bitkinin adıydı. Eski İran'da da tanrı olarak kabul edilip kutsanan ve *hûm'ul-mecûs* olarak bilinen bu bitkinin özel bir şırası kurban sunma törenlerinde kullanılırdı.

Birçok halk efsanesinde tanrısal güç taşıdıklarına inanılıp kutsanan *hûm* benzeri bitkiler bulunur. *Hûmu* ve ondan çıkartılan şırayı kutsayan eski Aryanlar, kaynatarak içtikleri bu içeceğin ruhu ferahlattığına inanırlardı. Aryanların dinsel geleneklerinden biri olan *hûm* bitkisini ilk kez sıkarak Cemşîd'in babası Vivanghvânt'dır. Bu ibadeti karşılığı ona oğul olarak Cemşîd verilmiştir. *Hûmu* öven ikinci kişi de Âtbîn'dir. Bu övgünün ödülü olarak ona da Ferîdûn verilmiştir. Bu gizemli içkiyi kullanan dört kişiye de değerli çocuklar verildiğine inanılır. Vivanghvânt'a Cemşîd, Athwya'ya (Esfîyân) Thraetaona (Ferîdûn), Thrita'ya Keresaspa (Gerşâsp), Pourushaspa'ya Zerdüş.

Sürekli mücadele edişin simgesi olarak da kabul edilen hûm, aslında özel kurban törenlerinde kendisini feda ederek insanları diriltmeyi amaçlayan bir tanrıdır. Yerküredeki varlığı kutsal bir bitki şeklinde kendisini göstermekte ve doğal olarak dağların zirvelerinde bulunmaktadır.

Bu gizemli içki Zerdüş zamanında yasaklanmıştır. Sasanî Dönemi'nden itibaren yine hûm olarak bilinen bir bitki, din önderlerinin de teşvikleriyle yaygınlaşmıştır.

Hûm ve hûm içeceğinin yer aldığı törenler eski İran'da alabildiğine önemsenen merasimlerden idi. Mazdeizm'i diğer dinlerden ayıran en önemli özellikler arasında *zevr*, *hûm*, *bersem* gibi özgün ve temel ibadet simgelerinin bu dinde yer almasıdır. Bunların her biri özel bir amaç için ibadetlerde bulundurulur. Mûbedler törenler sırasında ekmek ve suyu kutsayıp hûma katarak ibadetin aralarında içerler.

Avesta'da hûm içeceğinin elde edildiği bitkinin yüksek tepelerde yetiştiği, *Bundehişn*'de de hûm şirasının ilaç yapımında kullanılan bitki özlerinden elde edildiği anlatılır. Gerçekte sarhoşluk veren bu içeceğin dinsel törenlerde kullanılması eski çağlardan beri bir gelenektir. Zerdüş, ortaya çıkışıyla kan akıtarak sunulan tüm kurban eylemleriyle birlikte bu içkiyi de yasaklamıştır. *Avesta*'da hûm için "ölümden uzaklaştıran" nitelemesi de kullanılır. Mazdeizm'de çok önemli bir ibadet olarak kabul edilen, özel törenlerle gerçekleştirilen hûm içme merasimi, yıkanmadan sonra ateş karşısında *Avesta* okunarak gerçekleştirilir.

Hûm Hristiyanlıkta Mesih'in kanı ve ruhu olarak kabul edilip içilen şarap gibi kutsandır. Zerdüş inanışında çocuğun dünyaya geldiği gün bir küp şarap saklanırdı. Çocuğun büyüüp evleneceği düğün gecesinde uğur getirmesi için içilirdi.

Hûm içeceği, hûm bitkisinin ezilmesiyle çıkarılan şıranın yünden yapılmış özel süzgeçlerden geçirilip süt ve su bulunan küplere konulmasıyla elde edilir. Sarı renkte olmasından dolayı güneşe benzetilen içki akıcılığıyla da yağmura benzetilir. Bu yüzden *Soma* ırmaklar hükümdarı ve hamilelik bağışlayan güç olarak da bilinir. İranlıların *hûm*'u *soma*'yla aynı özellikleri taşır ve günümüzde *ephedra* olarak bilinen bitkiyle aynı olduğu söylenir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 645, 647; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 32-33; Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 17; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 50-51; İftihâr-zâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 188-191; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, I, s. 80; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 767; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 432-433; Müsevî, *Bî jen u Menîje*, s. 190; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 484; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 273; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 410, 456.

97- Satranca karşılık tavla oyununu icat eden, zekâsı ve yeteneğiyle meşhur baş vezir kimdir?

Bozorgmîhr. Sasanî Hanedanı'nın adalet simgesi olarak bilinen ünlü hükümdarı Nûşîrevân'ın zeki ve akıllı veziri. *Bozorgmîhr-i Bâhtegân*: Bâhteg'in oğlu Bozorgmîhr olarak da bilinen bu kişi Pehlevîce kaynaklarda "başvezir" anlamında *Vazûrg Mitr* ve *Vozorgmîhr* olarak yer alırken İslam sonrası kaleme alınan Arapça ve Farsça kaynaklarda ise *Ebûzorcmîhr*, *Bûzorcmîhr* ve *Bozorcmîhr* şekillerinde geçer. Kaynaklarda Nûşîrevân'dan her söz açıldığında zekâsı ve yetenekleri hakkında övgüler dizilen Bozorgmîhr'in kişiliği ile ilgili kesin bilgiler yoktur. İslam sonrası dönemde yazılmış bazı eserlerde Husrev-i Pervîz tarafından öldürüldüğü aktarılır. Tavla oyununu satranca karşılık olarak icat ettiği söylenir.

Eyâdgâr-i Bozorgmîhr adındaki 430 sözcükten oluşan bir eseri kaleme almış; Firdevsî de *Şahnâme*'sinde bu eserden alıntılar yapmıştır. *Zafernâme* adında Pehlevîce yazılmış bir kitabı daha olduğu ve bu eserin Samanî hükümdarlarından Nuh'un (366-387) emriyle İbn Sînâ tarafından Farsçaya çevrildiği söylenir. Arapça ve Farsça kaleme alınmış çeşitli eserlerde Bozorgmîhr'in akıllılığı ve zekâsına ilişkin çok sayıda hikâye vardır. Ona daha çok ahlak-sal ve dinsel içerikli, öğüt verici sözler atfedilir.

Hayatıyla ilgili anlatılanlar *Şahnâme* ve *Tarih-i Seâlibî* gibi eserlerde yer alan efsanelerle sınırlı kalmıştır. *Şahnâme*'ye göre Nûşîrevân bir rüya görmüş, sarayın resmî tabircisi bu rüyasını yorumlamakta aciz kalmıştır. Bunun üzerine Nûşîrevân rüyasını tabir ettirmek için adamlarını komşu bölgelere göndermiştir. Bu adamlardan biri olan Âzâd Serv, Merv'e gitmiş ve orada çocuklara Zend okutan bir mübedle görüşmüştür. Ancak bu mübed de

rüyayı çözememiş o esnada orada bulunan öğrencilerinden biri olan Bozorgmihr rüyayı yorumlamak istediğini söylemiş. Âzâd Serv onu Nûşîrevân'ın huzuruna götürmüş, doğru bir tabir yapınca hükümdar onu sarayında alıkoymuş. Başta astronomi, tıp olmak üzere çeşitli bilginlerden eğitim almış, ileri düzeyde bilgi sahibi olmuştur.

Firdevsî'nin anlatımıyla, hükümdar ve ülkenin ileri gelenlerinin huzurunda zaman zaman öğütler veren, yaşadığı çağın hikmetli sözlerini öğüt verici ifadelerle anlatan Bozorgmihr, Nûşîrevân'a şöyle öğütler verir: "Bütün bu görkem ve ululuk, güç, zenginlik ve hükümdarlık saltanatı bir gün yok olur ve bizden dünyada yalnızca iyi bir ad kalır. Ömür sermayesi yalnızca iyi işler yapmak, iyi sözler söylemektir. İnsanın kültürü onun süsü ve hayat sermayesidir."

Bozorgmihr inandıklarını yalnızca dile getirmekle kalmayan, onları gereğince yaşayan birisidir. Sıkıntılar ya da mutluluklarla geçen bir hayat, izzet ya da zillet içerisinde yaşamak, gerçekleri görebilen aydın insanlar için farklı şeyler değildir. Ona göre aydın kişi geçici dünyaya gönül bağlamayan insandır.

KAYNAKÇA: Firdevsî, "Pâdişâhî-yi Kisrâ Nuşînrevân", *Şahnâme* (Dorc 2), "Bozorgmihr", 1. Bölüm; H. Berzger F. Sâdıkî, "Bozorgmihr", *Dânişnâme*, I, s. 190-191; H. Massé, "Buzurgmihr", *EF*, I, s. 1358-1359; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 155; Muhammed Ali-yi İslâmî Nudûşen, "Fikr-i Bî İ'tibârî-yi Cihân Der Şî'r-i Fârsî", *Nuhustîn Kongre-yi Şî'r Der İrân*, s. 168; Muhammed Pâdişâh, "Bozorgmihr", *Ânendrâc*, I, s. 703; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 165.

98- Zerdüşť dinine inananların mırıldanarak okudukları duaya ne ad verilir?

Bâj. Âvâz, âvâze, âvâ, gevâj, gevâje, vâj, vâje, bâz, bâc ve vâc sözcükleriyle aynı kökten olan ve bâc, bâz, vâc, vâç şekillerinde de kullanılan bâj "sözcük, söz" anlamına gelirken bazı sözlüklerde de "sessizlik" kavramını karşılar. *Avesta*'da vâc, Sanskritçe vâc, Pehlevîce ise vâj, vâc ya da vâcak şekilleri görülür. Latince vox, Fransızca voix ve İngilizce voice sözcükleriyle karşılanıp terim olarak "Zerdüşť dinine inananların mırıldanarak okudukları dua" anlamında kullanılır.

Muğlar, elbise giydiklerinde ya da bir şey yediklerinde bu eylemde bulunurlar. Yemeğe başlamadan önce okunan dua yerindedir. Bazen yemekten önce ya da sonra bu duayla birlikte *Avesta*'dan pasajlar da okunur. Mazdeist İranlılar yemek yerken veya su içerken bâj okumamayı, konuşmayı asla iyi karşılamaz, büyük ve ağır günahlardan sayarlar. Rivayete göre Ardavirâf cennete yaptığı seferde, açlık ve susuzluktan ölüyorum diye feryat ederek saçını başını yolan, kendi kanını içen birisinin ruhunu görüp Surûş ve Âzer'e nedenini sorduğunda, "su içerken konuştuğu ve bâj okumadığı" için bu azabı çektiği cevabını almıştır.

İran tarihine dair metinlerde "Allah'ın verdiği nimetlere şükretme" anlamındaki *bâj* (*bâc*) *goften* çok geçer. Husrev-i Pervîz'in huzurunda Bizans elçisi Niatus için verilen ziyafette, onun görevlilerinden Bendevî, yemekten önce elinde *bersem* ile içeri girdiğinde Husrev-i Pervîz bâj okumaktadır. Kaynaklarda Husrev-i Pervîz, III. Yezdicerd ve İbn Mukaffa'nın zemzemelerinden övgüyle söz edilir.

Bâj ile eş anlamlı olan başka bir sözcük de "aheste aheste" anlamındaki *zemzem* (*zemzeme*) sözcüğüdür. Okuma ve mırıldanma anlamlarına da gelen *zemzeme* sözcüğü *bâj* ile ilişkilidir. İslam sonrası dönemlerde *bâj* yerine *zemzem* (*zemzeme*) kullanılmıştır.

Yemekte konuşmak haram kabul edildiğinden anlatılmak istenilen şeyler çeşitli işaretlerle ifade edilirdi ve bu yüzden de yemek öncesinde mırıldanmak yaygın bir gelenektir. Bîrûnî'ye göre *koštî bağlamak* ve *zemzeme* (*bâj*) Dahhâk'ı yenmesinin şükürü olarak Ferîdûn tarafından yapılmaya başlanıp zamanla gelenekleşmiştir. Halka *zemzeme* yapmasını ilk emreden Surûş'tur. Bu yüzden Zerdüşť dinsel törenlerinde, özellikle de sabah vakitlerinde uykudan uyandıktan sonra okunan dualardan biri de *Surûşbâj*'dir.

KAYNAKÇA: Affi, *Esâtîr*, s. 455-456; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye*, s. 319; Dihhûdâ, "Bâj", *Luğatnâme*, IX, s. 416; Dûsthâh, *Avesta*, II, s. 942-943; Muhammed Pâdişâh, "Bâc", "Bâj", *Ânendrâc*, I, s. 538; Mu'in, *Mezdiyesnâ*, I, s. 390; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 154; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 474; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 120.

99- Zerdüşt inancında göklere yükselerek cennet ve cehennemi gören bu metafizik yolculuğuyla Dante'nin ilahi *Komedyası*'nı etkileyen aziz kimdir?

Ârdâvirâf. Mezdiyesnâ inanırları tarafından kutsal, üstün nitelikli, dürüst ve kötülüklerden sakınan bir kişi olarak bilinen Ardavirâf, Zerdüşt geleneğinde büyük mûbedler arasında yer alır. Ardavirâf, Mezdiyesnâ din adamları ve mûbedler üst kurulu tarafından seçilerek dinsel konulara dair birtakım bilgiler getirip din daşlarına sunması amacıyla metafizik evrenin cennet, cehennem ve araf denilen bölgelerine, bir başka ifadeyle “diriler dünyası”ndan “ölüler diyarı”na gönderilmiş kutsal bir azizdir. Bu ötelere yolculuğu, Zerdüşt bağlılarınca son derece kutsanan üç büyük tapınaktan biri olan Âzerfernbağ Ateşkedesi'nden başlamış ve yine aynı yerde sona ermiştir. Mûbedlerin ifadeleriyle, ömrü boyunca tek bir günah bile işlememiş olan Ardavirâf, bu seyahate gitmek üzere ok çekme kurasıyla belirlenmiştir. Yıkandıktan sonra yeni elbiseler giymiş, bir şeyler yiyip temiz yataklar üzerinde dinlenmiş, vasiyetini hazırlamıştır. Din önderlerinden aldığı üç kadeh mengi içip baj okuduktan sonra uykuya dalmış, yedi gün yedi gece boyunca iki büyük meleğin eşliğinde cennet, cehennem ve arafı gezmiştir. İyilere yaptıklarının karşılığında verilen ödülleri, günahkârların da kötülükleri karşılığında çarptırıldıkları cezaları ayrıntılarıyla görmüş, son olarak da Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilmiş, yedinci gün dünyaya geri dönerek gördüklerini bilge bir kâtibe yazdırmıştır. Büyük İskender'in İran'a saldırısının ardından, özellikle Zerdüşt dinsel kaynakları ve din adamlarının sayısının hissedilir ölçüde azalması yüzünden Zerdüşt inancında baş gösteren zayıflama ve güç kaybını durdurmak, dinin asıl şeklini kaybolmaktan kurtarıp gerçek dinsel inanışları güçlendirerek toplumdaki dinsel kargaşaya son vermek amacıyla din adamlarının önderliğinde bir dizi toplantı yapılmıştır. Bu toplantıların sonucunda Mezdiyesnâ inanırları, içlerinden birinin metafizik evrene giderek inançlarını güçlendirip dinsel değerlerini yeniden canlandıracak birtakım mesajlar getirmesini istemişlerdi. Bu amaçla seçilen Ardavirâf da fizikötesi âlemlere giderek cennet, cehennem ve arafı gezdikten sonra gerçek din bilgileriyle

dönmüş, anlattıklarının yazıya aktarılmasıyla da *Ardavirâfnâme* doğmuştur. Peygamber tahtına oturmuş bir hâlde etrafını çevreleyen muğlar ve savaşçılarla meng içerek gizemli ve olağanüstü bir uykuya dalan Ardavirâf yolculuğunun yedinci gününde dünyaya geri döner. Ardavirâf'ın iki yol arkadaşından biri, iyileri geceleri uykularındayken koruyan, yüksek rütbeli bir melek ve tanrının özel ulaşı olan Surûş, diğeriyse kutsal ateşin ruhu olan tanrı Âzer'dir. Bu kılavuzlar Ardavirâf'ın gördüğü ve acılar içerisinde kıvranan zavallı günahkârların, bu cezalara dünyadayken yaptıkları hangi işler karşılığında çarptırıldıklarını kendisine tek tek açıklamışlardır. Orada cezalar, Ehrîmen ve yandaşları tarafından acıma duygusundan uzak, insafsızca uygulanmaktadır. Bu sahnelerde en korkunç işkenceler arasında sayılan kötü davranışlar apaçık ifadelerle vurgulanırken; Mezdiyesnâ İnanırlarının birçok günahla bağlantılı olarak adaleti yerine getirmek için sarf ettikleri çaba dikkat çekmektedir. Örneğin bir kadına tecavüz eden bir adamın tüm vücudunu kapsayan bir işkenceyle cezalandırılması mümkünken ayakları bu cezalandırma dışında tutulabilir. Çünkü bu günahkârın o kadının evine giderken ona veya bir başkasına zarar verebilecek bir canavarı ayağıyla tekmeleyerek etkisiz kılmış olma ihtimali vardır. Dolayısıyla ayaklar yaptıkları iyiliğin karşılığını ödül olarak görebilir. Ya da başka bir günahkârın ayakları işkenceden muaf tutuluyorsa belki bir zaman ayaklarıyla bir miktar yoncayı ya da otu bir sığra doğrutmuş olabilir.

Ardavirâf, Pehlevîce rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bilge mübedlerden biri olarak, sûfî ve kötülüklerden sakınan din adamları arasında yer alır. Ardavirâf'ın kim olduğu konusunda yapılan araştırmalarda henüz kesin ve net bilgilere ulaşılamamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi West, *Ardavirâfnâme*'nin ilk bölümünde yer alan bilgilere dayanarak: Ardavirâf'ın aynı zamanda Nîşâbûr (Nîşâbûriyân) adıyla da anıldığını, Husrev Enûşîrvân (531-579) döneminde yaşamış *Avesta* yorumcularından biriyle aynı adı taşıdığını belirtir. Bunların yanı sıra Zerdüşt inanişinin önemli kaynaklarından *Vendîdâd*, *Nîrengistân* ve *Nâme-hâ-yi Menûçehr* adlı eserlerde de ondan söz edilmektedir. Bu ipuçlarından hareketle Ardavirâf'ın adı geçen Nîşâbûr (Nîşâbûriyân)

olması da mümkündür. Ancak Barthélemy, Ardavirâf'ın Nîşâbûr (Nîşâbûriyân) adıyla bilinen kişi olmadığını ifade eder. Bazı araştırmacılar da West'in yukarıda aktarılan görüşünü kabul ederek, Nîşâbûr'u Nîk Şâhpûr şeklinde okurlar. Muhammed-i Muîn *Ardavirâfnâme*'nin önsözündeki bilgiler kesin doğru kabul edildiğinde, West'e göre Ardavirâf'ın Nîşâbûr'un oğlu olabileceğini, Barthélemy'ye göre de adının Nîşâbûr, lakabınsa Ardavirâf olabileceğini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA: Nimet Yıldırım, *Ardavirâfnâme*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 23-24.

100- Zerdüş inancında yeryüzünden sorumlu meleğin adı nedir?

Zâmyâd. *Zâmyâd:* *zem* (*zemîn*) + *yezd* ya da *Râmyâd* olarak bilinen iyi özellikleriyle tanınıp yeryüzünden sorumlu olan melektir. *Avesta*'nın 19. yeşti *Zâmyâd*'ın övülüşüne ayrılmıştır.

Mezdiyesnâ'da yeryüzü de tıpkı gök gibi kutsanmaktadır. Bunun sebebi toprağın, su, ateş ve hava gibi diğer parçalarla birlikte dört unsuru oluşturmasıdır. Eski İran'da yer altı üç kat olarak tasavvur edilirken yerkürenin görünen üst kısmı ise yedi ayrı bölge olarak düşünülürdü. İnsanoğlunun huzur ve asayişinin kaynağı olarak bilinen yeryüzünün kutsanması sebebiyle çiftçilik, Zerdüş dininin bir gereği olarak kabul edilir. Her ayın 28. günü yer tanrısı adına *Zâmyâdrûz* olarak bilinir. *Zaferân* da *Zâmyâd*'a özgü bir çiçektir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 223.

BİBLİYOGRAFYA

- Âbâdânî, Abdullâh Mubelliği, *Târih-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran, Hş 1377, I-III.
- Abdulgâfî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, İstanbul, 1982.
- Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran, Hş 1374.
- Afîfî, Rahîm, *Ferhengnâme-yi Şi'rî*, Tahran, Hş 1372, I-III.
- Âmûzgâr, Jâle, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, Tahran, Hş 1381.
- Ardavîraf, *Avdavîrafname* (çev. Nimet Yıldırım) İstanbul 2017.
- Âştiyânî, Celâluddîn, *Zertuş, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, Tahran, Hş 1381.
- Bahâr, Mihrdâd, *Ez Ustûre Tâ Târih* (yay. Ebu'l-Kasım-i İsmâîlpûr), Tahran Hş 1377.
- Bahâr, Mihrdâd, *Pejûhişi Der Esâtîr-i Îrân*, Tahran, Hş 1378.
- Bausani, Alessandro, *Îrâniyân*, (çev. Mes'ûd-i Recebniyâ), Tahran, Hş 1359.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara, 1946.
- Behrâmî, Siyâmek, *Târih-i Îrân*, Tahran, Hş 1378.
- Berzger Hâlikî, Muhammed Rızâ, *Şâh-ı Nebât-i Hâfiz*, Tahran, Hş 1382.
- Berzî, Asgar, *Şerh-i Kâmil-i Mantuku't-tayr*, Tahran, Hş 1374.
- Bîjen, İ., *Çeşmendâz-i Terbiyet Kabl ez İslam*, Tahran, Hş 1315.
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed bin Ahmed, *el-Âsârul-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye*, (yay. Eduard Sachau), Leipzig 1923.
- Boyce, M. "Ahura Mazdâ", *Encyclopedia Iranica/Elr.*, New York 1985, I, 685.
- Caferî Kemânfer, Fatıma-Mudebbirî, Mahmûd, "Kûh ve tecelli-yi Ân Der Şahnâme", *Pe- jûhişhâ-yi Edebî*, I/2, Tahran, Hş 1382.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr bin Bahr, *Kitâbu'l-hayavân* www.alwaraq.com.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2000.
- Christensen, Arthur, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân*, (çev. Reşîd Yasemî), Tahran, Hş 1332.

- Curtis, Vesta Sarkhosh, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, (çev. Abbâs-i Muhbi)r, Tahran, Hş 1373.
- Çavuş Ekberî, Rahîm, *Heft Remz-i Nemâdîn-i Fravahar*, Tahran, Hş 1381.
- Çegenî, Murâd, "Ejî Dahhâk Yâ Dahhâk Ez Avesta Tâ Şahnâme", *Nâme-yi Pârsî*, VI/2 Tahran, Hş 1380.
- Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran, Hş 1367, I-XI.
- Dânişnâme-yi Cihân-i İslâm*, Tahran, Hş 1377.
- Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, ed. Hasan-i Enûşe, Tahran, Hş 1375-1378, I-III.
- Demîrî, Muhammed bin Mûsâ, *Hayâtü'l-hayavânî'l-kubrâ*, www.alwaraq.com.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Emsâl u Hikem*, Tahran, Hş 1376, I-IV.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran, Hş 1346, I-L.
- Dusthâh, Celîl, *Avesta*, Tahran, Hş 1381, I-II.
- Ekberzâde, Dâryûş, *Şahnâme ve Zebân-i Pehlevî*, Tahran, Hş 1379.
- Eliade, Mircea - Couliano, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev. Ali Erbaş), İstanbul, 1997.
- Emînî, Emîr Kulî, *Ferheng-i 'Âvâm Yâ Tefsîr-i Emsâl-i Istulâhât-i Zebân-i Fârsî*, Tahran, 1353 Hş.
- Encyclopaedia Iranica*, Komisyon, New York, 1985-2000, I-IX.
- Ensârî, Kasım, *Mebânî-i 'İrfân ve Tasavvuf*, Tahran, Hş 1370.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1989.
- Firdevsî, *Şahname* (çev. Necati Lugal - Nimet Yıldırım) I-II, İstanbul 2017.
- Furûzanfer, Bediuzzamân, *Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf*, Tahran, Hş 1381, I-III.
- Gerdîzî, Ebu Sâ'id Abdulhay, *Zeynu'l-ahbâr* (yay. Abdulhayy-ı Habîbî), Tahran, Hş 1363.
- Gignoux, Philippe, *Ardavîrâfnâme*, (çev. Âmûzgâr, Jâle), Tahran, Hş 1382.
- Govherîn, Seyyid Sâdık, *Ferheng-i Luğat ve Tâ'bîrât-i Mesnevî*, Tahran, Hş 1362, I-IX.
- Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü*, (çev. Sevgi Tamgüç), İstanbul, 1997.
- Hacaloğlu, Haluk, *Zerdüşt "Ahura Mazda"*, İstanbul, 1995.
- Hakikat, Abdurrefî, *Târih-i 'İrfân ve Ârifân-i Îrânî*, Tahran, Hş 1375.
- Halebî, Alî Asğar, *Mebânî-yi 'İrfân ve Ahvâl-i Ârifân*, Tahran, Hş 1377.

Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1987.

Harîriyân, Mahmûd-Şehmîrzâdî, Sâdık Melik-Âmûzgâr, Jâle-Mîr Saîdî, Nâdir, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, Tahran, Hş 1382.

Hayîm, Süleymân, *Ferheng-i Câmi-'i Farsî-İngilîsî*, Tahran, Hş 1373.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, 1973.

Hikmet, Alırızâ, *Âmûziş ve Perveriş Der Îrân-i Bâstân*, Tahran, 1972.

Hinnells, John Russells, *Şînâht-i Esâtîr-i Îrân*, (çev. Amûzgâr, Jâle - Te-fezzulî, Ahmed), Tahran, Hş 1382.

İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, www.alwaraq.com.

İbn Mutahhâr, *el-Bed' ve't-târîh*, www.alwaraq.com

İftihârzâde, Mahmûd Rızâ, Îrân, *Âyîn ve Ferheng*, Tahran, Hş 1377.

İsfehânî, Rızâ, *Îrân Ez Zerdüşt Tâ Kiyâmâhâ-yi Îrânî*, Tahran, Hş 1369.

İsmâîlpûr, Ebu'l-Kasım, *Ustûre, Beyan-i Nemâdîn*, Tahran, Hş 1377.

John B. Noss, *Târîh-i Câmi-'i Edyân* (çev. Alî Asğar-i Hikmet), Tahran, Hş 1375.

Karatay, Osman, *İran ile Turan*, Ankara, 2003.

Kazvînî, Zekerıyyâ, *Âsârul-bilâd ve ahhârul-'ibâd*, www.alwaraq.com.

Kerîmân, Huseyn, *Pejûhişî Der Şahnâme*, (yay. Alî-yi Mîr Ensârî), Tahran, Hş 1375.

Kezzâzî, Mîr Celaluddîn, *Nâme-yi Bâstân*, Tahran, Hş 1381-1382, I-VII.

Kiyâyî Nejâd, Zeynuddîn, *Cilvehâ-yî Ez 'İrfân Der Îrân-i Bâstân*, Tahran, Hş 1377.

Mahcûb, Muhammed Cafer, "Şâhnâme ve Ferheng-i Âmme", *Îrân-şînâsî*, II/2, (Bethesda 1990), s. 248.

Mallory, J. P., *Hint-Avrupalıların İzinde*, (çev. Müfit Günay), İstanbul 2002.

Mâzenderânî, Huseyn Şehîdî, *Ferheng-i Şahnâme/Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, Tahran, Hş 1377.

Meşkûr, Muhammed Cevâd, *Târîh-i Îrânzemîn*, Tahran, Hş 1375.

Mu'în, Mehdûht, *Mecmu'a-yi Makâlât-i Doktor Muhammed-i Mu'în*, Tahran, Hş 1368, I-II.

Mu'în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran, Hş 1338, I-II.

Mu'în, Muhammed, *Tahlîl-i Heft Peyker-i Nizâmî*, Tahran, Hş 1338.

- Muhammedî, Muhammed, *Edeb ve Ahlâk Der Îrân-i Piş Ez İslâm*, Tahran, Hş 1375
- Muhammedî, Muhammed, *Ferheng-i Îrânî Piş Ez İslâm*, Tahran, Hş 1374.
- Muhtârî, Muhammed, *Hamâse Der Remz u Râz-i Milli*, Tahran, Hş 1379.
- Muhtârî, Muhammed, *Ustûre-yi Zâl*, Tahran, Hş 1379.
- Munşî, Nasrullâh, *Kelile ve Dimne*, yay. Muctebâ-yi Mînovî, Tahran Hş 1343.
- Musaffâ, Ebu'l-Fazl, *Ferheng-i İstilâhât-i Nucûmî*, Tahran, Hş 1381.
- Mûsevî, Mustafâ, *Bijen u Menîje*, Tahran, Hş 1375.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara, 1992.
- Oranskii, Iosif Mikhailovich, *Fıkhul-luğ'a-yi Îrânî* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1379 hş.
- Oşîderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran, Hş 1371.
- Özek, Ali ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, 1993.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, İstanbul, 1994.
- Pala, İskender, *Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2000.
- Pîrniyâ, Hasan-Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Îrân Ez Âğâz Tâ İnkirâz-i Kâcâriyye*, Tahran, tarihsiz.
- Pûrcevâdî, Nasrullâh, *Bûy-i Cân*, Tahran, Hş 1372.
- Râzî, Abdullâh, *Târih-i Kâmil-i Îrân*, Tahran, Hş 1373.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-ğayb*, Tahran, Hş 1367, I-XXXII.
- Restigâr Fesâyî, Mansur, *Ferheng-i Nâmhâ-yi Şâhnâme*, Tahran, Hş 1369.
- Rezmcû, Huseyn, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil Der Edebiyyât-i Hamâsî ve 'İrfânî-yi Fârsî*, Tahran, Hş 1375.
- Rezmcû, Huseyn, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî-yi Îrân*, Tahran, Hş 1381, I-II.
- Rypka, Jan, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran, Hş 1370.
- Safâ, Zebîhüllâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran, Hş 1367.
- Safâ, Zebîhüllâh, *Târih-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran, Hş 1371, I-V.
- Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999
- Seccâdî, Seyyid Ca'fer, *Ferheng-i 'İrfânî*, Tahran, Hş 1350.

Senâî-yi Gaznevî, *Dîvân*, (yay. Pervîz-i Bâbâyî), Tahran, Hş 1375.

Servet, Mansur, *Ferheng-i Kinâyât*, Tahran, Hş 1375.

Seyidoğlu, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Kayseri, 1995.

Siddîk, Îsâ, *Târih-i Ferheng-i Îrân*, Tahran 1338 hş

Siddîkiyân, Mehînduht, *Ferheng-i Esâtîrî-Hemâsî-yi Îrân*, Tahran, Hş 1375, I.

Şâh Huseynî, Nâsiruddîn, *Temeddun ve Ferheng-i Îrân*, Tahran, Şş 2536.

Şekûrzâde, İbrâhîm, *Akâyid ve Rusûm-i Âmme-yi Merdom-i Horâsân*, Tahran, Hş 1346.

Şemîsâ, Sîrûs, *Ferheng-i Îşârât-i Edebiyyât-i Farsî*, Tahran, Hş 1375.

Şemîsâ, Sîrûs, *Ferheng-i Telmûhât*, Tahran, Hş 1375.

Şükûn, Ziyâ, *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul, 1996, I-III.

Taberî, Muhammed bin Cerîr, *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, www. alwaraq.com.

Tefezzulî, Ahmed, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân Pîş Ez İslâm*, Tahran, Hş 1376.

Tefezzulî, Ahmed-Âmûzgâr, Jâle, *Zebân-i Pehlevî, Edebiyyât ve Destûr-i Ân*, Tahran, Hş 1375.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988-2013.

www.alwaraq.com

www.avesta.org

www.persopedia.com

Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâtîr ve Îşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran, Hş 1375.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2017.

Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı*, İstanbul 2017.

Yıldırım, Nimet, *İran Mitolojisi*, İstanbul 2015.

Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Defter-i Eyyâm*, Tahran 1358 hş.

Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Donbâle-yi Rûzgârân-i Îrân Tahran*, Hş 1376.

Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi Îrân*, Tahran, Hş 1375.

Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Rûzgârân-i Îrân*, Tahran, Hş 1374.

Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Târih-i Merdom-i Îrân*, Tahran, Hş 1371.

Zumurrudî, Humeyrâ, *Nakd-i Tatbîkî-yi Edyân ve Esâtîr Der Şahnâme-yi Firdevsî, Hamse-yi Nizâmî ve Mantıku't-tayr*, Tahran, Hş 1382.

DİZİN

- A**
- Âbân 14, 24, 103, 104, 119, 120
âbângâh 104
âbânruz 104
Âbân Yeşt 24, 119
Abdurrahmân-ı Câmî 8
Âbrîzân 119
Âbtîn 67, 118
Acâyibu'l-mahlûkât 168
Acem 140
Âd 128, 173
Âdem 53, 63, 64, 78, 83, 87, 111, 154, 178
adn cenneti 154
Âferîniş 54, 57, 136, 153
Afrika 72, 90
Agni 90, 91, 92
Ahâmenişler 96, 104, 134, 142, 154, 174
Ahmed-i Kûf 30
Ahura Mazda 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 34, 35, 37, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 81, 86, 94, 97, 98, 99, 101, 103, 108, 109, 112, 117, 119, 120, 126, 137, 146, 147, 153, 162, 163, 164, 166, 168, 171, 174, 176, 177
Aklîmâ 53
Âl 52
Ali 20, 103, 125, 153, 174
Alî Ekber-i Dihhudâ 9
Alman 135
Almanca 154
Ameratât 77
Amrita 77
Âmûziş ve Perveriş Der Îrân-ı Bâstân 111
Anadolu 110
Anahita 22, 23, 24, 25, 88, 103, 120, 175
Ânendrâc 16, 28, 66, 70, 76, 90, 92, 104, 108, 124, 145, 149, 161, 182, 183
Ankâ 35
Apâmnapât 14, 120
Apollon 33, 172
Araf 155
Arap 8, 66, 75, 77, 117, 118, 158
Arapça 32, 35, 129, 140, 157, 164, 181
Araplar 7, 38, 67, 117, 133, 143, 172
Ardâvîrâf 21, 155, 183
Ardâvîrâfnâme 188
Aredvisur Anahita 23
Âreş 99, 125, 145, 166
Aristoteles 40
arş 122
Artemis 22
Aryanlar 19, 101, 179
Âsâru'l-bâkiye 97, 104, 124, 145, 178, 183
Âsâru'l-bilâd 52, 153
Asen 146
Asha 97, 152, 171
Ashâb-ı Kehf 126
aslan 131
âsumân 14, 123
Asur 120, 125

Asya 7, 23, 87, 89, 111, 133, 134,
135, 136, 149, 151, 179
Âştâd 99
Âtbîn 157
ateş 20, 25, 29, 57, 83, 90, 91, 92,
94, 95, 101, 109, 110, 111, 119,
123, 128, 130, 164, 168, 169,
180, 186
ateşdân 110
ateş-i behrâm 92
ateşkede 91, 109, 110, 151
Ateşkede 109, 110, 111
Ateşkede-yi Kirmân 110
Ateşkede-yi Şîrâz 110
Ateşkede-yi Yezd 110
Ateşperest 109
Atlas 127
âturbân 128, 129
Avesta 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 24, 25, 29, 34, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 68,
69, 70, 77, 81, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 92, 93, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 107,
108, 112, 113, 117, 118, 119,
120, 126, 128, 129, 130, 132,
133, 134, 135, 136, 137, 138,
145, 147, 148, 154, 157, 159,
160, 162, 163, 164, 165, 166,
168, 171, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 182, 183, 186
Avestâ 135, 139
Avrupa 89, 96, 112, 129, 131, 154
ay 15, 19, 54, 81, 101, 104, 110,
141, 170
ayı 16, 56, 58, 96, 98, 99, 100, 103,
104, 107, 108, 171
ayna 73, 128, 169, 170, 173
Aynuşşems 65

Azâ 53, 78
Âzâd Serv 181
Azâyâ 53, 78
Azâzîl 53, 54, 78
Âzer 104, 110, 183
Azerbaycan 59
Âzerborzînmihr 110, 164
Âzerceşn 105
Âzerfermbağ 110, 137, 164
Âzergân 105
Âzergoşesp 164, 166
âzerrûz 107
Azrâ 68

B

Bâbâgûrî 64
Babil 24, 67, 76, 77, 82, 85, 88, 120,
125, 158, 172, 173, 175
Babil'in Asma Bahçeleri 172, 173
Bâd 16, 99
Bâdefrâh 148, 149
bâd-ı Mesih 15, 16
Bâj 182, 183
balık 27, 61, 173
Balıkçıl 27
Bânû- goşesb 93
Bârbed 51, 52
Basra 161, 162
Behmen 50, 107, 108, 114, 143,
171
Behrâm 16, 17, 19, 88, 165, 169,
174
Bekîn 125
belesân ağacı 65
Belh 151
Belkîs 32
Bendevî 183
Bercîs 61
bersem 23, 70, 130, 180, 183

bersemdân 69
 Beyaz Dev 93
 Bihişt 154, 155
 Bîjen 93, 111, 181
 Bîrûnî 42, 54, 67, 80, 104, 124, 145, 178, 183
 Bîsutûn Yazıtı 97
 Bîveresb 67, 117
 Bizans 183
 Bombay 137
 Borz İzed 14
 Bozorgmihr 181, 182
 Brahma 121
 Brahmanizm 90
 Buddha 124
 Bûf-i Kûr 30
 buğday 81, 102
 Buhara 167
 Bundehişn 15, 19, 28, 60, 86, 97, 104, 120, 124, 126, 137, 138, 171, 176
 Bûtîmâr 27, 28
 bûlbûl 27, 29
 Bünyamin 126

C-Ç

Câbelkâ 115
 cadı 17
 Cahiliyye dönemi 172
 Câhiz 174
 Câvîdân-i Hired 175
 Cebrail 74, 176, 177
 Cehî 56, 58, 168
 Celâd belesânı 65
 Cem 61, 63, 84, 86, 87
 Ceşn-i Mordâdgân 98
 ceylan 165
 Christensen 93
 cin 53, 113

Coğd 30
 Cundîşâpûr Okulu 75
 Çehârşenbe-yi Sûrî 94, 95
 Çihil Tûtî 72
 Çin 28, 29, 33, 116, 124, 158
 Çistâ 17

D

Dahhâk 66, 67, 68, 84, 117, 118, 125, 126, 137, 143, 147, 157, 158, 166, 167, 168, 169, 177, 183
 Dakîkî-yi Tûsî 8
 Dârâ 42, 97, 143, 174
 Dâş Âkul 73
 Davud 29
 Demâvend dağı 30, 125
 Demîrî
 dev 18, 19, 28, 112, 127, 132, 146, 147, 160, 168, 169
 Devâlpâ 68
 deve 149
 devlet 132, 134
 Dey 107
 Deylem 51
 Dînkêrd 136
 Diana 22
 Dijsepîd 59
 Dîneverî 68, 118, 153
 Dîv-i Sepîd 93, 132
 Dîvyesnâ 13
 Dogânegî 145
 Durûğ 152

E

Ebubekir 125
 Eden Bahçesi 154
 Efrâsiyâb 93, 104, 130, 165, 166, 167

Eğrîres 166

Ehrimen 17, 18, 19, 55, 58, 60, 67,
87, 93, 96, 113, 117, 118, 126,
146, 147, 153, 160, 162, 166,
167, 177

Ejdhâ 67, 117, 168, 169

Ekber-i Nimetî 73

Elburz dağı 60, 115

Eliade, Mircea

Eliza Bağı 86

elma 66

Engûr 111

Enîrân 19

Enûşîrvân 74, 76

Enverî 25, 28, 52, 65, 66, 70, 89, 92,
104, 108, 124

Epûş 18, 99

Ercâsp 110, 132, 151

erd 56

Erdeşîr 140

Erdeşîr-i Bâbekân 128, 164, 165,
169

Erjeng 132

Ermeniler 16

Ermenistan 23

Ernevâz 67, 118, 158

Esedî-yi Tûsî 35

Esfiyân 179

Esrârname 73

eşek 42, 160

Eşk 174

Eşkaniler 25, 75, 94, 104, 128

Eşkebûs 93

Eyâdgâr-i Bozorgmihr 181

Eyvân-ı Kisrâ 75

F

Fahruddîn-i Râzî 42

Fatîma 116, 121

Ferânek 157

Feridûn 41, 61, 67, 113, 118, 125,
126, 143, 145, 157, 158, 159,
166, 177, 179, 183

Feridüddîn Attâr 27, 33, 73, 129

Ferr 20, 102, 118, 163, 164, 165

ferr- i îzedî 165

ferr-i keyânî 158, 165

ferverdîn 56, 57, 81, 84, 96, 97

Feyz-i Kâşânî 9

Fırat 158

Filistin 150

Firavun 173

Firdevsî 8, 60, 63, 67, 68, 70, 75, 87,
117, 118, 126, 130, 139, 140,
141, 142, 143, 159, 161, 163,
167, 169, 175, 182

Fransızca 32, 113, 129, 133, 154,
182

fravartî 97

G

gâhenbâr 56, 120

Gan Eden 154

Gan Eden\ 154

Gatalar 17, 134, 135, 150, 153, 171,
176

Gazne 126

Gejdehem 59

Gendrû 126

Geomâti Moğ 174

Gerdîzî 68, 76, 87, 118, 121, 124,
125, 159, 161

Germen mitolojisi 146

Gerşâsp 28, 35, 93, 126, 162, 173,
179

Gerşâspnâme 35, 126

Gez ağacı 69

Gîv 162

Gordâferîd 59, 159
 Gorgsâr 132
 Goştâsp 93, 110, 113, 134, 151,
 161, 169
 Gûderz 162
 Gulyabani 68
 güneş 14, 15, 19, 20, 21, 24, 36, 50,
 74, 80, 84, 96, 101, 110, 115,
 141
 Güneş takvimi 54, 103, 108
 Güney Amerika 72
 ğovl 127
 Ğurâb 37

H

Habeşistan 149
 Hâfız-ı Şîrâzî 16
 Hâkânî-yi Şîrvânî 162
 Hâmâverân 166
 Hamza 67
 Haoma 149
 Hârût 24, 53, 76, 77, 78, 79, 159
 Hasan 125, 173
 Havva 63, 64, 83, 87, 178
 Heft Hân 131
 Heft Peyker 34, 111, 171, 174
 Heft Sin 66
 Hemedân 23, 85, 173
 hemzâd 85
 Herkül 131, 132
 Herodotos 119
 Heykel-i Zerdüşt 109
 Hıristiyan 53
 Hıristiyanlar 158
 Hıristiyanlık 90
 Hızır 41, 72, 87
 Hindistan 72, 91, 179
 Hindistan 16, 19, 22, 72, 82, 91,
 101, 133, 158, 174

Hint 8, 9, 14, 16, 19, 51, 72, 76, 77,
 80, 82, 88, 91, 112, 120, 121,
 136
 Hintli 135
 Hintliler 19, 20, 101, 113, 173
 hîrbed 110, 128
 Hordâd 77, 98, 99, 102, 119, 171
 Hordâdmîhr 20, 102
 hordâdrûz 98
 Horoz 108
 Hudây-nâme 139
 Hûm 167, 179, 180
 Humâ 31
 Humây 31, 143
 hûm-i sepîd 162
 hûm'ul-mecûs 179
 hûr 80, 120
 Hûrşîd 101
 Husrev-i Pervîz 23, 51, 70, 181,
 183
 Hûşeng 9, 60, 61, 91, 143, 160,
 174, 175
 Huzaaoğulları 99
 Hûzistân 88
 Hûdhûd 32, 33
 Hürmüz 149
 Hüseyin 125, 173
 Hz. Muhammed 51, 74, 83, 125

I-İ

Irak 9, 158
 Îrân-ı 86
 Îrec 40, 61, 68, 118, 145, 158, 161,
 175
 Îzed 14, 15, 146, 156, 178
 İbn Hallikân 76
 İbn Mukaffa 183
 İbn Nedîm 84
 İbn Sînâ 181

- İbrahim 41, 131, 169
İbranice 32, 154
İdris 175
İmrân 169
imşâspendler 7, 107, 172
imşâspendlerin 95, 146, 171, 174
İncil 111
İndra 16, 19, 25
İndus 149
İngilizce 32, 137, 154, 182
İngilizcede 129
İran 7, 8, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 25, 30, 31, 32, 34, 36, 37,
40, 41, 42, 50, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 59, 61, 63, 66, 67, 68,
69, 70, 72, 75, 80, 81, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,
93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 108, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 117, 118,
119, 120, 121, 125, 126, 127,
128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 146, 147, 149,
150, 151, 153, 156, 157, 158,
159, 163, 164, 165, 166, 167,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 177, 178, 179, 180, 183,
186
İranlı 7, 8, 17, 23, 62, 67, 87, 104,
113, 118, 126, 129, 131, 133,
179
İranlılar 20, 70, 80, 82, 88, 89, 95,
96, 101, 109, 112, 113, 119,
120, 129, 149, 154, 168, 183
İran-Turan 145, 166
İrem 154
İsa 15, 16, 65
İsfahân 95, 160, 161
İsfend 57, 94, 95, 109
İsfend 54, 108, 109, 120
İsfendiyâr 35, 93, 109, 114, 116,
127, 131, 132, 161, 169, 173
İshak 26
İskender 40, 42, 87, 122, 134, 143,
161, 166, 169
İskendernâme 122, 169
İslam 8, 9, 15, 18, 21, 32, 35, 36, 51,
71, 76, 82, 94, 103, 131, 147,
156, 157, 170, 172, 177, 178,
181, 183
İsmailiyye 173
ism-i azam 79
İspanyol- cada 129
İsrail 65
İsrailoğulları 150, 172
İstahr 85, 134
İstahrî 52
İstanbul
İştar 24
- J**
Japonya 89
Jüpiter 61
- K**
Kâbe 172
Kâbil 93, 114, 159
Kafdağı 35, 36, 59, 115
Kamak 28
karga 37, 38, 102
kartala 37
katır 160
Kâve-yi Âhenger 143, 158
Kâ- vûs 130
Kâvûs 61
Kazvîni, Zekerîyyâ
Kelâğ 37

Kelîle ve Dimne 38
 Kemân-ı Rüstem 50
 Kengâver 23
 Keyaniler 165
 Keyânûş 157
 Keyhusrev 93, 162, 167, 177
 Keykâvûs 93, 131, 166, 167, 173
 Keykubâd 165
 Keyûmers 30, 40, 57, 80, 86, 87,
 113, 125, 139, 143, 174, 177,
 179
 Keyvân 71
 kıyamet 16, 21, 60, 98, 102, 108,
 117, 138, 147, 162, 177
 Kirmân 138
 Kistrâ 75, 182
 Kitabı Mukaddes 156
 koç 165
 Konlon 124
 kostî 158, 183
 koyun 65, 129, 175
 kûf 29
 Kûh-i Ahder 115
 Kur'ân 8, 9, 15, 40, 41, 53, 77, 111,
 113, 122, 141, 169, 173
 kurban 60, 120, 162, 175, 179, 180
 kurt 132
 Kûrûş 111, 158, 173
 Kyânsih 162

L

Lae Tzu 113
 Latince 32, 113, 182
 Leclâc 76
 Lemek 79
 Lendahûr 80
 levh-i mahfûz 122

M

Mağrib 158
 Mahmud 9, 116, 142
 Makedonyalı 41, 42
 Mani 173
 Mantıku't-tayr 28, 29, 30, 31, 33,
 34, 36, 60, 64, 72, 74, 116, 165
 Mârdûş 67, 117, 169
 Mars 17
 Mârût 24, 53, 76, 77, 78, 79, 159
 Mazdeizm 90
 Mâzenderân 29, 131
 Me'cûc 41
 Mecusilerin 70
 Medâin 75
 Medler 142
 Mehâsin ve'l-ezdâd 174
 Mehdî Hamîdî-yi Şîrâzî 33
 Mekke 65
 melek 21, 26, 40, 64, 77, 78, 97,
 102, 107, 121, 123, 146, 156,
 157, 176, 178
 melekleri 170
 meleklerin 18, 53, 77, 78, 156, 171,
 172
 Melikuşşuarâ Bahâr 9, 94
 Menîje 181
 Mensûbâtu's-şatranc 76
 Menûçeher 95, 114, 125, 158, 166
 Merih 17, 62
 Merkür 62
 Merv 181
 Merve 172
 Mesih 15, 95, 96, 180
 Mesnevî 25, 74, 116
 Mes'ûdî 104, 122, 134, 153
 Meşy 80, 81, 86, 87, 88, 178, 179
 Meşyâne 80, 81, 86, 87, 88, 178,
 179

Metûşeleh bin İdrîs 79

Mezdiyesnâ 13, 14, 17, 18, 19, 21,
70, 92, 98, 101, 103, 111, 113,
136, 153, 162, 166, 176, 177,
181, 186

Mezopotamya 24, 82, 88

Mısır 65, 82, 116, 120, 146, 158

Midas 42

Mihr 14, 19, 20, 21, 40, 56, 57, 60,
81, 83, 87, 96, 100, 101, 102,
103, 163, 173

Mihrâb 159

mihregân 158

mihrgiyâh 80, 103

mihrrûz 103, 107

Mikail 99

Mînû 55

Mitra 20, 95, 96, 101, 102, 128,
147, 173, 177

Mitraizmde 71, 124

Moğollar 121

Mordâd 98, 99, 100, 102, 171

Mordâdrûz 98

Morğâb 174

Morğ-i Âmin 26, 27

morğ-i kemek 126

mûbed 70, 84, 110, 117, 128, 129,
181

mûbedler 128, 134, 136, 164

Muhammed Huseyn-i Şehriyâr 9

Muhteşem-i Kâşânî 9

Murûcu'z-zeheb 40, 104, 122, 153,
159, 161, 167, 175

Musa 83, 131, 158

Mutahhar bin Tâhir 115

Münker 156

Müşteri 61, 62

N

Nâhîd 22, 24, 25, 60, 67, 89, 102,
103, 104, 117

Nakş-ı Rüstem 174

nar 69, 70, 174

Narayana 121

Nârşehî 167

Nâsır-ı Husrev 123

Nâsiruddîn Muhammed-i Kûf 30

nazar 109

Nefâyisu'l-funûn 76

Nekîr 156

nesrin 21

nevrüz 57, 70, 81, 83, 84, 94, 127,
167, 170, 174

nevrüz-i âmme 81

Nevrûznâme 31, 97, 111

Nev- zer 166

Nevzer 166

Nîmâyûşic 27

Niatus 183

Nilüfer 100

nîrân 109

Nişâbûr 29

Nizâmî-yi Gencevî 34, 51, 52, 122,
169, 174, 178

Noel 95, 96

Nöldeke 42, 93, 143

Nuh 79, 83, 86, 181

nûşdârû 130

O-Ö

Olâd 132

Ordîbehişt 16, 19, 58, 97, 171

ordîbehiştrûz 98

Ordîbehişt Yeşt 97

Ori- ta 126

Orta Asya 133

Osiris 116, 146

Osman 125, 159
 Oşîder 174
 öküz 102, 127, 134

P

pan 164
 Papağan 71, 72
 Pâzend 163
 Pehlevîce 13, 14, 16, 17, 19, 21,
 58, 59, 67, 69, 74, 81, 84, 86,
 90, 98, 99, 102, 108, 112, 118,
 129, 130, 134, 136, 137, 139,
 154, 160, 163, 166, 168, 171,
 175, 181
 Pehlevîceye 136
 Pencap 22
 peri 113
 periler 84
 Persepolis 134
 Pervîn-i İ'tisâmî 9
 Peşeng 30, 166
 Peşûten 162
 Philippos 42
 pîr-i muğân 173
 Pişdâd 61, 175
 Pişdâdî 60, 61, 84, 104, 117, 157
 Pişîn 126
 Pourushaspa 179
 Prometheus 90
 putperest 90

R

Rahş 35, 62, 63, 94, 130, 131
 Râm 25
 Ra- mayana 121
 Reşn 21, 22, 60, 99, 163
 Reşn Yeşt 22
 Rey 54, 125
 Rıdvan 154, 155

Rig Veda 14, 31, 120
 rîvâs 80, 87, 88, 178, 179
 Rivâyet-i Pehlevî 60, 121
 Roma 22
 Romeo ve Juliet 159
 Rûdâbe 35, 93, 114, 159, 160
 Rûdekî-yi Semerkandî 8
 ruh 13, 17, 19, 24, 36, 64, 74, 82,
 126, 155, 157
 Rum ülkesi 169
 Rûyîndij 132
 Rüstem 19, 35, 50, 51, 62, 63, 92,
 93, 94, 114, 116, 129, 130, 131,
 132, 159, 160, 169, 173
 Rüstemnâme 94

S-Ş

Sabâ 32
 Sâdık Hidayet 30, 73
 Sa'dî-yi Şîrâzî 8
 Safer ayının 94
 Sâib-i Tebrîzî 73
 Salih 54
 Sâm 35, 50, 93, 113, 114, 169
 Samaniler 7
 Sâmî 8, 18, 25, 77, 90, 92, 99, 172
 Sanskritçe 14, 19, 101, 179, 182
 Sarasvati 22, 77
 Sarı Irmak 124
 Sâsâ bin Dâhir 76
 Sasani 74, 136, 137, 140, 163, 164,
 180, 181
 Sasaniler 15, 25, 75, 128, 136, 137,
 173, 174
 Sasanilerin 74
 Satürn 71
 Sebelân 151
 Sede 91, 175
 Selm 145, 158

- Semengân 130
 Senâî-yi Ğaznevî 8
 Serv 182
 Seth 146
 Shakespeare 159
 Shin Yi 28
 sığır 60, 83, 128, 134, 162, 173, 175
 Simurg 34, 35, 36
 sincap 175
 Sindbad 68
 Sîstân 109, 114, 116, 130
 Siyâmek 81, 113, 174, 177
 Siyâveş 93
 Sîzdebeder 167
 Sohen 143
 Sohen u Sohenverân 143
 Sohrâb 9, 59, 93, 129, 130, 160
 Sohreverdi 36
 Sokrates 33
 soma 31, 180
 Soşyânt 55, 103, 126, 147, 162
 söğüt 70, 174
 Spendârmûz 54, 109, 171
 Spendârmûzrûz 54
 Sûm 179
 Surûş 16, 20, 21, 61, 102, 156, 158,
 163, 171, 176, 177, 178, 183
 surûşrûz 177
 Sûsen 88
 Süleyman 15, 16, 25, 26, 32, 37, 65,
 77, 86
 Sümer 82, 88
 Sümerlerin 119
 Süreyya 155
 şahin 37, 165
 Şahnâme 13, 34, 40, 59, 61, 62, 67,
 68, 70, 75, 81, 86, 87, 91, 114,
 116, 117, 118, 126, 130, 138,
 139, 140, 147, 157, 159, 161,
 165, 166, 167, 168, 169, 175,
 181, 182
 Şâhnâme 142
 Şâpûr 140
 şarap 31, 80, 104, 123, 180
 Şâyest Nâşâyest 130
 Şebdîz 51, 52
 şeb-i çille 95
 Şeb-i Yeldâ 95
 Şebreng 51
 Şeffî-yi Kedkenî 9
 Şegâd 62, 93, 114
 Şehîd-i Belhî 8
 Şehrîver 57, 58, 100, 171
 şehriverrûz 58, 100
 Şehrînâz 118, 145, 158
 Şemîrân 31, 111
 Şerh-i Şathiyyât 63
 Şey- dâsp 160
 Şeyh-i İşrâk 165
 şeytan 17, 64, 113, 146, 156
 Şii 21, 103
 Şimşâd 88, 89
 Şi'râ 99
 Şîrâz 76
 Şirin 23, 51, 52
 Şûş 23, 88, 89, 175
- T**
 Taberî 67, 69, 150, 153,
 Taberistân 125
 Taht-ı Cemşîd 83
 Tâk Bostân 51
 Tansar 128
 Tarih-i Seâlibî 181
 tavuskuşu 64
 tecelli 88, 170
 Tehemten 93, 160
 Tehmîne 93, 130, 159

Tehmûrs 84, 143, 160, 161, 165, 174
 Teşter 18, 92, 99
 Teşter Yeşt 99
 Tevrat 56, 111, 131, 141, 154, 172
 Tibet 158
 tilki 175
 timsah 127, 168
 tîr 34, 56, 71, 88, 97, 99, 116, 181
 Tîsfûn 75
 Tûbâ 36
 Tûr 145, 158, 166
 Turan 125, 131, 132, 138, 147, 158, 159, 166
 Turfan 149
 Tûs 85
 Tûtî 71, 73, 74
 Tûtînâme 72
 tuz 121
 Tûbel 79
 Türk 8, 158
 Türkçe 32
 Türkistan 166

U-Ü

Utarit 62, 99
 Uzzâ 22
 üzerlik tohumu 109
 Üzüm 111

V

vaftiz 124
 Valens 122
 Vâmık 68
 van 154
 Vanen 146
 Vâreğen 37
 Vâyû 25
 Veda 22

Vedalar 14, 19, 102, 151
 Vendîdâd 70
 Venüs 22, 62, 79
 Vercâvend 165
 Vercemkerd 86
 Veyvengehân 86
 Vişnu 88, 121
 Vritra 16

Y

Yâbel 79
 Yâdgâr-i Zerîrân 138
 Yahova 56, 131
 Yahudi 53, 154
 Yahudiler 159
 Yahudilik 90
 Yakub 126, 165
 Yâm 86
 Yani 164
 Yasnâlarda 97, 108
 Ye'cûc 41
 yedi ülke 160
 Yeldâ 95, 96
 Yazdicerd 143
 Yezî- dîler 64
 yezişne 117
 yılan 67, 68, 91, 117, 168, 169
 yılanın 31, 64
 Yîm 86
 Yunan 8, 22, 42, 71, 86, 90, 113, 119, 122, 127, 131, 132, 151, 154
 Yunanca 108, 154
 Yunanlar 32
 Yusuf 65, 165

Z

Zâbulistân 93, 126
 Zaferân 186

Zafernâme 181	136, 137, 138, 146, 147, 149,
Zâğ 37	150, 151, 152, 153, 155, 156,
Zâl 35, 60, 92, 93, 113, 114, 116, 159, 160, 169	162, 172, 173, 175, 176, 179, 180, 182, 183, 186
Zambak 99	Zerdüştlük 149
Zârnâyâd 99, 126, 162, 163, 186	Zeus 113, 158
Zatsparam 138	Zevâre 114
Zehrâ 51	Zevt 117
Zemahşerî 99	Zeynu'l-ahbâr 68, 76, 87, 97, 118, 121, 125, 159
zemzem 183	zeytin 70, 174
zemzeme 158, 177, 183	Zohr 148
Zend 8, 29, 70, 133, 136, 137, 181	Zû 104
Zerdüş 8, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 29, 34, 37, 40, 55, 57, 58, 60, 70, 81, 85, 86, 89, 90, 92, 95, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 109, 110, 112, 119, 124, 126, 128, 129, 132, 133, 134, 135,	Zühal 71
	Zühre 22, 24, 25, 51, 62, 78, 79
	Zülkarneyn 40, 41, 42
	zümrüdüankâ 36

Dünyanın en büyük, eski ve köklü uygarlıklarından biri olan İran'ın binlerce yıllık geçmişe sahip mitolojisi bu kitapta yüz soruyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Yaratılıştan dünyanın sonuna kadar geniş bir içeriğe sahip olan bu eser sorular üzerinden İran mitolojisini özetler nitelikte hazırlanmıştır. Eski İran dini rivayetlerindeki tanrılar ve kahramanlar ile çeşitli mitolojik tanımların günümüzdeki kullanımları, bu kavramların İslam kültürü ve Fars mitolojisindeki karşılıkları gibi merak uyandıran soruların cevapları mitolojiye alaka duyan Türk okurunun beğenisine sunulmuştur.

Bilge Mitos dizisi içerisinde yer alan *Sorularla İran Mitolojisi* Prof. Dr. Nimet Yıldırım'ın titiz çalışması, kapsayıcı içeriği ile mitoloji ilgililerinden bu alanda akademik çalışma yapan akademisyenlere uzanan geniş bir okur kitlesi için hazırlanmıştır.

ISBN: 978-625-7201-44-5

